TOPLUMSAL
Tarih
217
OCAK
2012

Düşten gerçeğe
Alamut Kalesi
Bülent Genç, Vural Genç

Arşivler meselemiz

Siyaset kurumunun tarihçiyle tehlikeli dansı ve meşruiyet kaybı

Oktay Özel. *Türkiye'de arşivler konusundaki güncel tartışmaların önümüze serdiğinden çok daha derin boyutları olduğuna işaret edip siyasetçi ile tarihçi arasındaki problemli ilişkiye dikkat çekiyor.* **sayfa 24**

Ressam Henriette Browne ve Sultan Abdülaziz'in haremi lağvetmesi (!)
Edhem Eldem

1920 güzünde
Türkiye Solu'nun M. Kemal Paşa'ya ve Milli Mücadele'ye bakışı
Mete Tunçay

Dersim '38'i araştır(ma)mak, yaz(ma)mak ve hatırla(ma)mak-1
Bülent Bilmez

AYLIK TARİH DERGİSİ | TARİH VAKFI TARAFINDAN YAYIMLANIR | Fiyatı: 6,00 TL. (KDV Dahil) | ISSN: 1300-7025

TÜYAP Adana
TÜRKİYE YAYINCILAR BİRLİĞİ
Tüyap Adana Fuarcılık A.Ş.
www.tuyap.com.tr

ÇUKUROVA 5. KİTAP FUARI

www.cukurovakitapfuari.com

10 - 15 OCAK 2012

ÇUKUROVA EĞİTİM FUARI

Çukurova 5. Yurtiçi - Yurtdışı Eğitim Kurumları ve Eğitim Gereçleri Fuarı

www.cukurovaegitimfuari.com

NTV · KOSGEB · ALTINKOZA · ACIBADEM · Adana Hilton SA · TFYD

TÜYAP ADANA FUARCILIK A.Ş.

Merkez Ofis/Fuar Alanı
Tüyap Adana Uluslararası Fuar ve Kongre Merkezi
Kurttepe Mahallesi Turgut Özal Bulvarı Çukurova-ADANA

Tel : 0322 256 90 90 (Pbx)
Faks : 0322 256 90 50

E-posta : tuyapadana@tuyap.com

TÜYAP ADANA

TÜYAP ADANA ULUSLARARASI FUAR VE KONGRE MERKEZİ
Kurttepe Mh. Turgut Özal Blv. No: 242 Çukurova - Adana

"Çukurova'nın Bereke

BU FUARLAR 5174 SAYILI KANUN GEREĞİNCE TÜRKİYE ODALAR VE BORSALAR BİRLİĞİ (TOBB) İZNİ İLE DÜZENLENMEKTEDİR

DOĞAN KUBAN'DAN OSMANLI SANAT VE KÜLTÜR TARİHİNE YENİ BİR BAKIŞ AÇISI: SİNAN'IN SANATI VE SELİMİYE

SİNAN'IN SANATI VE SELİMİYE
DOĞAN KUBAN

Sinan'ın Selimiye'sini iyi okumak Osmanlı-Türk kültürünün bir bileşenini iyi anlamak demektir. Anadolu'da ve Rumeli'de İslam kültürü yorumu, toplum katında hangi bileşenlerin katkısıyla şekilleniyordu? Anadolulu, Akdenizli, Avrupalı, Doğulu bileşenler ne kadar hazmedilerek bir araya gelmişti? Toplumun hangi katları, hangi grupları, hangi eğilimleri sanat biçimlerini yönlendiriyordu? Sinan İsfahan ya da Herat mimarlarına mı, Antemios ve İzidor'a mı, Michelangelo ya da Leonardo'ya mı daha yakındır? Ya da bütün bunların ortasında başka bir sanat varlığını mı temsil eder? Osmanlı kubbesi Melikşah'ın, Timurluların, Memlûklerin kubbelerine benzemez, ama Ayasofya'nın kubbesine benzer. Ne var ki Yeşil Cami'nin ya da Üçşerefeli'nin kubbeleri de Ayasofya'ya benzemez. Bütün bu benzerliklerin ve farkların ötesinde, Selimiye'yi yaratan sanat iradesini Osmanlı-Türk kültürü neyle besliyordu? Görsel benzerlikler ya da sultanların iradeleri dışında Selimiye'deki kadar tutarlı ve derin bir yaratma süreci, ancak toplumla organik bir ilişki içinde ve uzun sürede ortaya çıkabilirdi. Anlaşılan Selimiye, bir özün dışa vurması gibi, binlerce yıllık yapı geleneğini, olabildiği kadar Akdenizli olmuş, ama yine de Doğulu kalmış bir İslam toplumunun kendine özgü biçim duyarlığıyla özümlüyordu. Bu nedenle Sinan'ın yapıtı her okumada yeniden anlam kazanacak bir sanat ölçütüdür.

Sinan'ın Sanatı ve Selimiye
Doğan Kuban
344 sayfa, 90 TL

Sinan's Art and Selimiye
Doğan Kuban
328 sayfa, 120 TL

Beşiktaş kitabevimiz yakında açılıyor.
Beşiktaş Cad. No: 7
Beşiktaş / İstanbul

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

Kitabevlerimiz: İstanbul - Kadıköy, Tel: (0216) 348 97 84 Eminönü - Müze, Tel: (0212) 511 13 37 Caddebostan, Tel: (0216) 386 65 62 Bakırköy, Tel: (0212) 571 20 32
Ankara - Yenişehir, Tel: (0312) 430 33 66 Altındağ, Tel: (0312) 324 10 74 **İzmir** - Karşıyaka, Tel: (0232) 364 71 42 • **Diyarbakır** - Ofis, Tel: (0412) 228 42 16
Eskişehir, Tel: (0222) 220 49 13 • **Trabzon** - Merkez, Tel: (0462) 326 98 39

217. SAYIMIZLA MERHABA,

2012'nin ilk sayısında kapağımızda Oktay Özel'in yazdığı "Arşivler Meselemiz: Siyaset Kurumunun Tarihçiyle Tehlikeli Dansı ve Meşruiyet Kaybı" başlıklı yazı var. Özel yazısında Türkiye'de arşivlerin durumuna değinirken her bir arşivin araştırmacılara ne kadar açık olup olmadığı ve eğer açıksa araştırmacının istediği bilgiye ulaşması için ne türlü zorlukları yenmesi gerektiği gibi meselelerle de ilgileniyor. Özel'in makalesini okuyunca Türkiye'de arşivlerde araştırma yapmanın oldukça politikleşmiş bir konu olduğunu bir kez daha anlıyoruz. Türkiye artık tarih olması gereken birçok konusunu halledemediğinden ve dolayısıyla tarihine mesafeli bir ruh haliyle bakamadığından olsa gerek, arşivlerini resmi görüşe uygun düşecek bir şekilde kullandırmak istiyor ama bu mümkün olmadığı için mevcut garabet sürüp gidiyor. Burada üzücü olan bir başka konu da birçok tarihçinin değişmesi gereken mevcut durumu normal kabul etmesi.

Yenikapı'da devam eden Marmaray kazıları sahiden heyecan verici, biz de buradaki çalışmayı mümkün olduğunca takip etmeye çalışıyoruz. *Toplumsal Tarih*'in 154. sayısında yine Yenikapı'da bulunan teknelerin konservasyonu konusunda Sait Başaran, Ufuk Kocabaş ve Işıl Özsait-Kocabaş ile söyleşi yapmıştık. Bu sayımızdaki yazıda Ufuk Kocabaş, Işıl Özsait-Kocabaş, Evren Türkmenoğlu, Taner Güler ve Namık Kılıç'ın imzaları var. Ekim 2006'daki söyleşiden bu yana Yenikapı'da bulunan tekne sayısı 36'ya yükselmiş. Farklı dönemlerde bazıları yükleriyle batan bu tekneler, başka alanların yanı sıra, tekne inşa tekniğinin gelişimini izlemek açısından da araştırmacılar için bulunmaz bir kaynak.

Edhem Eldem'in bu ayki *L'Illustration*'dan Seçmeler köşesi her ay yazdıklarından biraz farklı; yazının büyük bir kısmı yorumdan oluşuyor. *L'Illustration*'daki resimlerle ilgili değerlendirmeler yazıyı bir sanat tarihi makalesi olarak da okumayı mümkün kılıyor. Henriette Browne'ın Abdülaziz'in haremi feshetmesi konusundaki ümitlerini gerçekmiş gibi yazması, Eldem'in bunu sunuşu ve yorumlaması da makaleyi çekici kılıyor.

Herkese iyi seneler.

Ahmet Akşit

Şubat ayı içinde Yıldız Teknik Üniversitesi'nden Doc. Dr. Fatmagül Demirel'in yürüteceği Osmanlıca başlangıç (I. Seviye) dersleri Pazartesi ve Çarşamba 18.30- 20.30 saatleri arasında Tarih Vakfı'nda gerçekleşecektir. Detaylı bilgi için telefon numarası: 0212 522 02 02.

04 *L'ILLUSTRATION*'DAN SEÇMELER
Hazırlayan: Edhem Eldem

12 OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY
Hazırlayan: Emel Seyhan

14 DİYARBAKIR ASKERİ CEZAEVİ GERÇEĞİ: III. SEMPOZYUM
Gülay Kayacan

16 TARİH DERS KİTAPLARINDA I. DÜNYA SAVAŞI

18 TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ'NDEN TOPLU İSTİFALAR
Ayşe Erzan

20 GEÇMİŞİ YENİDEN OKUMAK
Eray Özcan

24 SİYASET KURUMUNUN TARİHÇİYLE TEHLİKELİ DANSI VE MEŞRUİYET KAYBI
Oktay Özel

34 TOPLUMSAL ADALET VE DEMOKRASİYE ADANMIŞ BİR HAYAT: PROFESÖR DR. BÜŞRA ERSANLI
Dr. Ebru Oğurlu, Dr. Emre Erşen, Yrd. Doç. Dr. İbrahim Mazlum, Dr. Nurşen Gürboğa, Dr. S. Gülfer Ihlamur Öner

41 *PEŞTE GÜNLERİ. AHMET HİKMET MÜFTÜOĞLU'NUN ÖZEL MEKTUPLARI*

42 TÜRKİYE SOLU'NUN 1920 GÜZÜNDE M. KEMAL PAŞA'YA VE MİLLİ MÜCADELE'YE BAKIŞI
Mete Tunçay

48 DERSİM '38'İ ARAŞTIR(MA)MAK, YAZ(MA)MAK VE HATIRLA(MA)MAK ÜZERİNE - I
Bülent Bilmez

54 DERSİM 38: HAYDARANLI HIDIR VE KOÇANLI HÜSEYİN AĞALARIN MEKTUPLARI
Cihangir Gündoğdu

60 HASAN SABBAH VE DÜŞTEN GERÇEĞE ALAMUT
Bülent Genç - Vural Genç

66 YENİKAPI BATIKLARI
Ufuk Kocabaş, Işıl Özsait-Kocabaş, Evren Türkmenoğlu, Taner Güler, Namık Kılıç

72 TEKNOLOJİ VE MÜHENDİSLİK BİLİMLERİNİN KAVRAMSAL TARİHİ ÜZERİNE-1
Beno Kuryel

78 OSMANLI ARKEOLOJİSİ İÇİN BİR ÖRNEK: HARPUT
Oğuz Tekin

80 OSMAN KÖKER İLE SÖYLEŞİ
GAYRİMÜSLİMLERDEN KALAN TARİHİ MİRAS

84 MEHMED ÂKİF'İN ALMANYA SEYAHATİ
Kadir Kon

92 ARKEOLOJİ NE DEĞİLDİR?
Heval Bozbay

94 KONUŞAN PARALARIN DİLİNDEN KENTLER, EFSANELER, SİKKELER

54 DERSİM 38'DEN İKİ TANIKLIK

Cihangir Gündoğdu, Dersim Harekâtı esnasında aşiret ileri gelenlerinin kendi bölgelerindeki askeri ve mülki erkânla iletişime geçme çabalarına örnek niteliğindeki iki mektubu sunuyor.

72 TEKNOLOJİ VE MÜHENDİSLİK BİLİMLERİNİN KAVRAMSAL TARİHİ

Beno Kuryel, bilimsel kavramlarda meydana gelen dönüşümlerin toplumsal etkilerine bakarken mühendislik bilimlerinin ortaya çıkışının çözümlemesini yapıyor.

78 OSMANLI ARKEOLOJİSİ İÇİN BİR ÖRNEK: HARPUT

Oğuz Tekin, V. Sevin, N. A. Sevin ve H. Kalsen tarafından kaleme alınan Harput Kale Mahallesinde Osmanlı Yaşamı kitabını değerlendiriyor.

80 OSMAN KÖKER'LE SÖYLEŞİ

Toplumsal Tarih, *Köker'den Yitirilen Tarihi Miras: Ahtamar ve Surp Giragos Kurtuldu, ya Diğerleri başlıklı sunumunun ertesinde benzer durumdaki diğer eserlerle ilgili bilgi aldı .*

84 MEHMED ÂKİF'İN ALMANYA SEYAHATİ

Kadir Kon, Mehmed Âkif'in Birinci Dünya Savaşı sırasında Almanya'ya yaptığı seyahati yeni bilgiler ışığında ele alıyor.

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 217, Ocak 2012

TARİH VAKFI ADINA SAHİBİ
Halim Bulutoğlu

TARİH VAKFI

Zindankapı Değirmen Sokak No: 15
Eminönü 34134 İstanbul
(0212) 522 02 02

www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Alkan, Adil Baktıaya, Murat Belge, Fatmagül Berktay, Bülent Bilmez, Aydan Çelik, Doğan Çetinkaya, Esra Danacıoğlu, Edhem Eldem, Ahmet Ersoy, Nurşen Gürboğa, Murat Güvenç, Mehmet Hacısalihoğlu, Ayşe Hür, Vangelis Kechriotis, Murat Koraltürk, Elçin Macar, Mustafa H. Sayar, İrvin Cemil Schick, Canay Şahin, Oğuz Tekin, Taner Timur, Zafer Toprak, Mete Tunçay, Nuran Yıldırım

YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Rauf Kösemen

S. YAZIŞLERİ MÜDÜRÜ VE YAYIN YÖNETMENİ
Ahmet Akşit

YAYIN YÖNETMENİ YARDIMCISI
Cansu Kılınçarslan

REDAKSİYON VE DÜZELTİ
Eyüp Yıldırım

DERGİ VE KAPAK TASARIMI
Rauf Kösemen

KAPAK UYGULAMA
Harun Yılmaz (Myra)

SAYFA TASARIM/UYGULAMA
Aysel Kazıcı

İLETİŞİM
(0212) 513 52 35
(Dahili 11)
(0212) 513 54 00 (Faks)
aaksit@tarihvakfi.org.tr
cansuk@tarihvakfi.org.tr

BASKI
G.M. Matbaacılık ve Ticaret A.Ş.
100. Yıl Mah. MAS-SİT
1. Cadde No: 88 Bağcılar
34204 İSTANBUL
Tel: +90 (212) 629 00 24

BASKI TARİHİ
Ocak 2012

DAĞITIM
Dünya Süper Dağıtım
(0216) 681 18 00

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 424 05 10
(0312) 424 00 50

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (35)
(0212) 513 54 00 (fax)

BİR YILLIK ABONE BEDELİ
70,00 TL.

© Toplumsal Tarih Yazı İşleri'nden ve ilgili yazardan izin alınmaksızın alıntı yapılamaz. İzin çerçevesinde yapılacak alıntılarda Toplumsal Tarih'in ilgili sayısını ve yazar ismini belirtmek zorunludur.

HAZIRLAYAN: EDHEM ELDEM

RESSAM HENRIETTE BROWNE VE SULTAN ABDÜLAZİZ'İN HAREMİ LAĞVETMESİ (!)

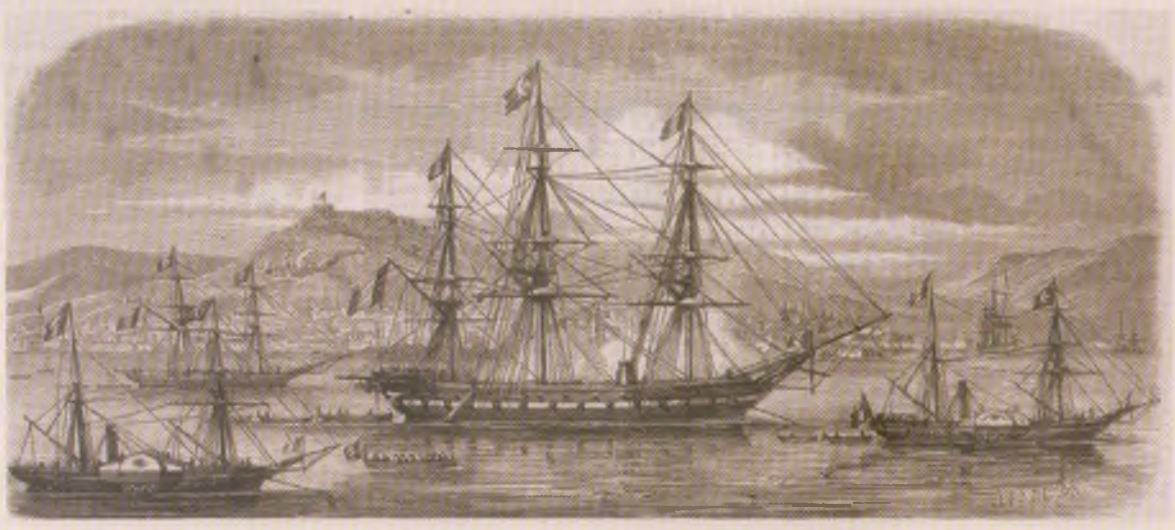

L'ILLUSTRATION,
JOURNAL UNIVERSEL

Dergimizin bir önceki sayısında *L'Illustration* dergisinin 3 Ağustos 1861 tarihli 962. sayısında Sultan Abdülmecid'in cenazesi, kardeşi ve halefi Sultan Abdülaziz'in cülûsuyla ilgili ayrıntılı bir haberi vermiştik. Kapağında Torino'da o zamanki İtalya kralının büyükbabası Carlo Alberto Amedeo'nun anısına dikilen heykelin açılışının yer aldığı derginin bu sayısında Osmanlı İmparatorluğu'nu ve saltanat değişimini ilgilendiren iki haber ve görüntü daha yer almaktaydı. Bu sayımızda bu iki olayı ele alacağız.

Bunların birincisi, derginin arka sayfasında yer alan metinsiz bir görüntüden ibarettir: "İzmir limanındaki Fransız filosu tarafından Sultan Abdülaziz'in tanınması". Tepenin üzerindeki Kadifekale'den tanınan İzmir kentinin önünde yer alan biri üç direkli, ikisi buharlı ve yandan çarklı, toplam dört adet gemi demir atmış vaziyette durmaktadır. Gemilerin arka direklerindeki üç renkli sancaktan Fransız oldukları, ön veya orta direklerindeki ay yıldızlı sancaktan ise Osmanlı sularında bulundukları anlaşılmakta. Bu sancaktaki ay yıldızın, bugünkü Türk bayrağının aksine, içeriye, yani direğe dönük olması dikkat çekicidir. Görüntünün uzun bir metinle izahına lüzum olmadığı kesin: İzmir'de bulunan Fransız filosu, Sultan Abdülaziz'in 25 Haziran günü gerçekleşen cülûsunu haber almış, bunun üzerine de bu olayı ve dolaylı olarak yeni padişahı top atışıyla selamlamaktaydı. Üç direkli geminin şehre dönük iskele tarafında görünen beyaz bulutun bu anı belgelediği aşikârdır.

Yeni padişahı dolaylı bir şekilde de olsa ilgilendiren diğer haber ise derginin orta sayfasında yer alan bol resimli haberin önemli bir ayrıntısıydı. Derginin iki tam sayfa ayırdığı bu haber, her sene Mayıs ayı başında Paris'te açılan resim ve heykel sergisinde teşhir edilmiş olan bazı tablolara ayrılmıştı. 1674'te Resim ve Heykel Akademisi'nin ilk sergisinden itibaren düzenlenen bu sergi, giderek önem kazanmış ve Paris'in en önemli sanat olayı haline gelmişti. 1848'den 1881'e kadar *Salon de peinture et de sculpture* (Resim ve Heykel Sergisi) adıyla devam eden bu sergi, 1861'de dörtte üçü resim olmak üzere 4.100 kadar eserden oluşmaktaydı. Her sene sergiyi tanıtıcı kitaplar, kataloglar, eleştiriler çıktığı gibi, Fransız basını da okuyucularına sergide yer alan eserleri tanıtmayı vazife biliyordu. Bu anlamda *L'Illustration*'un bu gösterişli çift sayfası dönemin resimli basının okuyucları arasında büyük ilgi uyandıran bu sanat ve kültür olayına verdiği önemin bir göstergesiydi.

Bu yüzdendir ki burada genel kaidemizi biraz esneterek bu resimlerin arasında bizi ilgilendiren tablonun üzerinde yoğunlaşmadan önce, iki sayfada yer alan diğer sekiz tablo

İzmir Limanı'nda Fransız filosu tarafından Sultan Abdülaziz'in tanınması.

Bay Roch A. Vitalis'in bir çiziminden.

1861 Sergisi. Sergilenen eserlerin röprodüksiyonları.

hakkında da biraz bilgi vermeye çalışacağız. Bu resimler, dönemin sanat anlayışına ve özellikle tarz, üslup ve tema konusundaki tercihlerine gayet uygun bir seçki oluşturmaktadır. Bu tarzların ilki, tarihi konuları ele alan ve burada iki örneği bulunan iddialı kompozisyonlardır. İlginç bir şekilde bunların ikisi de 17. yüzyıl Fransız tarihiyle ilgiliydi. Unutmamak gerekir ki bu sergi III. Napoléon'un hükümdarlığını en şaşaalı bir döneminde gerçekleşmekteydi; popüler ve popülist bir imparator rolünü üstlenen Napoléon, Fransa'nın "şanlı" geçmişini vurgulayan sahnelerin sanatta yer almasını özellikle destekliyordu. Tabloların ilki, Édouard-Jean-Conrad Hamman (1819-1888) isimli ressamın *Premier épisode de la journée des dupes, 11 novembre 1630*, yani *11 Kasım 1630, Aptallar Gününün İlk Sahnesi* adını taşıyordu. Sergide 1438 numarasıyla sunulan bu tablonun canlandırdığı sahne, kendisini azletmeye hazırlanan Fransa kralı ile annesi Marie de Médicis'nin Kardinal de Richelieu tarafından basılmasıydı. Bu olayın ardından Richelieu kralla barışmayı başarmış ve iktidarda kalabilmişti; böylece de başta Marie de Médicis olmak üzere kardinalin gözden düşeceğine inanan herkes "aptal" yerine konmuştu.[1] Joseph Caraud'nun (1821-1905) 516 numaralı tarihi tablosu ise, *Prise d'habit de Mademoiselle de La Vallière au couvent des Carmélites (1674)* (*1674'te Mademoiselle de La Vallière'in Carmélites Manastırında Rahibe Oluşu*), XIV. Louis'nin meşhur metresi ve dört çocuğunun annesi Louise de La Vallière'in gözden düştükten sonra kendini dine adayarak manastıra kapanmasını temsil ediyordu.[2]

Tarihi sahnelerin yanında *peinture de genre* adıyla bilinen ve genellikle halkın günlük yaşantısından sahneler canlandıran dört tablo yer almaktaydı. Isidore-Julien Legendre-Tilde'in (1811-1881) *Par un temps de neige* (*Karlı Havada*) isimli tablosu, karlı bir kış günü pencerenin önündeki serçeleri seyreden bir çocuğu temsil ediyordu.[3] Pierre-Édouard

Ayrıntı: Bayan H. Browne: *Bir Ziyaret (Harem İç Mekânı)*, İstanbul, 1860.

Henriette Browne (Sophie de Saux), 1856.

Henri-Jules de Saux, 1852.

1861 Sergisi, Resim: Henriette Browne, *Eleşinalı Kadın.*

Chevignard'ın çizimi (Le Magasin pittoresque, c. XXIX (1861), s. 337).

Henriette Browne, *Bir Şark Güzeli*, 1861.

Tuval üzerine yağlıboya, 147 x 114 cm. Özel koleksiyon.

Frère'in (1819-1886), *Grande bataille* (*Büyük Muharebe*) isimli tuvali ise karlar altındaki bir kasaba kilisesinin önünde kartopu oynayan çocukları konu olarak seçmişti.[4] Diğer tipik örnek, Charles-François Marchal'ın (1825-1877), *Intérieur de cabaret: un jour de fête chez les paysans protestants du canton de Bouxwiller (Bas Rhin)* (*Meyhane İçi: Aşağı Ren Bölgesinde Bouxwiller Köyü Protestan Köylüleri Arasında Bayram Günü*)[5] isimli resimdi. *Genre* resimlerinin sonuncusu ise Théophile Schuler'in (1821-1878) bir çiziminden ibaretti: *Les soldats défricheurs*, ya da *Toprağı Tarıma Açan Askerler*.[6]

Bizi doğrudan ilgilendiren oryantalist tarza gelmeden önceki son üslup, 19. yüzyılda çok makbul olduğuna şaşırmamız gereken "ahlakçı" geleneğe bağlıydı. Çoğunlukla olduğu gibi buradaki ahlaki mesaj bir alegori yoluyla verilmekteydi. Auguste-Barthélemy Glaize'e (1807-1893) ait olan bu tablonun adı yeteri kadar açıklayıcıydı: *La pourvoyeuse Misère*, yani *Muhabbet Tellalı Fakirlik*. Mesele, fakirliğin genç kadınları fuhuşa ittiğini göstererek bir toplumsal illete işaret etmekti. Bu mesajın iyice anlaşılması için serginin resmi katalogunda kısa bir yorum yer almaktaydı: "Kimbilir kaç genç kız, onların peşini bırakmayan bu hayalden kaçmak için işi bırakıp yoldan çıkmanın doğurduğu bütün ahlaksızlıkların içine düşmekte".[7]

Geriye kalan iki tuval, görmeye pek alışık olduğumuz ve kâh belge olarak, kâh hakaret olarak algıladığımız oryantalist tarzdaydı. Bunların ilki, Louis-Amable Crapelet'nin (1822-1867) yapmış olduğu *Quartier de la mosquée de Touloun, au Caire* (*Kahire'de İbn Tulun Camii Mahallesi*) idi.[8] 1852-1854 yılları arasından Mısır'da seyahat etmiş olan Crapelet'nin bu tuvalinin "bizim" için çok ilginç olduğunu söylemek zor; ancak ona mukabil serginin bu resimli röportajında yer alan diğer bir oryantalist tuval birkaç açıdan çok ilginçti.

Bu tuval, Henriette Browne isimli kadın ressamın 462 numarayla sergide yer alan ve *Une visite (intérieur de harem)*, yani *Bir Ziyaret (Harem İç Mekânı)* adını taşıyan 1860 tarihli tablosuydu.[9] Bugün özel bir koleksiyonda bulunan 89 x 114 cm ebadındaki bu tablo, birçok açıdan dikkat çekici bir oryantalist tuval olarak özellikle bir kadın ressamın Şark'a bakışını göstermesi açısından sanat tarihçileri tarafından derinlemesine incelenmiştir. Oryantalizmin cinsiyet boyutunu önemseyen Reina Lewis bu konudaki kitabının bütün bir bölümünü hareme kadın bakışına ve özellikle de Henriette Browne'ın tuvallerine ayırmıştır.[10] Ardından da Mary Roberts aynı temayı benzer kaynaklar ve bakış açısıyla tekrar ele almıştır.[11] Her iki araştırmacının altını çizdikleri en belirgin olgu, Browne'ın bakışının erkeklerinkinden farklı olduğu, dolayısıyla da bu tuvalin Batı sanat çevrelerinde kısmen erkek egemen oryantalizmi sorgulayıcı, hatta tehdit edici bir hal aldığıdır.

Aslında Henriette Browne, takma bir addı. Asıl adı Henriette-Sophie de Bouteiller olan bu kadın 16 Haziran 1829'da Paris'te doğmuş, 13 Mart 1901'de gene Paris'te ölmüştü. 14 Haziran Henry Jules de Saux (13 Mart 1824-6 Ocak 1879) adındaki bir Fransız diplomatla 1855'te evlenmiş, dolayısıyla Sophie de Saux adını almıştı. Fakat Émile Perin ile Charles Chaplin gibi ressamların talebesi olmuş ve Henriette Browne adıyla ünlenmişti. İlk kez 1853'te katıldığı Paris Salonu'na 1857 ve 1859'da tekrar katılmıştı; böylece 1861'de bu prestijli olaya dördüncü defa katılmaktaydı.[12]

1861 sergisine *Bir Ziyaret*'in dışında 461, 463, 464 ve 465 numaralarını taşıyan dört tablo daha kabul ettirmişti. Bunlar sırasıyla, *Une femme d'Eleusis* (*Eleşinalı Bir Kadın*), *Une joueuse de flûte (intérieur de harem)* (*Kavalcı Kadın 'Harem İç Mekânı'*), *La consolation* (*Teselli*) ve *Portrait de M. le baron de S...* (*Baron de S...'in Portresi*) isimli tuvallerdi. Bu tabloların ilki, bugün her nedense ismi değişmiş olarak *Une beauté orientale* (*Bir Şark Güzeli*)

adıyla bilinen 147 x 114 cm ebadındaki tuvaldir. Özel bir koleksiyonda bulunan bu resim, oryantalist bir temaya tekabül etmekle beraber, bu türün birçok diğer tuvaline nispetle sade ve gerçekçi bir tarzda yapılmıştır. Temsil ettiği kadının, yani "Şark Güzeli"nin ise, aslında Atina'ya kısa mesafedeki Elefsina'dan bir köylü güzeli olduğu anlaşılıyor. *Teselli* ve *Baron de S...'in Portresi* adını taşıyan iki tablonun bugün nerede olduğunu tespit edemediysek de, *Teselli*'nin 1888'de yapılmış bir röprodüksiyonundan gözyaşları içindeki ablasını teselli eden küçük bir çocuğu temsil ettiği anlaşılmaktadır.[13] Portresini yaptığı Baron de S...'in ise kocasının dedesi Baron Augustin-François de Silvestre (1762-1851) olduğu bilinmektedir.[14]

463 numaralı *Kavalcı Kadın* ise, *Bir Ziyaret* ile ortak bir alt başlık taşıdığına göre (*Harem İç Mekânı*), bu tablonun bir tür devamı olarak ele alınmalıdır. Maalesef söz konusu tablonun bugün nerede olduğu bilinmemektedir; ne var ki bir röprodüksiyondan neye benzediğini tam olarak tespit etmek mümkündür.[15] Halılarla kaplı, beyaz badanalı bir odanın bir köşesinde ferace ve yaşmaklı üç kadın yere çökmüş, ayakta yemeni giymiş kaval çalan genç bir kadını dinlemekteler. Odanın ortasında duran Şam işi sekizgen bir masaya yaslanarak yere çökmüş olan ikinci bir çalgıcı, küçük sazını yere bırakmış masanın üzerindeki bir kaplumbağayla oynamakta. Biri masanın başında, ellerini kavuşturmuş bir şekilde, diğeri ise üç kadının arkasında duvara yaslanmış olarak ayakta duran iki (çocuk denecek kadar) genç kadının ise hizmetçi olduklarını tahmin etmek gerekiyor.

Henriette Browne'ın resmettiği haremin Abdülmecid'in kızlarından Fatma Sultan'ın (1 Kasım 1840-29 Temmuz 1884) Baltalimanı'ndaki sarayında olduğu tahmin edilmektedir.[16] Bu bilginin kaynağı ise, uzun müddet İstanbul'da kalarak saray ve saraya yakın çevrelerdeki birçok kadının portresini yapmış olan Mary Adelaïde Walker'ın 1886'da yayımlamış olduğu hatıratıdır.[17] Bu hatıratında Walker, Henriette Browne'ı "Zeïneb Sultana" takma adıyla gizlediği ama Fatma Sultan olduğu anlaşılan Abdülmecid'in kızının sarayına götürerek başka türlü ulaşamayacağı harem görüntülerini sağladığını ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır.[18] Fatma Sultan 2 Ağustos 1854'te dönemin meşhur devlet adamı Mustafa Reşid Paşa'nın oğlu Ali Galib Paşa (1829-1858) ile evlenmiş, bu vesileyle de babası ona Mustafa Reşid Paşa'nın Baltalimanı'nda Sarkis Balyan'a yaptırmış olduğu sahilsarayı hediye etmişti. Sultanın bu evliliği pek uzun sürmemişti, zira kocası Ali Galib Paşa 15 Eylül 1858 gecesi sandalıyla eve dönerken bir kaza sonucunda Boğaz'a düşmüş ve boğulmuştu. Fatma Sultan dul kaldıktan birkaç ay sonra, 17 Mart 1859'da Akif Paşazade Mehmed Nuri Paşa ile (1840-1890) evlenmişti.

Henriette Browne'ın Baltalimanı sarayını ziyaretlerinin tam olarak ne zaman gerçekleştiğini bilemiyoruz. Walker bu konuda bir şey söylememekte, Ali Galib Paşa'nın ölümü gibi gizli tutmaya çalıştığı Fatma Sultan'ın kimliğini açık edebilecek olaylardan da bahsetmediğinden herhangi bir çıkarsama yapmak mümkün olamamaktadır. Walker'ın anılarındaki tek kronolojik referans, Temmuz 1858'de gerçekleştiğini bildiğimiz Abdülmecid'in diğer kızları Münire ve Cemile sultanların çeyiz alayıdır. Bundan Walker'ın sultanla ilk temasının muhtemelen o tarihlerde, yani kocasının ölümünden önce gerçekleştiğini tahmin etmek mümkünse de, Browne'ın ziyaretlerinin tarihi hakkında pek bir mana taşımamaktadır. Diğer taraftan da Browne'ın her iki tablosunun sergi katalogunda 1860'a tarihlendirilmesi, söz konusu ziyaretin de o sene gerçekleşmiş olabileceğini düşündürmektedir.

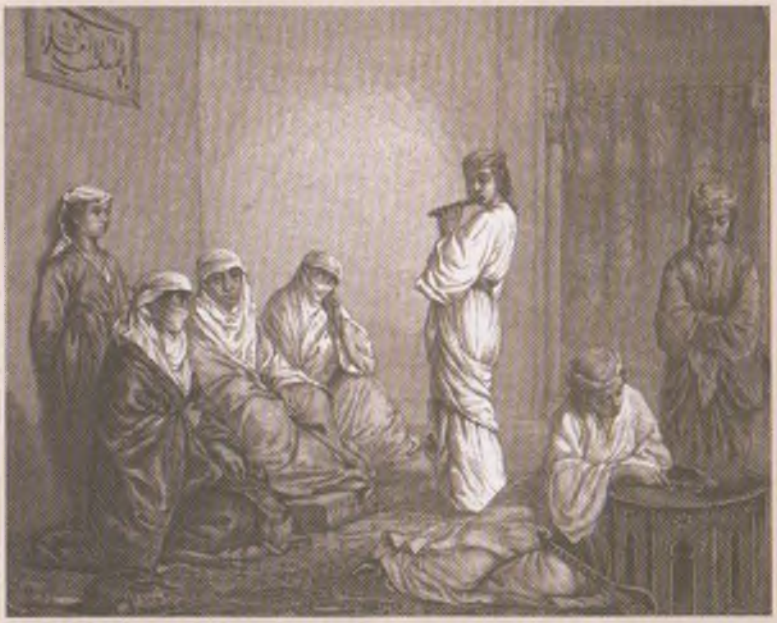
Henriette Browne'ın İstanbul'da hangi tarihlerde bulunduğunu anlamak için elimizdeki bir ipucu, kocası Jules de Saux'nun görevidir. Fransız Dışişleri Bakanlığı'nda görevli olan de Saux'nun İstanbul'a geldiği bilinmekteydi; ne var ki sefaret personeli arasında yer almadığı için tarihleri tespit etmek sorun yaratmaktadır. Bulabildiğimiz tek kesin bilgi, de Saux'nun İstanbul'da Paris'e dönüşünün 19 Ekim 1859 tarihli gazetelerde yer alışıdır.[19] Bu durumda, karısının tek başına İstanbul'da kalmayacağını varsayarak, de Saux çiftinin İstanbul'dan Ekim ayının başlarında ayrıldığını, oradaki ikametlerinin başlangıcının da 1859 başlarına ya da en erken 1858 sonlarına tarihlendirilebileceği akla gelmektedir. Bu bilgilerin ışığında Henriette Browne'ın ilk çalışma ve çizimlerini 1859'da gerçekleştirdiği, tabloları ise Paris'e döndükten sonra 1860 senesi içinde bitirdiğini düşünmek mümkündür.

Henriette Browne, *Teselli*, 1861.

Clarence Cook, Art and Artists of Our Time, c. I, New York, Selmar Hess, 1888, s. 168.

Bu durumda Browne'ın *Bir Ziyaret* ve *Kavalcı Kadın* adlı iki tablosunun Fatma Sultan'ın hareminden iki farklı görüntü oluşturduğu şüphesiz gibidir. Bunların ilkinde haremin bir tür taşlık veya sofasında gerçekleşen bir kabul sahnesi temsil edilmiştir. Birkaç basamakla ayrışan yükseltilmiş ve yerleri hasırla kaplanmış bir mekânda çok açık mavi renkte entarili bir kadın üç ziyaretçiyi karşılamaktadır. Bu üç kişinin ziyaretçi oldukları kendilerini karşılayan kadınla olan ilişkilerinin dışında kıyafetlerinden de belli olmaktadır: Mekânda bulunan ve entari giyip başlarında basit bir yemeni bulunan hane halkının aksine, bu üç kadın sokak kıyafeti olan ferace ve

Henriette Browne, *Kavalcı Kadın*, 1860.

Mettais'nin çizimi (M. F. Jérusalémy, "Mœurs turques. I – Les femmes turques, leur vie et leurs plaisirs", Le Tour du monde. Nouveau journal des voyages, 1863/2, s. 145).

yaşmak giymektedirler. Üç kadının aralarındaki bazı farkları da göz ardı etmemek gerekir. Biri pembe, diğeri mavi renkte ferace giymiş olan öndeki iki kadının arkasından gelen ve basamak çıkmakta olan diğer kadın hardal rengi bir ferace giymektedir. Ama asıl önemli fark, bu kadının bohça gibi bir şey taşıyor olması ve teninin ziyadesiyle koyu olmasıdır. Kısacası, öndeki kadınların sultanı ziyarete gelmiş iki kişi, arkadakinin de onların halayık veya kalfa türünden bir hizmetçisi olduğu anlaşılıyor. (Aslında hizmetçinin de arkasında yaşmaklı ve feraceli oldukları tahmin edilen iki kadının daha belirsiz şekilleri fark edilmekteyse de tam anlaşılamadığından onların da ziyaretçilerin hane halkından olduklarını varsaymak mümkün.) Nihayet asıl ziyaretçi konumundaki iki kadının arasında belirgin bir fark hissedilmektedir. Ön planda duran pembe feraceli kadın, harem kalfasıyla doğrudan doğruya konuşurken, mavi feraceli kadın biraz daha arka planda, bekler gibi durmaktadır. Eline yapışmış ve ürkmüş gibi duran sarı entarili küçük kızın ise bu ikinci kadının çocuğu olduğu kuvvetle muhtemeldir. Bunlara bir de pembeli kadının maviliye nispetle daha olgun gözükmesini katacak olursak, ziyaretçilerin anne, kız (veya daha da muhtemel olarak kayınvalide, gelin) ve torundan ibaret oldukları, arkalarından da kendi haremlerinden üç hizmetçinin geldiğini düşünmek mümkündür. Söylemeye herhalde gerek yok, bu tabloda Fatma Sultan'ı aramak abesle iştigaldir...

Kavalcı Kadın tablosunun temsil ettiği sahneyi yukarıda tarif etmiştik. Tablonun aslı mevcut olmadığından aynı şekilde incelemek zorsa da buradaki sahnenin *Ziyaret* sahnesinin bir tür devamı niteliğinde olabileceğini gösteren ipuçları vardır. Burada da üç feraceli kadın yer almakta, en koyu renkli (aslında hardal renginde?) ferace giymiş olan doğrudan doğruya halıya çömelmişken, daha açık renkli giyimli olanlar bir minderin üzerinde yerleşmişlerdir. Dolayısıyla buradaki kadınların bir önceki tabloda hareme girerken temsil edilen iki kadın ile hizmetçileri olduğunu varsaymak herhalde çok yanlış olmayacaktır. Anlaşılan o ki içeri alındıktan sonra bu kadınlar bir odada misafir edilmiş, kendilerine müzikli bir eğlence tertip edilmişti. Gerçi bazı noktalar izaha muhtaç olmaktadır. Bu kadınların kalfalarıyla birlikte oturmaları çok gerçekçi midir? Daha da önemlisi, artık haremin içinde oldukları anlaşılan bu kadınların bir sokak kıyafeti olan feracelerini hâlâ giyiyor olmaları ne kadar inandırıcıdır?

Reina Lewis'in ve ardından Mary Roberts'ın Browne'ın tabloları hakkındaki yorumları esas itibariyle resimlerin içeriğinden çok, bu içeriğin Batı'da uyandırdığı tepkiyle ilgilidir. Her iki yazarın özellikle altını çizdikleri, Browne'ın bir kadın olarak erkek egemen oryantalist söylemden farklı bir bakış açısına sahip olduğu ve tablolarında çok bariz bir şekilde alışılagelmiş oryantalizmin erotik bakışından tamamen ayrılan etnografik bir bakış açısı sergilemesidir. Haremin erkeklere has fantezileri süslediği bir kurgu yerine bir kadının fırça darbeleriyle gayet sade ve gerçek bir mekâna dönüşmesi son derecede çarpıcı bir durum oluşturuyordu. Haremi göremeyen ama hayal eden erkeklere karşılık Browne, o gizemli mekâna girebilmiş biri olarak belgesel nesnellikteki görüntüleriyle adeta bir mitosu yıkmaya koyulmuştu. 1861 sergisindeki başarısının büyük bir kısmı da tablolarının yarattığı bu şoktan kaynaklanıyordu. Dönemin yazarları ve sanat eleştirmenleri iki uç nokta arasında gidip geliyordu. Olivier Merson gibi bazıları Browne'ı hayallerini söndürmüş olmakla suçlarken,[20] Théophile Gautier gibi bazı isimler ise tam aksine kadın ressamı yakalamış olduğu gerçeklikten dolayı övmeyi tercih ediyordu.[21] Bir anlamda, Reina Lewis'in belirttiği gibi Browne ve kendisi gibi kadın olup haremelere girebilmiş ve gördüklerini resim veya yazıyla aktarabilmiş olan kadınlar etnografik gerçekçilik üstüne kurulu yeni bir söylemin kapısını aralamışlardı. Gerçi Gautier gibileri bu yeni harem imajını ele geçirip erkek fantezilerinin hizmetine tekrar sokmayı başaramıyor değildi, ama en azından eski ve monolitik oryantalist harem imajında ciddi bir gedik açılabilmişti.[22] Mary Roberts da benzer bir şekilde bu yeni harem imajının etnografik gerçekçiliğinden dem vurmakta ama aynı zamanda da yeni bir kadın fantezisinin doğuşunu tetiklediğini düşünmektedir. Kadınlar erkeklere has hayalleri yıkarken diğer taraftan da haremdeki kadınların zarafet ve asaleti üzerine kurulu ve ancak kadın olarak kendilerine açılabilen yeni türden bir gizemi vurgulayan bir fantezi ortaya çıkmaya başlamıştır.[23]

Bu yetkin ve inandırıcı yorumlara eklenecek çok fazla şeyimiz yok. Dönemin basınına bakıldığında bü-

yük ölçüde Reina Lewis'in çizdiği yelpazenin çeşitli noktalarında yer alan daha birçok yazarın olduğu göze çarpar. Bütün serginin dörtlüklerle hicivlendiği bir yayında Henriette Browne'a yönelik Merson'un tarzında bir sitem bulmak mümkün: "Bu asık suratlardan daha iyisini bekliyorduk sizden..."[24] Bazıları benzer bir şekilde genel bir sönüklük veya zaaftan bahsedebiliyordu: Albert de la Fizelière Browne'ın "eski kuvvetini" özlüyor,[25] Louis Auvray ise tabloları genel bir şekilde solgun buluyordu.[26] Diğerleri ise Théophile Gautier gibi övgü dolu sözler kullanıyordu: E. de Caireval her iki tabloyu gayet hoş ve gerçekçi buluyordu;[27] Théodore de Banville ise "şairane bir samimiyet" ile tanımladığı *Bir Ziyaret*'i Şark hayatını açığa çıkaran bir sanat olayı olarak görüyordu.[28] Aynı gerçekçilik *Journal des débats*'da sergi eleştirileri yayımlanan Étienne-Jean Delécluze'ün de dikkatini çekmiş, her iki tabloyu seyahat hatıralarının zevk ve sanatla kesiştiği eserler olarak değerlendirmişti.[29] Marsilya'dan yazan Marius Chaumelin ise tabloyu ve temsil ettiği sahnenin güzelliğini överken, kadınların fazla güzel gösterildiği ve idealize edildiğini düşünmekten de geri kalmamıştı.[30]

Verdiğimiz bu örnekler büyük ölçüde Reina Lewis ile Mary Roberts'ın yorumlarını desteklemekte, tabloların özellikle Fransa'da yarattığı tepkilerin çeşitliliğini biraz daha perçinlemektedir. Buna mukabil konuya gerçekten yeni ve ilginç bir katkı niteliğinde gördüğümüz iki kaynağı burada yorumlamanın faydalı olabileceğini düşünüyoruz. Bunlardan biri, alışılmış sınırlarını aşmış olan bu makaleye vesile olan *L'Illustration*'daki yorumdur; fakat bunu sona saklayarak önce bambaşka bir kaynakta bulduğumuz ilginç bir bilgiyi aktaralım. Anlaşılan o ki, Henriette Browne'ın birbirini tamamlayan iki tablonun dışında aynı konuyla bağlantılı üçüncü bir tuvali bulunmaktaydı. 1861 sergisinde yer almayan, hatta nerede olabileceği konusunda en ufak bir fikrimiz olmayan bu tablonun röprodüksiyonuna F. Jérusalémy adındaki bir kişinin

Henriette Browne, *Bir Ziyaret*, 1860.

Mettais'nin çizimi (M. F. Jerusalémy, "Mœurs turques. I – Les femmes turques, leur vie et leurs plaisirs", *Le Tour du monde. Nouveau journal des voyages*, 1863/2, s. 153).

Tour du monde dergisinde 1863 yılında kaleme almış olduğu "Türk Âdetleri" isimli bir yazısında rastlamak mümkün. Derginin usulüne göre bol görüntülü olarak hazırlanmış bu makalede Browne'ın *Bir Ziyaret*'i ve *Kavalcı Kadın*'ının Mettais tarafından yapılmış çizimlerinin yanında bir de *Tandır* isimli bir başka tablosunun Pasini tarafından yapılmış çizimi bulunmaktaydı.[31] Semra Germaner ve Zeynep İnankur tarafından da yayımlanmış olan bu resim,[32] kış aylarında haremde ısınmak için kullanılan mangallı örtü sisteminden istifade eden sekiz kadın ile onlara hizmet eden zenci bir cariyeyi temsil ederek Browne'ın etnografik merakını bir kez daha teyit eden ilginç bir belgedir.

Fakat bizce en ilginç belge, ilk başta söylediğimiz gibi *L'Illustration* dergisinin 1861 sergisine ayırdığı iki sayfada Henriette Browne'ın *Bir Ziyaret*'inin yanında yer alan yorumdur. Önce bu kısa metni olduğu gibi aktaralım:

"Bayan Henriette Browne: *Bir Ziyaret* — bayan Browne'ın tablosu şimdiden hem bir sanat eseri, hem de bir arkeolojik kalıntı olarak çifte bir önemi haiz bulunuyor. Bu tablo, İstanbul'daki bir haremde gerçekleşen bir ziyareti temsil etmektedir. Herkesin bildiği üzere Avrupa usulünde tek bir kadınla evlenmiş olan Sultan Abdülaziz, harem-i hümayunu lağvetmiş ve bu hareketi herkesçe tasvip görmüştür. Söz konusu olan, çokeşliliğe ve aptallaştırıcı harem geleneğine son ve ölümcül bir darbeden başka bir şey değildir.

Kadın olması sayesinde Bayan Browne son hareme girebilmiş ve bu ilginç ziyaretinden büyüleyici bir tabloyla dönmüştür. Birbirini selamlayan iki hanım gayet hoş, zarif ve gerçekler. Odanın karanlık bir köşesinde melankolik bir şekilde kokulu bir sigara içen, yaşlanmaya yüz tuttuğu için gözden düşmüş olan sultanın kendisi belli bir hüzün veriyor. Kendimizi bilmediğimiz bir dünyanın içinde buluveriyoruz, fakat ona rağmen bu resmin bu dünyayı doğru verdiğini düşünüyoruz, zira daha ilk bakışta göze çarpan bir gerçeklik hissi yaratıyor.

İki meşhur kadın neredeyse bir asır farkla saraya girmeyi başarmıştır. Bunlardan biri iyi bir kitapla, diğeri ise iyi bir tabloyla dönmüştür."

Bu kısa metni ilginç kılan, şimdiye kadar gördüğümüz tablonun diğer yorumlarından farklı olarak tabloya bir sanat eseri olarak değil de, bir tür siyasi ve tarihi belge olarak yaklaşmasıdır. Üstelik bu belgeye atfedilen mana okuyanı hayrete düşürüyor: Yeni padişahın ilk icraatlarından

biri, kendi tekeşliliğine dayanarak imparatorlukta asırlardır süregelen çokeşliliği kaldırmak, dolayısıyla da harem müessesesini bütünüyle lağvetmek olabileceği kimin aklına gelirdi? Abdülaziz'in aslında tam yedi kadını olduğu düşünülürse, harem müessesesinin ise önemini kısmen kaybetmekle birlikte imparatorluğun sonuna kadar devam etmiş olduğu hatırlanırsa, bu sözlerin en ufak bir şekilde ciddiye alınmaması gerektiği, Batı'da haremle ilgili genellikle geliştirilen oryantalist fantezilerin tam aksine buradakinin bir tür "modernist hayal" olduğu akla gelmektedir.

Fakat ne kadar saçma ve yüzeysel de gelse, bu yorum aslında dönemin zihniyeti ve beklentileri açısından bazı ilginç özellikler de taşımaktadır. Unutmamak gerekir ki bu satırların yazıldığı tarihte Abdülaziz'in henüz sadece bir kadını bulunmaktaydı: Dürrünev (1835-1895). Yeni padişah diğer kadınlarını daha sonra alacaktı: Edadil'i 1861'de, Hayranıdil'i 1866'da, Nesteren'i 1868'de, Gevheri'yi 1872'de... Üstelik Abdülaziz ilk defa olarak hanedanının bütün kurallarına karşı gelerek henüz padişah olmadan çocuk sahibi olmuş, Dürrünev'den olan oğlu Yusuf İzzeddin'in 1857'deki doğumuna o zamanki padişah, ağabeyi Abdülmecid göz yummuştu. Kısacası, tahta yeni geçtiğinde tek "karısı" ve dört yaşındaki çocuğuyla Abdülaziz, Avrupa standartlarında "normal" bir görüntü arz ediyordu. Buna bir de Abdülmecid'in kadınlara düşkün, bazen onların ve kızlarının elinde oyuncak, sonunda da "abartılı" bir harem hayatının kurbanı olarak görülmüş, kardeşi Abdülaziz'in ise tam da bunun tersine sağlıklı ve itidalli genç bir hükümdar olarak öne sürülmüş olduğunu ekleyecek olursak, yeni padişahla ilgili bu tür şayiaların ortaya çıkabilmesine belki de şaşırmamak gerekir. Osmanlı İmparatorluğu'nun gayet hızlı bir şekilde modernleştiği, bu modernleşmenin kıyafet, görüntü, yaşam tarzı, mimari gibi çok görünür tezahürleri bulunduğu, Avrupai gelenek ve değerlerin gittikçe kabul gördüğü düşünülürse, bu tür beklentilerin olmuş olabilmesi hiç de o kadar abes bir durum olmayabilir.

Henriette Browne, *Tandır*, 1860.

Pasını'nın çizimi (M. F. Jerusalemy. "Mœurs turques. I – Les femmes turques, leur vie et leurs plaisirs", Le Tour du monde. Nouveau journal des voyages, 1863/2, s. 148).

L'Illustration dergisinden aldığımız birkaç imajı bu defa fazlaca ayrıntılı ve çetrefilli bir şekilde kullanarak her zamanki düzenimizi epeyce altüst etmiş olduk. Ancak inanıyoruz ki çok katmanlı yorumlara açılan bazı durumlarda tek bir imajın bile ne kadar karmaşık bir bağlam içinde değerlendirilebileceğini, basın, sanat, oryantalizm, siyaset, etnografi alanlarının ne kadar geçirgen ve kaygan olabildiğini göstermek açısından arada sırada bu tür aşırılıklar belirli ölçüde faydalı olabilir.

DİPNOTLAR

1 *Explication des ouvrages de peinture, sculpture, gravure, lithographie et architecture des artistes vivants exposés au Palais des Champs Élysées le 1er mai 1861*, Paris, Charles de Mourgues frères, 1861, s. 173.
2 *Explication...*, s. 63.
3 *Explication...*, s. 226, n8 1887.
4 *Explication...*, s. 142, n8 1174.
5 *Explication...*, s. 253, n8 2105.
6 *Explication...*, s. 347, n8 2846.
7 *Explication ...*, s. 157, n8 1315. Bu tuval bugün Rouen Güzel Sanatlar Müzesi'nde bulunmaktadır.
8 *Explication...*, s. 91, n8 758.
9 *Explication...*, s. 58.
10 Reina Lewis, *Gendering Orientalism. Race, Femininity and Representation*, London ve New York, Routledge, 1996, s. 127-145.
11 Mary Roberts, "Contested Terrains: Women Orientalists and the Colonial Harem", Jill Beaulieu ve Mary Roberts (derl.), *Orientalism's Interlocutors. Painting, Architecture, Photography*, Durham: Duke University Press, 2002, s. 179-197.
12 Sophie de Bouteiller'nin babası Kont Guillaume de Bouteiller, Brötanya'nın önemli asilzadelerinden olup, maliye bürokrasisinde görev almış, ama aynı zamanda da kabiliyetli bir besteci olarak ünlenmişti. Annesi ise İtalyan besteci Benincori'nin dul eşiydi (Pierre Larousse, *Grand dictionnaire universel du XIXe siècle*, Paris, Grand dictionnaire universle, 1867, c. II, s. 1325) ; Alain Garric, "Essai de généalogie" (gwi.geneanet.org/garric?lang=en).
13 Clarence Cook, *Art and Artists of Our Time*, c. I, New York, Selmar Hess, 1888, s. 168.
14 Larousse, *Grand dictionnaire...*, c. II, s. 1325; Alain Garric, «Essai de généalogie» (gwi.geneanet.org/garric?lang=en).
15 Lewis, *Gendering Orientalism...*, s. 126; Roberts, "Contested Terrains...", s. 180, res. 1.
16 Zeynep İnankur, "Visions d'Orient", Edhem Eldem (derl.), *De Byzance à Istanbul. Un port pour deux continents*, Paris, Reunion des musees nationaux, 2009, s. 301.
17 Mary Adelaide Walker, *Eastern Life and Scenery with Excursions in Asia Minor, Mytilene, Crete, and Roumania*, London, Chapman and Hall, 1886.
18 Walker, *Eastern Life...*, c. I, s. 10.
19 *La Presse*, 19 Ekim 1859; *Journal des debats politiques et litteraires*, 19 Ekim 1859.
20 Olivier Merson, *Exposition de 1861. La peinture en France*, Paris, E. Dentu, 1861, s. 275-277.
21 Théophile Gautier, *Abecedaire du Salon de 1861*, Paris, E. Dentu, 1861, s. 72-75.
22 Lewis, *Gendering Orientalism...*, s. 127-166.
23 Roberts, "Contested Terrains...", s. 179-197.
24 Le Guillois, *Diogène au Salon de 1861. Revue en quatrains*, Paris, Desloges, 1861, s. 28.
25 Albert de la Fizelière, *A-Z ou le Salon en miniature*, Paris, Poulet-Malassis et de Broise, 1861, s. 16.
26 Louis Auvray, *Exposition des Beaux Arts. Salon de 1861*, Paris, Revue asiatique, 1861, s. 44.
27 E. de Caireval, "Exposition des Beaux-Arts. Salon de 1861", *Le papillon. Arts, lettres, industrie*, c. I, n8 12 (25 Haziran 1861), s. 268-269.
28 Théodore de Banville, "Le Salon de 1861. Chapitre quatrième", *Revue fantaisiste*, c. II, 7-12 (15 Mayıs-1 Ağustos 1861), s. 222-236.
29 Etienne-Jean Delécluze, "Exposition de 1861", *Journal des débats politiques et littéraires*, 15 Mayıs 1861.
30 Marius Chaumelin, "Salon de 1861. À travers la critique", *Tribune artistique et litteraire du Midi*, c. IV (1861), s. 208.
31 M. F. Jerusalemy, "Mœurs turques. I – Les femmes turques, leur vie et leurs plaisirs", *Le Tour du monde. Nouveau journal des voyages*, 1863/2, s. 145-154.
32 Semra Germaner ve Zeynep İnankur, *Oryantalistlerin İstanbul'u*, İstanbul, Türkiye İş Bankası, 2002, s. 172.

BİLGİYİ YENİDEN İNŞA ETMEK
TANZİMAT DÖNEMİNDE MİMARLIK, BİLGİ VE İKTİDAR

Son yıllarda, geleneksel tarihyazımı anlatılarından farklılaşan çalışmalar ile Tanzimat dönemi bir anlamda yeniden ele alınıyor. Bu yeni çalışmaların ortak yönünün dönemi "Doğu - Batı" ikilemine dayalı bilgi rejimlerinin dışına çıkarak okumak olduğu ileri sürülebilir. Göksun Akyürek de mimarlık tarihi anlatılarında bir tür "karanlık çağ" olarak görüldüğünü ileri sürdüğü bu dönemi, "doğru bilgi"nin kuruluşuna ilişkin bir süreç olarak ele alıyor. Akyürek, bir yandan öznesi çoğunlukla merkezi yönetim olan bu dönemin mimari pratiklerini incelerken, diğer yandan bu mimari pratiklere paralel olarak geliştirilen söylemsel deneyimi aktarıyor. Böylece bilginin ve onu işleyen zihniyetin değişimi de bazı ilginç mimari durumlar eşliğinde gözler önüne seriliyor. Akyürek, ilk Osmanlı üniversitesi olduğu iddia edilen Darülfünun'un inşaat sürecini, 1863 yılında İstanbul'da hızla inşa edilerek açılışı yapılan Sergi-i Umûmî-i Osmâni binalarını ve kentin yeniden inşa sürecinin bir parçası olarak bu eşikte keşfedilen İstanbul'un Bizans mirasına yönelik sınırlı "restorasyon" çalışmalarını incelerken, yeni bir bilgi alanının kuruluşunu özneler, söylem ve mimari pratikler bağlamında değerlendiriyor. Kitaba yazdığı "Önsöz"de Uğur Tanyeli'nin de belirttiği gibi "Akyürek'in kitabı vaatleri de olan bir metin. Tüm iyi metinler gibi, kapsadıkları kadar, dolayımla akla getirdikleriyle ve harekete geçirdiği düşünme imkânlarıyla da önemli."

MYRA

Vakıf Merkezi
Eminönü Zindankapı Değirmen Sokak No15 Eminönü İstanbul
T (0212) 522 02 02 F (0212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr / info@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi No 82/30 06420 Kızılay Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

TARİH VAKFI
20
YİRMİNCİ YIL

Yeni Açılan Terzihane

3 OCAK 1912

İKDAM

Muazzez donanmamız menfaatine şimdiye kadar ihzar etmekte olduğumuz iç çamaşırlarına edilen rağbet ve bu yolda muhterem hamiyetli hemşirelerimizden gördüğümüz teveccüh ve hissiyat-ı vatan-perverane bizleri bir kat daha faaliyete sevk ve terzihanemizin tevsiine tergib ettiği cihetle hamiyetlerinden emin bulunduğumuz muhterem hemşirelerimize güvenerek geçenlerde resm-i küşadına muvaffak olduğumuz Kuşdili caddesindeki yeni terzihanemizi bir hâl-i mükemmeliyete ifrağ ve gayet müstaid [kabiliyetli] bir Fransız matmazelini makastar intihap ederek son modaya muvafık ve gayet ehven fiyatlarla kostümler ihzar etmekte olduğumuzdan teşrif buyuracak hanımefendilerin her cihetle memnun kalacaklarını temin ve verecekleri paranın vatanın mübrem bir ihtiyacına sarf olunacağını teemmül [düşünerek] ve ondan tevellüd edecek hiss-i memnuniyeti vicdanlarını telkin edeceği cihetle ancak siparişlerinin arzuları vechile ihzar edileceğini arz ve mezkûr terzihanede fevkalade yağlı boya ve elişleri mevcut olduğunu ilan eyleriz.

Terzihanemiz Cuma'dan maada her gün açıktır. Çarşamba ve Cumartesi prova günleridir.

Donanma-yı Osmani muavenet-i Milliye Cemiyeti Kadıköy Hanımlar Şubesi ..... idaresi.

Köprü Açık!

5 OCAK 1912

TANİN

Şehrimizde ne tarafa baksanız mutlaka şikâyet edecek bir şey bulursunuz. Bunların bir kısmının büyük fedakârlıklara, büyük paralara tevakkuf ettiğini insaf ile düşünenler anlar ve susarlar. Fakat esbâb-ı şikâyetin bir kısmı da var ki ufak bir himmet, az bir dikkat ile ref' olunabilir. Lâkin maatteessüf bugün o da yapılamaz. İşte bir misali her sabah Köprü'nün açılması.

Biliyoruz ki sabah köprü açılacaktır. Fakat ne vakitten ne vakte kadar? İşte burası mechûl. Hele bu son günlerde sabahleyin İstanbul'dan Galata'ya ve yahut o tarafa yanaşan vaporlara gitmek isteyenlerle Galata'dan İstanbul'a ve yahut o tarafa yanaşan vaporlara gitmek isteyenler pek alâ bilirler ki Köprü saatlerle açıktır ve bir kere açıldı mı artık kapanması güçtür. Vapor çıkar, yelken gemisi çıkar ve hatta her saat Köprü'den altından geçen, geçebilen mavnalar bile çıkar ve daha garibi bu mavnalara intizaren Köprü memurları biraz da beklerler. Şimdi bir de Köprü'nün üzerinde soğuğa, yağmura, kara maruz bekleyen zavallıları düşünelim. Bunların bir kısmı küçük mektep şakirdanı soğuktan titrerler. Sonra da sabahleyin vaporlara, işine gitmek isteyenler vaporu kaçırır ve hatta dün olduğu gibi ikinci vaporu da kaçırırlar. Şimdi gönül arzu eder ki bu Köprü'nün muntazam saatlerde açılıp kapanmasını temin edemeyen ve yahut intizamsızlıkla buna mani olanlar bir gün bu mülevves havalarda Köprü'nün üstünde bir buçuk saat beklesinler. Buna karşı ne türlü cevaplar verilecek biliyoruz, şimdi geç sabah oluyormuş daha evvel açılamazmış. Evet, karanlıkta belki vaporların geçmesi güçtür. Acaba Köprü başına şu birkaç hafta için şirket ve idare vaporlarının projektörlerinden istifade edilemez mi? Veyahut böyle kısa günlerde bir sebeb-i mücbir olmadıkça çıkacak sefainin adedini biraz kasr etmek kabil değil midir? Velhasıl buna elbet bir çare bulunur. Fakat çare bulmayı aramak da bir iş.

Bir Ziyafet

8 OCAK 1912

TANİN

Geçen Perşembe günü Üçüncü Fırka ümera ve zabitanının uhuvvet-i askeriye namına büyük bir tezahürü meşhud olmuştur:

Beyoğlu Kışlası'nda âram-sâz olan [bulunan] Topçu Alayıyla Piyade Dokuzuncu Alay ümera ve zabitanına mahsus olmak üzere kışla dâhilinde gayet muntazam ve mükemmel bir lokanta küşad edilerek diğer alay ümera ve erkân-ı askeriyesine bir ziyafet-i şitaiye [kış ziyafeti] keşide kılınmıştır. Taam salonunun kaffe-i tezyinat ve tecmilâtı [süsleri] mezkûr alaylar ve zabitanı tarafından tehiyye ve tedarik edilerek zabitan-ı askeriyenin perakende ve gayr-ı muntazam bir surette taam eylemelerine nihayet verilmiş ve şu suretle hep bir arada yemek yemek dolayısıyla cidden bir uhuvvet-i askeriyenin tesisine himmet olunmuştur. [.....]

Mesmuata nazaranTaşkışla'da dahi bu hafta böyle bir lokanta küşad edilerek diğer alaylara bir ziyafet keşide edilecektir. Ordu-yu hümâyûnun câbecâ [yer yer] meşhud olan terakkiyatına Avrupa ordularında olduğu gibi zabitan için lokanta küşadı suretiyle yeni bir vesile-i uhuvvet ihzar edilmesinden dolayı hâsıl olan meserretimizi beyan eyleriz.

Yine Haliç Vaporları

15 OCAK 1912

TANİN

Emin Kaptan'ın taht-ı idaresinde bulunan 7 numaralı Haliç vaporu evvelki sabah Hasköy iskelesine yanaşır iken on beş yaşlarında mektep müdavimi bir kızcağız kazaen denize düşmüştür. İskele başında bulunan ahalinin cümlesi bi çarenin tahlisine şitab ettikleri hâlde bu bâbda herkesten ziyade vazifedar olması lazım gelen kaptan vaporunu durdurmaksızın ve çıpacılardan birine bir çare-i tahlis emretmek şöyle dursun hiç olmazsa vapora merbut tahlisiye simitlerinden birini attırmaksızın bi perva yoluna devam eylemiş ve ancak oradaki ahalinin sa'y ü gayreti sayesinde kızcağızın tahlisi kabil olmuştur. Nafıa Nezareti'yle Haliç İdaresi'nin şiddetle nazar-ı dikkatleri celp olunur.

Sadaret Evrak Sirkati

15 OCAK 1912

İKDAM

Bâb-ı Âli'de Sadaret Dairesi'nin evrak kaleminde dosya memuru

Mustafa Memduh Bey'in evrak sirkati meselesinden dolayı zabıta tarafından derdest olunduğunu mukaddema yazmış idik.
İstihbar olunduğuna göre, Mustafa Memduh Bey bir müddetten beri bazı evrak-ı mühimme-i siyasiye suretlerini çıkarıp para mukabilinde satmakta imiş. Hatta mezunen Dersaadet'te bulunan taşra polis müdürlerinden biri dahi Mustafa Memduh Bey ile Beyoğlu'nda buluşarak Sadaretçe kaleme alınan bazı evrak-ı siyasiyenin suretlerini satın almış, lakin banknotların üzerine işaret vaz' etmiş imiş. Badehu Mustafa Memduh Bey Kumkapı'da odasında İstanbul taharri memurları tarafından derdest ile üzeri taharri olundukta işaretli banknotlar zuhur ettiği gibi odasında dahi bazı evrak-ı resmiye zuhur etmiş imiş. Mustafa Memduh Bey altı yedi aydan beri bazı evrak-ı siyasiye fürûht ettiğini itiraf etmekte imiş. Mûmâileyhin Şura-yı Devlet Bidayet Müddei-i Umumiliği'nce tevkif olunup tahkikata devam edilmekte olduğu cümle-i müstahberat-ı ahiremizdendir.

Rıza Nur Bey'e Taarruz

23 OCAK 1912

İKDAM

Mefsûh [fesholunmuş] Meclis-i Mebusan azasından sabık Sinop Mebusu Rıza Nur Bey dün Bâb-ı Âli civarından gelirken şayan-ı teessüf bir taarruza uğramıştır. Küçük rütbede bir zabit üniformasını lâmis [giyinmiş] bir efendi yanında bulunan bir sivil efendi ile karşılarından gelen Rıza Nur Bey'in önüne doğru bi'l-iltizam [kasıtlı olarak] gelmişler, zabit efendi sivil efendiyi Rıza Nur Bey'e doğru itmiştir. Rıza Nur Bey kendini koruduktan sonra bu iki zata bittabi dönüp bakmış. Zabit üniformasını lâmis olan zat bizim burada tekrar edemeyeceğimiz pek müstehcen sözleri Rıza Nur Bey'e tevcih ettikten sonra, kendisine mukteza-yı teessüfi ihtar ile yoluna devam eden Rıza Nur Bey'in yine önüne çıkagelerek bir tavr-ı tehdit almıştır. Biz bu kimsenin zabit olduğuna hiç ihtimal veremeyiz.

Hakan-ı Mahlûnun Mücevheratı

23 OCAK 1912

İKDAM

Abdülhamid'in mücevheratı Paris'te altı milyon dokuz yüz seksen bin franga satılmak suretiyle bu meseleye nihayet verildi. Telgraf ajanslarının pek muhtasar [kısaltılmış] olan tebligatından fazla malumat istihsal edebilmek üzere bu bâbda sahib-i malumat olan memurin-i maliyeden bazılarına müracaat eden muhabirimize maliye müdiranından bir zat beyanat-ı âtiyede bulunmuştur:
Maliye Nezareti tarafından tahmin ettirilen bu mücevherata dört milyon dört yüz otuz bin frank kıymet takdir olunmuştu. Tahmini müteakip Paris'e suret-i mahsusada bir memur i'zâm ettirilmiş ve mücevheratın tab' ettirilen kataloğu bütün merakiz-i medenineye gönderilmiştir.
Paris'te Galeri Jorjini camekânlarında enzar-ı takdire vaz' olunan bu mücevherat tahmininin fevkinde olarak on gün devam eden müzayede neticesinde altı milyon dokuz yüz seksen bin franga satılmıştır.
Mebâliğ-i mütehassıla Bank-ı Osmaniye ve oradan da Donanma-yı Osmani Muavenet-i Milliye Cemiyeti Merkez-i Umumisi'ne teslim olunmuştur.
Hakan-ı mahluânın mücevheratı yalnız bunlardan ibaret değildir. Meclis-i Mebusan'ca verilen karar mucibince bunlardan ehemmiyet-i tarihiyeyi haiz olanlar li-ecl'it-teşhir müzehaneye ve bir kısmı da Hazine-i Hümâyûn'a tevdi edilmiştir.
Hazine-i Hümâyûn'a ait olanlar selâtin-i azâm hazeratına ait ve her biri hatıra-i tarihiyeyi haiz ve murassa nişanlardan ibarettir.

Zabıtanın Nazar-ı Dikkatine

30 OCAK 1912

İKDAM

Sultanahmet civarında Akbıyık mahallesinde Halim Ağa'nın kahvehanesinde şâbb-ı emred [sakalı bıyığı henüz çıkmamış genç] birtakım gençlerin geceleri saat beşe kadar kumar oynadıkları ve daha birtakım uygunsuz halâta cür'et eyledikleri ve bu yüzden ahali-i mahalliye son derece bizar kaldıkları hâlde maatteessüf yanı başında bulunmakta olan karakoldaki zabıta memurları şu hâli menetmekte müsamaha ediyorlar.
Muaddel Ceza Kanunnamesi'nde henüz on sekiz yaşını ikmâl etmeyen gençlerin meyhane vesaire gibi mahallerde görüldüğü takdirde derhal men' edilmesi muharrerdir. Henüz terbiye ve devre-i tahsilin ibtidasında olan on üç on dört yaşında bu gibi şübbânın [gençlerin] şimdiden böyle kumar başında gece yarılarına kadar oturması hoş görülecek ahvalden olmasa gerektir. Velhasıl neticesi pek fena ve hâl-i hazırda şayan-ı teessüf olan şu hâle nihayet verilmek üzere işbu varaka-i âcizânemin ceride-i muteberenizin bir köşesine dercini kemâl-i ehemmiyetle ve şübban-ı vatanın selameti nokta-i nazarından istirham eylerim.
Mahalle-i mezkûre ahalisinden ve karilerinizden Ali

Mezardan Ölü Kaçmış

31 OCAK 1912

İKDAM 7118

Siroz'dan Rumeli gazetelerine bildirildiğine göre koleradan en son vefat eden Siroz Bankası mühendisi Süleyman Efendi'nin refikasının medfûn olduğu mezar açılmış ve içerisindeki ceset çalınmıştır.
Mezar içerisinde kıymettar eşya mevcut olduğundan buna tama'an mezarın açıldığı rivayet edildiği gibi bunun aksi de iddia olunarak mezarın sirkat kasdiyle açılmadığı söylenmektedir.
Velhasıl esrarengiz bu vaka karşısında hükümet ve ahali hayrette kalmıştır. Hükümetçe ta'mik-i tahkikat edilmektedir.

TÜRKİYE DİYARBAKIR ASKERİ CEZAEVİ GERÇEĞİ İLE YÜZLEŞİYOR: III. SEMPOZYUM*

78'liler Girişimi'nin öncülüğünde Türkiye'de kurulan ilk gayri resmi hakikat komisyonu olan Diyarbakır Cezaevi Gerçeğini Araştırma ve Adalet Komisyonu, Türkiye Diyarbakır Askeri Cezaevi Gerçeği ile Yüzleşiyor: III. Sempozyum'u 3 Aralık 2011'de İstanbul Bilgi Üniversitesi Dolapdere Kampüsü'nde düzenledi. Diyarbakır Cezaevi Gerçeğini Araştırma ve Adalet Komisyonu üyeleri Türkiye toplumunun 12 Eylül askeri rejimiyle yüzleşebilmesi ve bu mecradan toplumsal barışın sağlanabilmesi yolunda önemli bir sivil adım attı.

GÜLAY KAYACAN

Sempozyumun açılış konuşmasını Vedat Türkali'nin yapmasının ardından Diyarbakır Askeri Cezaevi'nde fiziki ve ruhsal işkenceye maruz kalmış tutuklu ya da hükümlülerin, 30 yıldır bedenlerinde taşıdıkları işkence izlerine karışan sözlerini, içimizi acıtan anlatılarını "Resmi Tarihin Kör Karanlığına Yakılan Işık" adlı belgesel film aracılığıyla izledik. Hüseyin Karabey'in yapım ve yönetmenliğini üstlendiği filmde yer alan tanıklıklar komisyon üyelerinin özverili çalışmalarıyla videoya kaydedilmiş görüşmelerden sadece birkaçıydı.

Dört oturumdan oluşan sempozyumun birinci oturumunda ilk konuşmacı, komisyon üyesi ve alan çalışmasında görüşmelerin hatırı sayılır bir kısmını gerçekleştiren Nimet Tanrıkulu'ydu. Tanrıkulu komisyonun kuruluş öyküsünü, çalışma ilkelerini ve yapılan alan çalışmasının detaylarını aktardı. Diyarbakır Askeri Cezaevi'nin (DAC) 12 Eylül Askeri rejiminin insanlık dışı, ötekileştirici, yok edici ve ırkçı uygulamalar bağlamında kristalleşmiş bir örnek olarak diğer cezaevlerinden farkına ve bu uygulamaların Kürt hareketinin militarist leşmesine etkisinden söz etti. Tanrıkulu, Temmuz 2008-Kasım 2011 tarihleri arasında Urfa, Antep, Mardin, Diyarbakır, Batman, Siirt, Hakkari, Yüksekova, Şemdinli, Çukurca, Van, Mersin, Adana, Osmaniye, İzmir, Ankara ve İstanbul olmak üzere çeşitli il ve ilçe merkezlerinde toplam 517 kişiyle (1980-1984 yılları arasında Diyarbakır 5. No'lu Cezaevi'nde tutuklu ya da hükümlü olan mahkûm, mahkûm eşi ya da çocuğu, annesi/babası, avukatı ya da dönemin savcısı ile) video kayıtlı görüşme yaptıklarını, toplam 800 saat olan kayıtların bant çözümünden yaklaşık 8.000 sayfalık bir doküman elde edildiğini, bunun yanı sıra 466 adli tıp formu ve 450 travma testi formu doldurularak, DAC mağdurlarının tutukluluk süresince maruz kaldıkları fiziksel ve ruhsal şiddetin bugünkü etkilerinin/izlerinin nasıl kayıt altına alındığını anlattı. Komisyonun çalışmasında vurgulanması gereken diğer önemli bir konunun cezalandırıcı adalet aracılığıyla hakikati açığa çıkarma konusunda atılan adımın olduğunu söyleyen Tanrıkulu, 1000'den fazla kişinin Diyarbakır Cumhuriyet Başsavcılığı'na yaptığı suç duyurusu neticesinde DAC ile ilgili soruşturmanın açıldığını ifade etti.

Yrd. Doç. Murat Paker, komisyonun görüştüğü 500 eski tutuklu ve hükümlünün anlatılarının incelenmesiyle varılan genel ve psikolojik sağlıkla ilgili bulgulara değindi. Diyarbakır Cezaevi'nde sistematik ve ağır işkence/eziyet rejimi uygulandığının, tanıklığına başvurulan herkesin değişik tiplerde ama sürekli olarak işkenceye maruz kaldığının altını çizen Paker, DAC yaşantısının öne çıkan temel öğelerini şöyle sıraladı: Askeri eğitim ve askeri disiplinle örülü gündelik hayat döngüsü; sürekli fiziksel ve psikolojik baskı, eziyet ve işkence sonucunda sakat bırakılma ya da öldürülme; Kürtlük ve Kürtçenin sürekli aşağılanması/kimliksizleştirme uygulamaları; itirafçılaştırılma; Türk milliyetçiliğinin sembollerinin aşırı dayatılması/cezalandırıcı asimilasyon uygulanması. Paker, psikolojik sağlık açısından bakıldığında 30 yıl geçmiş olmasına rağmen, işkence mağdurlarının çoğunun uyku bozukluğu, dalgınlık, aşırı hassasiyet, yüksek kaygı, rahatsız edici anıların/korkutucu-üzücü düşüncelerin birden bire akla gelmesi ve sinirlilik vb. şikâyetlerin çokça dile getirildiğini ve görüşülen kişilerin bir kısmında Travma Sonrası Stres Bozukluğu semptomları olduğunu belirtti. Birinci oturumun diğer konuşmacısı Dr. Mustafa Sütlaş, DAC'da yaşam ve koşullara ilişkin anlatıları analiz ederek fiziksel sağlık açısından cezaevi koşullarının ve oradaki insanlık dışı uygulamaların nedenleri, etkileri ve sonuçlarını anlattı. Bunların arasında dikkat çekici bulgulardan birkaçı şöyle sıralanabilir: Cezaevinde görevli hekimlerin mesleki etiği yok sayarak, işkence ve kötü muamele amaçlı tıbbi müdahalelerde bulunmaları; yanlış ya da eksik tedavi ile kötü yaşam koşulları birleştiğinde tüberküloz (verem), sifiliz, cüzzam vb. bulaşıcı salgın hastalıkların cezaevinde yaşanmış olması. DAC'da tutuklu ya da hükümlü olmuş kişilerin bedensel yakınmalarını tespit etmek amacıyla 447 kişiye uygulanan kapsamlı soru formlarını Adli Tıp açısından değerlendiren Dr. Şebnem Korur Fincancı, 336 kişinin halen maruz kaldığı işkence nedeniyle sağlık sorunu yaşadığını belirterek; ağız ve diş sağlığı, idrar yolları, kulak-burun-boğaz, görme, sindirim, solunum ve sinir sistemine ilişkin kalıcı sorunları elde edilen bulgularla detaylandırdı.

İkinci oturumda sosyolojik bağlamda DAC gerçeği tartışıldı. Yrd. Doç. Nazan Üstündağ, DAC'ı iki farklı boyutta ele aldı. Birincisi 12 Eylül rejimi içerisindeki DAC nerede duruyordu? İkincisi tarihi olarak Kürtler ile Türkiye Cumhuriyeti Devleti arasındaki ilişkide DAC'ın aldığı rol neydi? Üstündağ, 1970'li yılların sonu ve 1980'li yılların başlarında Arjantin, Şili, Güney Afrika, Endonezya, Tayland vb ülkelerdeki askeri rejimlerin cezaevlerindeki işkence uygulamaları ile DAC arasındaki benzerlikleri vurguladı ve 12 Eylül askeri rejiminin kristalleşmiş görünümü DAC'ın 1980'ler sonrasındaki dünya güçleri arasındaki rekabet politasından bağımsız düşünülemeyeceğini belirtti. Üstündağ, DAC'ın çok farklı örgütlerden, şehirlerden, farklı yaş gruplarından ve cinsiyetlerden Kürt nüfusun çoğu zaman da ailecek tutuklanarak getirildiği yer olduğunu, o nedenle de

DAC'da hedefin örgütlerin değil, bölge halkı olarak algılandığından, diğer taraftan cezaevi yöneticileri ve işkencecilerinin hiçbir ceza almadan sivil olarak hayatlarına devam ettiğinden, Türkiye toplumunda güçlü bir dezenformasyon yaşandığından ve DAC gerçeğinin geniş kamuoyu tarafından yadsınmış olmasından söz etti. Üstündağ, DAC'ın zulmün ahlaksızlaştığı bir yer olduğunu, sadece işkence, zulüm etmek değil, onun kanıtlarının da yok edildiğini dolayısıyla hakikat arayışının sürekli antlatma ve kanıt bulmaya dönüşerek yaşanan travmayı katmerleştirdiğini ifade etti. Celalettin Can, yirmi yılını çeşitli cezaevlerinde geçiren biri olarak DAC'da yaşananları şaşırarak dinlediğini, 70'in üzerinde işkence türünün kullanılmış olduğunun anlaşılamaz olduğunu vurguladı ve alan çalışmasında karşılaştıkları trajik örnekleri anlattı. Can, adalet arayışının sadece hayatta kalan eski mahkûmların değil, yakınları DAC'da öldürülenlerin ya da 20 asker tarafından tecavüz edildiği için hamile kalan, serbest bırakılmasının hemen ardından intihar eden bir kadın mahkûmun annesinin de talebi olduğunun altını çizdi. Üçüncü oturumda DAC bağlamında hukukun yeri ve işlevi, fiili karşılığı üzerine tartışıldı. Uluslararası insan hakları hukuku açısından DAC'ı ele alan Prof. Dr. Turgut Tarhanlı insan onurunu hedef alan eylemlerin işkence olarak tanımlandığını, DAC'da yaşatılanların insanlığa karşı işlenen bir suç olduğunu, 1980'li yılların başında her ne kadar olağanüstü bir yönetim düzeni/rejimi olsa da mahkûmların maruz kaldığı kötü muamele ve cezalandırmanın o dönemin Türkiye hukuku ve uluslararası hukuk bağlamında ne anlama geldiği üzerinde durmak ve hukukun içinden adaleti tahsis edecek yollar aramak gerektiğini, bunun yanı sıra da infaz rejiminin sonuçlarıyla yüzleşmenin sadece adliye koridorlarına sıkıştırılmaması gerektiğini, geçmişle yüzleşme çabasının toplumdaki her kesimi ve alanı kapsamasının önemini vurguladı. Konuya ceza hukuku açısından yaklaşan Avukat Fikret İlkiz, "TC Anayasası'na göre işlendiği zamanda yürürlükteki kanunun suç saymadığı bir fiilden dolayı hiç kimse cezalandırılamaz" olgusunu belirttikten sonra, DAC'da yaşananların insanlığa karşı suç olduğundan hareket ederken birincisi mağdurların ne istediklerine kulak verdiklerini, ikincisi hukuki alanda önlerindeki engellerin neler olduğuna baktıklarını anlattı. Demokrasiye geçiş adaleti açısından DAC'ı değerlendiren Doç. Dr. Ozan Erözden, insan hakları ihlallerinin yaşandığı dikta rejimlerinden demokrasiye geçiş sürecinde adaletin ceza yargılamaları; gerçeklik ve hafıza komisyonları; toplumsal hafızaya yönelik politikalar (müzeler, anıtlar vs.); toplumsal cinsiyet politikaları ve af politikaları vb. çeşitli mekanizmalarla sağlandığını aktardı ve komisyon olarak DAC mağdurlarının nasıl bir demokrasiye geçiş adaleti istediklerini saptamaya çalıştıklarını ve bu kapsamda ceza yargılamasının adaleti sağlayacağı düşüncesinin yaygın olduğunu belirtti. Dördüncü oturumun başında Prof. Dr. Turgut Tarhanlı "yaşananların hukuki sonuçları ve yeni anayasa" üzerine kısa bir konuşma yaptı. Tarhanlı, öç alma duygusundan arındırılmış bir yaklaşımla yeni anayasa metni hazırlayanlara bir öneride bulundu; işkence suçu işleyenlere cezai yaptırımda bulunulabilmesi için yeni anayasada "insanlığa karşı suç" ibaresinin mutlaka yer alması gerektiğini ifade etti. Soru ve katkıların alındığı son oturumda iki eleştiri dikkat çekiciydi: Üzerinde "Türkçe konuş çok konuş" yazan pankartların asılı olduğu, Türkçenin bir işkence aracı olarak kullanıldığı Diyarbakır Cezaevi'nin 1980-84 arasını konu edinen bu sempozyumun dilinin neden sadece Türkçe olduğu ile Diyarbakır Cezaevi Gerçeğini Araştırma ve Adalet Komisyonu'nda DAC eski mahkûmlarından birinin neden olmadığı eleştirisi belirgindi. Katkılarını ya da sorunlarını Kürtçe ifade eden kimi katılımcıların sözleri Türkçeye çevrildi. Eski DAC mahkûmu olan kimi katılımcıların söz alarak yaşadıkları trajediyi paylaşmaları, gönül yaralarını samimi olarak göstermeleri salonun aurasını dönüştürdü. Mekân insani paylaşımın, duyguların da işin içine girdiği kolektif bir sağaltım alınına dönüştü. Oturumların sonunda hem toplu fotoğraf çekimi hem de sonuç bildirisinin okunması için tüm komisyon üyeleri ve destekçiler ile eski DAC mahkûmları sahnede bir araya gelerek ayakta durdular. Berrak Karahoda, Celal Başlangıç, Esen Aslandoğan, Şebnem İşigüzel ve Yıldırım Türker'in kaleme aldığı sonuç bildirisi Celalettin Can tarafından okunarak, sempozyum tamamlandı. (Sonuç bildirisine http://78li.org bağlantısından ulaşabilirsiniz.)
Diyarbakır Cezaevi Gerçeğini Araştırma ve Adalet Komisyonu üyeleri Türkiye toplumunun 12 Eylül askeri rejimiyle yüzleşebilmesi ve bu mecradan toplumsal barışın sağlanabilmesi yolunda önemli bir sivil adım attı.
Cesareti, emek yoğunluğunu ve gönül yorgunluğunu göze almayı gerektiren böylesi kıymetli çalışmalar geçmişin acılarını az da olsa hafifletirken, asıl mesajlarını şimdi ve gelecek için inşa eder: "Bir daha asla yaşanmasın" diyecek topyekûn bir toplumsal hareketin potansiyalini içinde taşır. Barışın dilinin savaşın diliyle yer değiştirdiği, değişen siyasal konjonktürün gündemi belirlediği son günlerde, siyasetin baskısı altındaki ulusal medya, geçmişle yüzleşmeye ilişkin böylesi değerli çabaların kamuoyunda görünür olmasını, paylaşılmasını, yaygınlaştırılmasını kolaylaştıramıyor ne yazık ki!

III. Sempozyum'a katılanlar toplu hâlde.

DİPNOT

* Sempozyumun üçüncüsüne katılımın yoğun olmasına karşın ulusal basında yeterince ilgi görmemesinin nedenlerini Celalettin Can ile 14 Aralık 2011 tarihinde konuştuk. "25-26 Haziran 2010'da Diyarbakır'da; Türkiye, Diyarbakır Cezaevi Gerçeğiyle Yüzleşiyor adlı bir sempozyum gerçekleştirdik, amacımız bölgeye rapor vermekti. İkincisini ise 22 Ocak 2011'de Ankara'da gerçekleştirdik. Amacımız bürokrasiye bu raporu vermekti. Üçüncüsünü de; 3 Aralık 2011 tarihinde Bilgi Üniversitesi'nde gerçekleştirdik. Amacımız; İstanbul'a ve İstanbul üzerinden bütün Türkiye'ye İseslenmekti]... Basın İstanbul'da daha ağırlıklı biliyorsunuz, daha güçlü bir şekilde yer alması gerekirdi, istediğimiz ölçüde olmadı aslında... bunu ortama bağlıyoruz...hükümetin bu savaş politikasını benimsemesi ve basını bütün bu yönlü çalışmalara kapatmasıyla ilgisi var. O zaman Diyarbakır'da biraz da ortam yumuşaktı... Konjonktür uygundu, Ankara'da; konjonktür biraz hafif sertleşmeye başlamıştı. Ama İstanbul'da hakikaten konjonktür çok ters, bu çok ters olmasından kaynaklanıyor..."

TARİH DERS KİTAPLARINDA I. DÜNYA SAVAŞI

7 Aralık 2011 tarihinde Yıldız Teknik Üniversitesi Hünkâr Dairesi'nde Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi tarafından yürütülen "Balkan ve Karadeniz Ülkelerinde Güncel Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı-Türk İmajı" projesine bir giriş niteliğinde, alana dair geniş çerçeveyi sunan "Tarih Ders Kitaplarında I. Dünya Savaşı" başlıklı konferans gerçekleşti.

Sempozyumun açılış konuşmasını aynı zamanda Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi'nin başkanı olan Mehmet Hacısalihoğlu yaptı. Hacısalihoğlu bu açılış konuşmasında merkezi tanıtarak merkezin yürüttüğü "Balkan ve Karadeniz Ülkelerinde Güncel Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı-Türk İmajı" projesini anlattı. Bu konferansın projenin ilk konferansı olduğunu hatırlattı.

Sempozyumun ilk oturumu Gencer Özcan başkanlığında gerçekleşti. Bu oturumda Mehmet Ö. Alkan, "Osmanlı Eğitiminde ve Tarih Ders Kitaplarında I. Dünya Savaşı" başlıklı bildirisini sundu. Osmanlı ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında I. Dünya Savaşı Trablusgarp ve Balkan Savaşları ile bağlantılı olarak anlatıldığını söyledi. Osmanlı'da baş düşmanın Bulgarlar olarak kurulduğunu ve bunun tarih ders kitaplarındaki gravürlerle desteklendiğini belirtti. Ardından Fuat Hacısalihoğlu, "Azerbaycan Tarih Ders Kitaplarında I. Dünya Savaşı" bildirisiyle Azerbaycan Petrolü ve I.D.S. bağlantısını değerlendirdi. Azerbaycan ders kitaplarında I.D.S. anlatılırken Osmanlı için kötü yorumlar olmadığını belirtti. Ermeniler ile ilgili olarak Enver Paşa ve Nuri Paşa'nın tarih anlatımında büyük saygı ve değer gördüğünü ekledi.

İkinci oturum Ozan Erözden'in "Hırvatistan ve Bosna-Hersek Tarih Ders Kitaplarında Gavrilo Princip ve Saraybosna Suikastı" başlıklı bildirisi ile başladı. Ozan Erözden milliyetçi söylemlerin ders kitaplarında nasıl işlendiğini görebilmek için karşılaştırmalı bir inceleme yaptı. Avusturya-Macaristan Sırp veliahtının öldürülmesi ile I. Dünya Savaşı ilişkilendirildiği, olay Sarayova'da geçtiği için de ders kitaplarında sık sık yer aldığını söyledi. Erözden'in dikkat çektiği başka bir nokta da bu olayın milliyetçilik söylemlerinde nasıl yer bulduğuydu. Bu coğrafyada farklı milliyetçi söylemlerin olduğunu vurguladı. Sırp milliyetçi söyleminin suikastı düzenleyen kişileri kahramanlaştırmasına karşılık Hırvat milliyetçi söyleminde olayın başka şekilde yorumlandığını söyledi. Ozan Erözden'in ardından söz alan Bülent Bilmez, "Arnavutluk Tarih Yazımında ve Tarih Ders Kitaplarında I. Dünya Savaşı" tarih yazımı değerlendirmelerinin metinler üzerinden yapılmasının sorunlu ve eksik olabileceğini hatırlattı ve derslik içi uygulamalarla ilgili kaynak üretiminin önemine dikkat çekti. Güncel kitaplarla sosyalist dönem karşılaştırması yapmayı hedeflediğini, bunun çok önemli olduğunu vurguladı.

Oturumdaki sunumu ile güncel kitaplardan elde ettiği verilerin analizini yapmakla yetineceğini hatırlattı. Konuya yaklaşımda nesnel bir tutum olduğunu, ideolojik açıdan sorun olmasa da didaktik sorunları olabileceğini, ancak Arnavutluk merkezli ve ötekileştirici bir dille karşılaşmadığını ifade etti. Daha çok metodolojinin önemine dikkat çekerek sunumunu tamamladı.

Öğleden sonraki ilk oturumun başkanı Evren Balta-Paker'di. Bu oturumda Gencer Özcan, "Sırbistan ve Karadağ Tarih Ders Kitaplarında I. Dünya Savaşı" başlıklı bildirisini sundu.

Özcan bildirisinde ağırlıklı olarak kitaplardaki Osmanlı-Türk imgelerini sundu. I. Dünya Savaşı ile ilgili daha çok dikkatini çeken bazı noktalara vurgu yaptı. Özellikle kitaplarda parlak, renkli büyük görsel kullanımına dikkat çekti. Anlatımların yavanlığına karşın görsellerin öne çıktığını ifade etti. Özellikle de Yugoslavya döneminde duygusal etki yaratan görsel kullanımına özendirildiğini, kazığa oturtma, tecavüz gibi olayların kitaplarda bir biçimde temsil edildiğini gösterdi. Aynı oturumun ikinci konuşmacısı Neriman Ersoy-Hacısalihoğlu "Bulgaristan Tarih Ders Kitaplarında I. Dünya Savaşı" başlıklı bildirisinde Bulgaristan tarihine ilişkin kısa bir bilgilendirmeden sonra 'I. Dünya Savaşı'nda Bulgaristan neden böyle davrandı?' sorusuna verilen yanıtları değerlendirdi. Kendisi de Bulgaristan ders kitaplarıyla eğitim almış biri olarak I. Dünya Savaşı'nın nedenlerinin Avrupa ekonomisindeki değişimlere bağlandığını aktardı.

Öğleden sonraki ikinci oturumda oturum başkanı Mehmet Ö. Alkan'dı. Bu oturumda Mehmet Hacısalihoğlu, "Makedonya Tarih Ders Kitapları ve Tarih Yazımında I. Dünya Savaşı" başlıklı sunumunda Makedonya'nın tarihini anlatarak başladı konuşmasına, Makedonya Üsküp merkezli bir tarih yazımı olduğunu anlattı. Özellikle Makedonya'ya ilişkin siyasal alanda olduğu gibi, tarih yazımında da sorunlarla karşılaştığını anlattı. "Her ulusun tarihi kurgulanmıştır ancak Makedonya'da bunun dozunun çok daha yüksek olduğunu söyleyebiliriz" vurgusu önemliydi. Sunumuyla Hacısalihoğlu, ders kitaplarının milli tarih sınırlarını aşan daha kapsayıcı bir şekilde hazırlanması düşman algısını ötekileştirmeyi ortadan kaldırabilmiş midir? Sorusuna kitaplardaki metinleri analiz ederek katkı sundu.

Aynı oturumun ikinci

konuşmacısı Betül Ayanoğlu'nun "Yunanistan Tarih Ders Kitaplarında I. Dünya Savaşı" başlıklı sunumunda 'Küçük Asya Felaketi' başlığının ve İzmir Yangını'nın ders kitaplarında nasıl yer bulduğuna dair verdiği bilgiler çok ilginçti. Yunanistan tarih ders kitaplarında savaşın insani boyutuna geniş yer verildiğini ve Yunanistan'ın bu savaşa İtilaf güçleri tarafından yönlendirildiğine dikkat çekildiğini gösterdi. Ayanoğlu Yunan ders kitaplarında Osmanlı- Türk askeri kullanımı değil, 'Kemal taraftarları' ve 'Kemal'in ordusu' gibi bir kullanımın tercih edildiğini söyledi. Son konuşma Fatih Fuat Tuncer tarafından gerçekleştirildi. Bildirinin başlığı "Kosova Tarih Ders Kitaplarında I. Dünya Savaşı" idi. Burada Tuncer'in Türkiye'nin Kosova'dan tarih kitaplarından düşmanca ifadelerin çıkarılmasına yönelik talepleri olduğunu anlatarak, bunun Kosova'da yarattığı tartışmalara yer verdi. Bu tarihin ve tarih eğitiminin ne tür ilişkilerle şekillendiğini değerlendirirken somut bir örnek olarak değerlendirme kısmında da gündeme getirildi. Kosova tarih ders kitaplarında öne çıkan başka bir imaj da işgalcilerin dost işgalci-düşman işgalci olarak ayrılmasıydı.

Günün sonunda bütün katılımcıların yorumları alındı. Konuşmaların sorularla da uzaması bu başlık altında önemli araştırmalar yapılabileceğini ortaya çıkardı ve projeden beklentileri artırdı. Mehmet Ö. Alkan bütün katılımcıların yorumlarını almadan önce toplantıyı değerlendirdi. Değerlendirmeyi Mehmet Ö. Alkan'ın ifadeleriyle sunuyoruz:

"Birincisi toplantının başlığındaki bu I. D.S teması bence biraz berraklaşmaya ihtiyaç duyuyor. Ele aldığımız kitaplar hangi dönemin kitapları? Güncel eğitim kitapları olarak düşünüyorsak bile bu kitapların hangi zihniyetin ürünü olduğunu bilerek incelememiz önemli. Şöyle ki Balkanlar'ın tarihinde 1990 yılı hemen hemen bütün coğrafya için bir kırılma noktasıdır. Yani Soğuk Savaş'ın bitişi. Ondan itibaren Balkanlar büyük acılar yaşadı. Bu dönemde Balkanlar kritik dönüm noktalarından geçti. Bu dönüm noktaları aynı zamanda tarih kitaplarını da farklılaştırdı. Değişikliğin hangi dönemden itibaren bu kitaplara yansıdığını söyleyebilmek için sözü edilen kitapların hangi dönüm noktasından sonra hazırlandığını belirtmek önemli diye düşünüyorum.

İkinci olarak şöyle özetlenebilir; önce sosyalizmin ders kitaplarına yansıması söz konusu 1990'a kadar... 1990'dan sonraki dönemde önce milliyetçiliğin, ardından da çok kültürlülüğün; daha demokratik bir düzen arzusunun ders kitaplarına yansıdığı anlaşılıyor. Bu bize 90'lardaki karmaşayı da izah ediyor. 1990'larda yaşanan soykırımlar da dâhil, yaşananların düşündüğümüzden büyük olduğunu gösteriyor. 1990'lar herhalde milliyetçiliklerin bir kez daha çarpıştığı bir 10 yıl olarak düşünülmeli. Unutmayalım bütün milliyetçiliklerin bir büyüğü var; büyük Türkiye, büyük Bulgaristan, büyük Yunanistan, büyük Arnavutluk vs. Büyüğü olan bu milliyetçiliklerin de ister istemez sınırları iç içe geçmiş durumda. Bu, büyük çatışmanın da kaynaklarından biri... Bu nedenden dolayı bir memleketin kahramanı diğerinin baş düşmanı olabiliyor kolaylıkla. Bir bakıma 2000'li yıllar bunların ders kitaplarından tekrar ayıklanmasını; barışa yönelik, etnik grupları kayırmaya yönelik yeni bir tarih yazımını beraberinde getirdi.

Her şeyin ötesinde Türkiye'de yaşanmadığı gibi Balkanlar'da da görünen o ki I. Dünya Savaşı ile bir hesaplaşma veya yüzleşme henüz yaşanmadı. Bunun edebiyatla, sanatla, bilimle yapılması gerekiyor. Burada hepimiz geç kaldık diye düşünüyorum.

Benim için önemli bir konu da tarih kitaplarının ele alınmış olması. Tarih kitaplarına, tarihe baktığımızda aslında kimlik problemine bakıyoruz. Biz kimiz? Nereden geldik? Nereye gidiyoruz? Aslında bütün tarih ders kitapları büyük ölçüde bu soruların cevaplarını verir. Dünyada da bu kimlik probleminin evreleri var biliyorsunuz. Önce Pagan aşiret kimliğiydi. İnsanlar kendi varlığını bir aşirete, boya, kabileye üye olmakla tanımlardı. Sonra bunun yerine din geçti. Dinle beraber mezhep, mezheple beraber tarikat geçti. Bunların her biri tarihsel aşamadır. Önce boyunuz, kabileniz, aşiretiniz bir renge boyar sizi, ardından da din boyar, o renginiz bir kimliktir, sizin kimliğinizidir, ayırt edici özelliğinizidir. Onun üzerine bir kat mezhep rengi atılır, onun üzerine de bir kat tarikat rengi gelir. 19. yüzyılda buna bir de milli kimlikler eklendi. Günümüzde ise milli kimliklerin üzerini yeni bir kimlik boyuyor: AB. Şimdi burada konuşulan her şey AB'de de konuşuluyor. Tarih kitaplarından Fransa'nın Almanya'ya, Almanya'nın Fransa'ya yönelik vs. üstü kapalı, Türkiye'den Yunanistan'a yönelik tarih kitaplarındaki olumsuz ifadelerin çıkarılması istendi. Çünkü şimdi herkesi maviye boyamak istiyorlar. Bir yandan maviye boyadılar da ama boyalar dökülüyor. Bir bakıyorsunuz bir yerden aşiret kimliğiniz çıkıyor, bir yerden din kimliğiniz çıkıyor. Yaşanan biraz da bu kafa karışıklığı... Şu an yaşadığımız karmaşa, Türkiye de dâhil biz kendimize ne diyeceğiz. Biz tarihi tartışıyorsak eğer bir yeni dönemin eşiğindeyiz demektir. Yeniden kendimizi tanımlamanın eşiğindeyizdir. Zaten o eşiğin en önemli yanı da bugünün ve yarının barış üzerine kurulması eşiğidir. Biz hedefimizi koymadığımız sürece bütün bunları ancak kavga etmek için konuşuruz. Hedefimizi koyduğumuz anda barış için tartışmaya başlayabiliriz. Çünkü öbür türlü nasıl farklı ve özel ve üstün olduğumuzu konuşuruz. Hâlbuki farklılıklarla nasıl bir arada yaşayacağımızı konuşmak durumundayız. Bu çok önemli bir girişim, buradan itibaren geçmişin bugün ve yarın için yeniden tanımlanması için çok özel bir adım olduğunu düşünüyorum. Böyle bir girişimi kutluyor ve kendi adıma teşekkür ediyorum."

Gencer Özcan, Mehmet Ö. Alkan, Mehmet Hacı Salihoğlu.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ'NDEN TOPLU İSTİFALAR VE BİR BAĞIMSIZ AKADEMİYE DOĞRU*

Türkiye Bilimler Akademisi bu yaz başında, Resmi Gazete'nin 8 Haziran 2011 tarihli mükerrer sayısında yayınlanan 635 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'na bağlanmıştır. Bunun üzerine 14 Kasım günü yaptıkları bir basın açıklaması ile çok sayıda TÜBA üyesi, Hükümet, YÖK ve TÜBİTAK Bilim Kurulu'nca üye ve başkan atanması şeklinde yeni yapılandırmalarla TÜBA'nın bir "Akademi" niteliğini yitirmiş olduğu gerekçesi ile istifa ettiklerini bildirmişlerdir.

AYŞE ERZAN

Modern Bilim Akademileri, 17. yüzyılın başında, botanik, coğrafya, astronomi ve matematik alanlarında dünyaya yepyeni bir bakışın kapılarını açan keşiflerle bilimin toplumda sesini duyurmaya başladığı aşamada kurulmuşlardır.[1] Kuruluşlarından itibaren, hem ulusal hem de uluslararası bir karakter taşımışlardır. Avrupa'nın en eski akademisi olduğu kabul edilen ve Roma'da kurulmuş olan Accademia dei Lincei'nin kurucuları arasında bir Hollandalı da vardır. Öte yandan bilim akademileri, ulusal müzelerle birlikte, ulus devletlerin kurulma süreçlerinde, prestij ve meşruiyet sağlayan temel unsurlardan biri olmuşlardır. Bu süreç Avrupa'da 19. yüzyıl sonuna kadar devam etmiş, daha yakın tarihte de -1989 sonrasında Doğu Avrupa'da sınırlar yeniden çizilir ve rejimler yeniden tanımlanırken - akademilerin birçoğu yeniden kurulmuş ya da kendilerini yeniden tanımlamışlardır.

Toplumda bilimin kazanımlarının tanıtılması ve bilime daha büyük kaynak ayrılmasını sağlamak, bilim insanlarının birbirlerinin yaptıkları işe "değer vermeleri" ve üstün başarı kıstaslarının oluşturulması, akademilerin başlıca kuruluş amaçlarını oluştururlar. Burada üyeliğin kendisi bir tür ödüldür ve her ülkede erişilebilecek en üst akademik payedir. Akademiler aynı zamanda bilim insanlarının birbirleri ile etkileştikleri ve dayanıştıkları kurumlardır. 1603'te kurulan Accademia dei Lincei'nin 1611'de Galileo Galilei'yi üye seçmesi ve kiliseye karşı onu kararlılıkla savunması bir tesadüf değildir.[2]

"Üyelerin, mevcut üyeler tarafından liyakat esasına göre seçilmeleri, üye sayısının sınırlı olması, akademinin üyeler tarafından demokratik bir biçimde yönetilmesi ve devlet kurumları, hükümet, sanayi ya da başka meslek kuruluşlarından bağımsız olması" modern ulusal akademilerin vazgeçilmez özellikleri olarak kabul edilir.[3]

Her akademinin tarihinde çok tartışmalı seçimler, birçok üyenin hak ettiklerini düşünmelerine rağmen oylamada seçilemeyen adaylar, hatta böyle bir seçkinci topluluğa dâhil olmak istemeyerek üyeliği reddeden bilimciler olmuştur. Akademiler bu nedenle bazen ağır eleştirilere maruz kalsalar da, akademinin bağımsızlığına yapılacak müdahalelerin çıkar yol olmadığı bilinir.

Osmanlı döneminde, 1851'de "Encümen-i Daniş" adı altında bir akademi kurma denemesinden[4] sonra Türkiye Bilimler Akademisi'nin ancak 1993'te kurulabilmesi, belki başka etkenlerin yanı sıra Türkiye'de ancak bu tarihlerde bilime uluslararası düzeyde hatırı sayılır katkılar yapmış insanların bir kritik kütle oluşturmuş olmalarındandır.[5] TÜBA'nın 2011 yılına kadar seçmiş olduğu 140 üyesinin dışında, üç yıllık proje desteği sağladığı üstün başarılı Genç Bilim İnsanları Programı (GEBİP) Avrupa'da bir "genç akademi" kurulma çalışmalarına ilham veren bir proje olmuştur.

Bugüne kadar devlet kurumlarının ya da hükümetlerin TÜBA'dan danışmanlık konusunda çok az yararlandıklarını söylemek yanlış olmaz. TÜBA'nın kuruluşundan bu yana yayınlamış olduğu raporlara bakıldığında, ülkede mevcut durumun saptanması ve politikalar geliştirilmesine çok değerli katkılar yapabilecek çalışmalara öncülük etmiş olduğu görülür. Sosyal bilimlerden iktisada, temel bilimlerden moleküler biyolojiye öngörü çalışmaları, iklim değişikliğinden depreme, kök hücre araştırmalarından biyoçeşitlilik konusuna uzanan raporlar özgün ve değerli kaynaklardır. Ülke çapında envanter çalışmalarına bir ivme katan ve bir yöntemsel altyapı oluşturmaya öncülük eden Türkiye Kültür Envanteri atılımı, *Nüfus ve Kalkınma Göstergeleri* raporu, *Türkiye İçin Sürdürülebilir Kalkınma Öncelikleri* gibi raporlara ve düzenlenen sempozyumların tebliğ kitaplarına TÜBA'nın web sayfasından[6] ulaşılabilir.

TÜBA'nın kendiliğinden üstlendiği, bazıları halen sürmekte olan, diğer büyük projeler içerisinde DPT'nin desteklediği Ulusal Açık Ders Malzemeleri[7], Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü[8] ve Üniversite Ders Kitapları Programı[9] sayılabilir. Bunlar bir bilimler akademisinin doğal işlevleri arasında bulunan, üyelerinin gönüllü olarak emek verdikleri kültürel, eğitsel hizmetlerdir.

TÜBA'NIN YENİDEN YAPILANDIRILMASI

Türkiye Bilimler Akademisi bu yaz başında, *Resmi Gazete*'nin 8 Haziran 2011 tarihli mükerrer sayısında yayınlanan 635 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'na bağlanmıştır.

27 Ağustos 2011 ve 2 Kasım 2011 tarihli *Resmi Gazete*'lerde yayınlanan 651 ve 662 sayılı Kanun Hükmünde Kararnameler ile TÜBA kendi üyelerini münhasıran kendisi seçen özerk bir kurum olmaktan tamamen çıkartılmıştır. Üyelerinin üçte ikisi (YÖK ve TÜBİTAK Bilim Kurulu aracılığı ile) hükümet tarafından atanacak olan bu yeni kurumun başkanı da, genel kurulda seçilecek olan üç aday arasından başbakan tarafından atanacaktır.

TÜBA'nın üye yapısı, işleyişi ve dolayısıyla kimliğine getirilen bu değişikliklerin kabul edilemez oldukları, Türkiye'nin uluslararası bilim camiasında itibarını zedeleyeceği, çok sayıda yerli ve yabancı bilim akademisi ve bilim akademileri arası kurumlar tarafından doğrudan cumhurbaşkanı ve başbakana yazılan mektuplarda ifade edilmiştir.[10]

BAĞIMSIZ BİR AKADEMİYE DOĞRU

14 Kasım günü yaptıkları bir basın açıklaması ile, çok sayıda TÜBA üyesi, Hükümet, YÖK ve TÜBİTAK Bilim Kurulu'nca üye ve başkan atanması şeklinde yeni yapılandırmalarla TÜBA'nın bir "Akademi" niteliğini yitirmiş olduğu gerekçesi ile istifa ettiklerini bildirmişlerdir. İstifa eden üyelerin sayısının yaklaşık 70 olduğu bilinmektedir.

İstifa eden TÜBA üyeleri, çok kısa zaman içinde örgütlenerek

bir "bağımsız akademi"yi var etme iradelerini ortaya koymuşlardır." 25 Kasım 2011'de Bilim Akademisi Derneği resmen kurulmuş ve tüzüğü 2 Aralık'ta onaylanmış bulunmaktadır. 3 Aralık 2011 günü düzenlenen basın toplantısında, Bilim Akademisi Derneği'nin geçici yönetim kurulu başkanı Prof. Dr. Ali Alpar, 2011 yılına kadar Türkiye Bilimler Akademisi'ne üye olmuş kişileri, liyakat, özgürlük ve dürüstlük bildirgesini imzalayarak hemen üye olmaya davet etmiş olduklarını, Bilim Akademisi Derneği'nin ayrıca yüksek liyakat esasına göre üye seçimlerine devam edeceğini duyurmuştur. Bilim Akademisi Derneği kurucuları, bilimsel gelişmelerle ilgili kamuoyunu bilgilendirme çalışmalarını ve gençleri bilimsel eğitim ve araştırmaya yöneltme çabalarını sürdüreceklerini, bilimin toplumsal karar verme süreçlerinde daha büyük rol oynaması için sorumluluklarını yerine getirmeye, akademik özgürlükleri savunmaya ve bilim etiğini tanıtmaya ve yaygınlaştırmaya devam edeceklerini bildirmişlerdir.

AYŞE ERZAN
İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
ÖĞRETİM ÜYESİ
BİLİM AKADEMİSİ DERNEĞİ ÜYESİ

DİPNOTLAR

* Bu makalede A. Erzan, "Bilim akademileri ne işe yarar?" *Radikal* gazetesi (*Radikal2*) 25.9.2011 'den büyük ölçüde yararlanılmıştır.

1 http://tr.wikipedia.org/wiki/Accademia_dei_Lincei , http://en.wikipedia.org/wiki/Lincei

2 E. Marosi , G. Klaniczay, *National or Universal Antiquities? The Nineteenth-Century Process Of "Musealization" in Hungary and in Europe*, Getty Project, February-May 2005 Final Report

3 http://en.wikipedia.org/wiki/National_academy. Bazı akademilerin bilimde başarı değil de bilime verebilecekleri destek ölçütüne göre seçilen üyeleri de vardır: bu sayede toplumla ve siyasi çevrelerle olan temaslarını kolaylaştırırlar. Örneğin İngiltere'de kraliyet ailesinin birkaç ferdi çeşitli akademilerin (Royal Society dâhil) üyesidir. Bazı Avrupa ülkelerinde (mesela Fransa) akademi üyeleri önce farklı disiplinlere göre kurulan komisyonlar sonra genel kurul tarafından seçilir, sonra Napolyon döneminden kalma kanunlar gereği kararname ile bu seçimler onaylanır. İdari açıdan bakılırsa bakanlar kurulu (yahut ilgili bakan tarafından) üyelerin kararnameyle atanması söz konusu imiş gibi görünmekte ise de, burada üyelerin seçtiği kişilerden başkasının atanması katiyetle söz konusu değildir.

4 İ. Tekeli, "Cumhuriyet öncesinde üniversite kavramının ortaya çıkışı ve gerçekleştirilmesinde alınan yol," Ed. N.K. Aras, E. Dölen, O. Bahadır, *Türkiye'de Üniversite Anlayışının Gelişimi 1861-1961* (TÜBA, Ankara 2007).

5 Z. Rona Ed., *Bilanço 1923-1998*. TÜBA-Tarih Vakfı Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. Yılına Toplu Bakış Uluslararası Konferansı (Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1999). 2 cilt.

6 http://www.tuba.gov.tr/tr/yayinlar/tuba-raporlari.html.

7 http://www.acikders.org.tr/

8 http://www.tubaterim.gov.tr/

9 http://www.tuba.gov.tr/tr/akademik/akademi-programlari/universite-ders-kitaplari-programi.html

10 Bkz. http://www.tuba.gov.tr

11 Ek bilgi için bkz., örneğin "Bilim Akademisi Derneği," BiaNet, 26.12.2011. http://bianet.org/bianet/bilim/134554-hukumetten-bagimsiz-durust-ozgur

ÇOK YÖNLÜ BİR BİLİM İNSANINI, MÜTEVELLİMİZ GÜNEY GÖNENÇ'İ YİTİRDİK

GÜREL TÜZÜN

1933 yılında Ankara'da doğan Güney Gönenç, 1955'te İTÜ Elektrik Fakültesi'nden mezun oldu. 1963'te ODTÜ Elektrik Mühendisliği Bölümü'ne öğretim üyesi olarak katılmadan önce İstanbul Telefon Başmüdürlüğü'nde çalıştı. ABD'de yüksek lisans, İngiltere'de doktora yaptı. ABD'de Polytechnic Institute of Brooklyn'deki eğitimi sırasında Türk Öğrenci ve Mezunları Derneği, İngiltere'de ise Türk Öğrenci Dernekleri Federasyonu başkanlığında bulundu. Türkiye'ye döndükten sonra gene ODTÜ'de görev aldı. 1969 seçimlerinde İstanbul'dan Türkiye İşçi Partisi'nden Senato adayı olan Gönenç, 1970'lerde ODTÜ Mühendislik Fakültesi Dekan Yardımcılığı'nın ve Akademik Konsey üyeliğinin yanı sıra Elektrik Mühendisleri Odası yöneticiliği, Tüm Öğretim Üyeleri Derneği Yönetim Kurulu üyeliği ve Türkiye Bilişim Derneği başkanlığı görevlerinde bulundu.

1977'de ODTÜ'de Hasan Tan'a karşı verilen mücadele sırasında ODTÜ Öğretim Üyeleri Derneği Yönetim Kurulu üyesiydi. Daha sonra Barış Derneği Onur Kurulu'nda da görev aldı.

Gönenç'in 1963'te yayımladığı "A method for the Design of Fault Detection Experiments" başlıklı makalesi bilişim bilimine bir katkı olarak değerlendirilir. 1973'te yayımlanan "Unique Decipherability of Codes with Constraints with Application to Syllabification of Turkish Words" başlıklı makalesi ise Türkçe sözcük işleme yazılımlarında yararlanılan heceleme algoritmasına temel oluşturmuştur.

12 Eylül Darbesi'nin ardından YÖK kurulunca Gönenç ilk önce 1982'de Gaziantep Mühendislik Fakültesi'ne sürgün edildi, ertesi yıl da 1402 sayılı yasaya dayanılarak görevine son verildi. Üniversiteden uzak kaldığı yıllarda Elektrik Mühendisleri Odası'nın aylık yayın organı *Elektrik Mühendisliği*'nin yazı işleri müdürü, *Bilim ve Sanat* dergisinde genel yayın danışmanı, *Türk ve Dünya Ünlüleri* ve *AnaBritannica* ansiklopedilerinde de danışman ve editör olarak görev aldı.

Gönenç'in *Hep Aranızda Olacağım* adlı kitabı ilk kez bu dönemde, 1983'te yayımlandı. Bu kitap 20. yüzyılın büyük fizikçilerinden Frédéric Joliot-Curie'nin yaşamöyküsüdür. Ama Gönenç için Joliot-Curie'nin asıl önemi onun, bilim insanının topluma karşı sorumluluğunun, yurtseverliğin ve barışın simgesi olmasından kaynaklanır. Bu bakımdan Joliot-Curie'nin ve Güney'in yaşamları arasındaki paralellik çarpıcıdır.

Uzun bir hukuk mücadelesinden sonra, 1990'larda ODTÜ'de öğretim üyeliğine dönen Gönenç, 2000'de emekli olduktan sonra da sağlığı elverdiği sürece yarı zamanlı olarak ders vermeyi sürdürdü.

Bir müziksever olan Gönenç, Türk sanat müziği, halk müziği, Batı klasik müziği gibi farklı müzik türleri konusunda derin bilgi sahibiydi. Ama Amerikan halk müziğine ilgisi, Woody Guthrie, Pete Seeger, Leadbelly ve Barbara Dane gibi sanatçılara sevgisi tutku derecesine varıyordu.

Hastalığı ağırlaşıp yatağa bağlı kaldığı son yıllarında bile çalışmayı sürdürdü. Ölümünden kısa bir süre önce yayımlanan *Karanlık Zamanların Şarkısı* adlı kitabının konusunu 1940'lar ve 1950'lerde Türkiye üniversitelerinin üzerine çöken karanlık oluşturur. Bu kitapta, bir yandan Almanya'daki faşizmin karanlığından kaçıp Türkiye'ye sığınan, ama bir süre sonra sığındıkları ülkenin karanlık güçlerince geri püskürtülen Alman bilim adamlarının, öte yandan onlarla aynı dönemde üniversiteden uzaklaştırılan Pertev Naili Boratav, Behice Boran, Niyazi Berkes ve Muzaffer Şerif gibi bilim insanlarının öyküsü anlatılır.

3 Aralık'ta yitirdiğimiz Güney Gönenç'i saygıyla, sevgiyle ve özlemle anacağız.

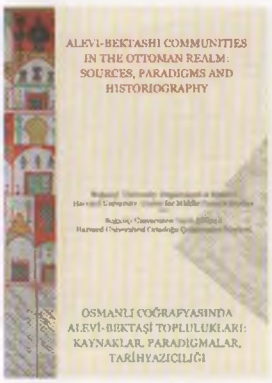
Güney Gönenç.

GEÇMİŞİ YENİDEN OKUMAK

13-15 Aralık 2011 tarihleri arasında Boğaziçi Üniversitesi'nin ev sahipliğini yaptığı "Osmanlı Coğrafyasında Alevi-Bektaşi Toplulukları: Kaynaklar, Paradigmalar, Tarih Yazıcılığı" başlığıyla gerçekleştirilen konferans büyük bir ilgiyle karşılandı. Tarih yazıcılığı açısından yeni bakış açıları ve paradigmalar sunma iddiası, konferansı benzerlerinden ayıran en önemli özelliklerinden biriydi.

ERAY ÖZCAN

Büyük çoğunluğu Köprülü paradigması üzerinden inşa edilen ve yenilik sunmayan akademik çalışmaların Alevi-Bektaşilik olgusunun yeterince kavranamamasına neden olduğunu söyleyebiliriz. Bunun en önemli nedeni ise Osmanlı tarih yazılıcılığının Alevi-

Bektaşilik konusuna yeterince eğilmemesidir. Geleneksel Osmanlı tarihçiliği neden bu meseleye yeteri kadar değinmemiştir? Konferansın açılış konuşmasında Prof. Dr. Cemal Kafadar'ın da ifade ettiği gibi; "Osmanlı Devleti'nin Alevi-Bektaşi toplulukları ile ilişkileri, Türkiye'de hep güçlü ve siyasal rezonanslara sahip bir konu olmuştur." İşte siyasetin ve önyargıların ötesine geçemeyen, bilimsellikten uzak söylemlerin geliştirilmeye çalışıldığı bu konunun daha doğru bir şekilde araştırılması ve aktarılması büyük önem taşımaktadır. Ortaçağ kaynaklarından başlayıp Safeviler ve Kızılbaş/Alevi hareketleri, tekkeler ve dergâhlar üzerinden ilerleyerek Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine kadar geçen süreci aktaran tebliğler, Alevi-Bektaşilik çalışmalarına önemli katkılar sağlamıştır. Araştırmacı ve akademisyenler ortaya koydukları tezler ve araştırmalarla cevabı şimdiye kadar verilememiş "Cem evleri" tarihsel kökleri gibi pek çok sorunsal hakkında aydınlatıcı bilgiler verdiler. Bu uluslararası konferansın, Alevi-Bektaşi toplulukları bağlamında Osmanlı tarih yazıcılığına taze ve yeni bakış açıları getirdiğini rahatlıkla söyleyebiliriz.

Bu doğrultuda konferansın ilk oturumunda yer alan Dr. Ayfer Karakaya'nın (College of William and Marry) tebliği oldukça ilgi çekiciydi. Fuat Köprülü paradigması üzerinden ilerleyen çalışmalar heterodoks olarak nitelenen Anadolu Alevi-Bektaşi inanç sistematiğinin kökenlerini doğrudan Orta Asya'ya bağlama eğiliminde olmuştur; fakat yakın dönemde ortaya çıkan belge ve bilgiler bu tezi doğrular nitelikte değildir. Ayfer Karakaya'nın sunmuş olduğu belgeler "proto-Aleviliğin Yesevi kökenleri konusunda, Ortaçağ Anadolu'sunda yaygınlığını daha önce fark edilmemiş, en eski ama en az bilinen Sufi gruplardan Irak kaynaklı Vefailiğin birinci derecede öneme sahip olduğuna işaret etmektedir." Bu noktada heterodoks olarak kavramsallaştırılan bu türden İslami akımlara Asya merkezli bakmak yerine Ortadoğu, Balkanlar ve Orta Asya odaklı geniş bir perspektiften yaklaşmak daha yararlı olacaktır. Keza Dr. Sara Nur Yıldız'ın (Orient-Institut Istanbul) tebliğinde de belirtmiş olduğu gibi Güney Irak'ta Arapça konuşulan bir bölgede ortaya çıkan Rifailik olgusu Köprülü paradigmasıyla çelişmektedir.

16. yüzyıl Osmanlı-Safevi çatışmasının sonucunda ortaya çıkan mezhep temelli farklılaşma ise çoğunlukla Osmanlı tarihçileri tarafından çoğunlukla tek taraflı olarak yansıtıldı. Her iki devletin kendi perspektifine göre şekillenen tarih algısının sorgulanması, farklı bakış açılarının yakalanması açısından önemlidir. Bu noktada Vural Genç'in (İstanbul Üniversitesi) "İran Kaynaklarında Çaldıran Savaşı" başlığıyla sunduğu tebliği bu boşluğun doldurulması yönünde bir adım olarak görülebilir. Tebliğinde belirttiği gibi Osmanlı kroniklerine bir zafer olarak geçmiş olan Çaldıran Savaşı'nın İran kaynaklarında bir yenilgi değil, Şah İsmail'in bilinçli bir şekilde güç toplamak için geri çekildiği şeklinde gösterilmesi farklı tarih algısının görülebilmesine yardımcı olmuştur. Meseleyi "Mehdici ve Milenerya Hareketler" üzerinden aktarmaya çalışan Prof. Dr. Cornell Fleischer (Chicago University) ise "geç 15. ve erken 16. yüzyıllardaki rekabetin kaynağında, zuhuru yakın bir Mesih'in var olup olmadığı sorusunun değil, hangi hanedanın Mehdici kimlik ve görev için seçildiği sorusunun yattığını" görebileceğimizi belirtti. Bu noktada Fleischer mezhep temelli bir farklılaşma olarak görülen Safevi-Osmanlı çatışmasının bazı noktalarda ortak bir zemini paylaştıklarını görmenin mümkün olduğunu vurgulamış oldu.

Şimdiye kadar kabul görmüş bir başka söylem de Alevilerin ibadethaneleri "Cem evleri"nin yakın zamanda ortaya çıkmış bir olgu olduğudur. 1960'larda başlayan göç dalgası sonucunda köy yaşamına uyum sağlayan Aleviler şehirde büyük bir problemle karşılaştı. Bu problem Aleviliğin kendini var edebileceği bir mekândan yoksun oluşuydu. Süreç içerisinde mimari bir bütünlük arz etmeyen pek çok betonarme yapı inşa edildi ve Cem evi olarak kullanılmaya başlandı. Bu noktada ortaya çıkan meşruiyet ve tarihsel köken arayışlarına yakın zamana kadar cevap verebilecek bir çalışma ortaya konulamamıştı. İstanbul Üniversitesi'nden Mahir Polat, bu kritik sorunun cevabını büyük ölçüde verebilecek önemli bir sunuma imza attı. Tarihi "Cem evleri"nin incelendiği çalışmasında farklı coğrafyalarda mimari açıdan birbirlerine benzeyen "Cem evleri"nin varlığını göstermiş oldu. Bu açıdan tebliğinde de belirttiği gibi "söz konusu yapıların mimarlık tarihi açısından incelenmesi, hem Alevi-Bektaşilik tarihine hem de Osmanlı dini mimarisi içinde önemli bir yer tutan tekke ve zaviyelerin incelenmesine katkı sağlayacaktır."

Son olarak konferansın akademik açıdan bir milat olduğu söylenebilir. Alevi-Bektaşiliğin tarihsel olarak daha doğru bir şekilde anlaşılmasına büyük katkı yapmış bu konferansı organize eden Sayın Prof. Dr. Cemal Kafadar, Yrd. Doç. Dr. Ayfer Karakaya-Stump, Prof. Dr. Arzu Öztürkmen ve Yrd. Doç. Dr. Derin Terzioğlu'na teşekkür etmek isterim. Bütünü itibariyle, yüksek bir akademik seviye ve olgunlukta

gerçekleşen konferansın gelecek yıllarda da sürdürülmesinin bu alandaki boşlukları dolduracağı kanaatindeyim. Yazımı konferansa dinleyici olarak katılan Dr. Abbas Karakaya ile gerçekleştirdiğim ufak söyleşiyle bitirmek istiyorum.

Öncelikle konferansı genel hatlarıyla nasıl değerlendiriyorsunuz?

Başından sonuna kadar üç gün konferansa dinleyici olarak katıldım. Konferansta sunulan tebliğler ve konferansa gösterilen ilgi bakımından başarılı bir konferans olduğunu rahatlıkla söyleyebilirim. Hem katılımcılar hem de dinleyiciler arasından konuştuğum birçok insan benzer değerlendirmeler yapmıştı.

Tebliğler bakımından konferansın başarısı da şurada yatmaktadır. Tamamen bu konuya adanmış ilk uluslararası konferans olmuştur. Alanın bilinen isimleri ile genç akademisyenler, akademisyen adayları yan yana tebliğler sunmuşlardır. Özellikle genç akademisyen ve akademisyen adaylarının tebliğlerindeki orijinallik, ezberleri bozan tebliğler konferansa damgasını vurmuştur.

Siz bir akademisyen veya sadece bir dinleyici olarak konferansın Alevi-Bektaşi sorunsalının algılanış biçiminde bir yenilik getirdiğini düşünüyor musunuz?

Evet, hem de nasıl! Boğaziçi'nde 13-15 Aralık 2011'de gerçekleştirilen konferans tarihi bir konferanstır. Alevilik-Bektaşilik hakkında bildiklerimizi, kanaatlerimizi gözden geçirmemize ve ciddi değişiklikler yapmamıza yol açacak bir konferans olmuştur. Bu konferans çok taze ve yeni araştırma alanları açarken, şurası kesindir ki bundan sonra bu konuda yazacak ve konuşacak insanlar bu konferans ile gün yüzüne çıkarılan, işaret edilenleri dikkate almadan; yeni, ciddi, inanılır şeyler söyleyemeyeceklerdir. Başka ve moda deyişi ile bu konferans Alevilik konusunda ezberleri bozmuş ya da bu yönde atılmış tarihi ve çok önemli bir ilk adımdır.

"Cem evi " bildiğiniz gibi günümüzde meşruluğu ve tarihsel kökenleri oldukça tartışılan bir meseledir. Tam bu noktada Mahir Polat'ın yapmış olduğu sunum hakkındaki görüşleriniz nelerdir?

Mahir'in "Cem evleri" hakkındaki sunuşu konferansın en çarpıcı, en çok konuşulan sunuşlarından bir oldu. Verdiği örneklerin bolluğu ve bu örnek yapılardaki ortak mimari noktaların varlığı «Cem evi aslında son 15- 20 yılın ürünüdür» gibi temelsiz yaygın görüşün ne kadar temelsiz ve ideolojik olduğunu göz önüne sermiştir. Meşruluğunu ve tarihsel kökenini bol örnekle ortaya koymuştur Mahir. Mahirin sunuşu bu tartışmaları bitirmiştir zannımca. Sıra simdi tebliğinde gösterdiklerini daha ayrıntılı ve sistemli bir biçimde göstermeye, yayınlamaya gelmiştir. Mahir tebliği üzerinde çalışma doktora tezinin bir parçasıdır. Bu tezin bir an önce bitmesi ve hatta kitaplaşmasını dört gözle bekliyorum.

Yrd. Doç. Dr. Derin Terzioğlu'nun da bahsetmiş olduğu gibi Osmanlı bünyesinde Sünnileştirme ve siyasallaşmış bir Sünnilik anlayışının ön planda olduğunu görmekteyiz. Süregelen bu anlayışın izlerini Osmanlı'nın yıkılışında ve devamında da görmenin mümkün olduğunu düşünüyorum. İşte bu noktada Alişan Akpınar'ın yapmış olduğu sunumu tarihsel açıdan nasıl yorumlarsınız?

Terzioğlu'nun tebliği erken modern döneme bakarken, Akpınar 19. yüzyıl Abdülhamid dönemine bakıyor. Birbirini tamamlayan bu iki güzel tebliğ yönetici elit arasındaki, devlet yönetimindeki Sünni egemenliğinin gücünü, tarihsel boyutunu çok güzel gösterdi.

ERAY ÖZCAN
BOĞAZİÇİ TARİH

OCAK 2012'DE FRANSIZ ANADOLU ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ'NDE

ULUSLARARASI KOLOKYUM

"Osmanlı Toplumunda Adalet: Kurumlar, Aktörler ve Uygulamalar (16.-20. Yüzyıllar)"

6-7 Ocak 2012'de, Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü'nde, 5 oturum olacaktır:

I. Adli kurumların çeşitliliği ve aralarındaki etkileşim
II. Günü gününe kadı mahkemeleri
III. Farklı kanunlar (şeriat, kanun ve örf) adalet sistemleri çakışınca
IV. Osmanlı adaleti önünde gayrımüslimler
V. Adalet, cinsiyet ve toplumsal statü

Katılımcılar:

Engin Akarlı; Ahmet Akgündüz; Yavuz Aykan; James Edward Baldwin; Faika Öz Çelik; Juliette Dumas; Suraiya Faroqhi; Timothy Fitzgerard; Zouhair Ghazzal; Isabelle Grangaud; Hadi Hüsayni; Fatma Karagöz; Alp Yücel Kaya; Eugenia Kermeli; Phokion Kotzageorgis; Panagiotis Krokidas; Martha Mundy; Zülal Muslu; Nora Şeni; Işık Tamdoğan; Nil Tekgül; Charles Willkins; Richard Wittmann

SEMİNERLER

"Anadolu Arkeolojileri" Semineri
"Konut; insanoğlunun çağlar boyunca sığınağı" Serisi
4 Ocak Çarşamba 2012, saat 18:00'de, IFEA'da,
Giulio Palumbi (RCAC Senior Fellow)
"Between Anatolia and Mesopotamia. The emergence of social hierachies at Mersin-Yumuktepe in the fifth millennium BC"
Sunum dili ingilizce'dir.

"Anadolu Arkeolojileri" Semineri
"Anadolu Nekropolleri" Serisi
11 Ocak Çarşamba 2012'de, saat 18:00'de, IFEA'da,
Sinan Özbey (Milas Müzesi)
"Belen Tepe Nekropolleri"
Sunum dili Türkçe'dir.

Seminer "Kültürler ve Kentsel Alanlar"
19 Ocak Perşembe 2012'de, saat 18:00'de, IFEA'da,
Eda Yücesoy (Şehir Üniversitesi, Şehir Araştırmaları Merkezi)
"New places and new assemblages: Media in Istanbul after Babıali"
Sunum dili ingilizce'dir.

Seminer: "Osmanlı Denizleri: Akdeniz'den Hint Okyanusu'na"
"Sualtı Arkeolojisi" Serisi
23 Ocak Pazartesi 2012'de, saat 18:00'de, IFEA'da,
Deborah Cvikel University of Haifa (The Leon Recanati Institute for Maritime Studies)
"Akko1" shipwreck - the underwater excavation and research of an Ottoman period ship"
Sunum dili İngilizce'dir.

"Anadolu Arkeolojileri" Semineri
"Konut; insanoğlunun çağlar boyunca sığınağı" Serisi
25 Ocak Çarşamba 2012'de, saat 18:00'de, IFEA'da,
Erhan Bıçakçı (İstanbul Üniversitesi, Prehistorya Anabilim Dalı)
"Mimarinin kökenleri"
Sunum dili Türkçe'dir.

"Tanzimat'tan Bugüne Türkiye'de Yönetim ve İdare Tazları" Semineri
26 Ocak Perşembe 2012'de, saat 18:00'de, IFEA'da,
Zeynep Kadirbeyoğlu (Boğaziçi Üniversitesi), Bilgesu Sümer
"Turkey's Municipal Reform, Decentralization and Political Participation in Local Politics: Three Cases of Neoliberal Restructuring"
Sunumlar İngilizce'dir.

BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ'NDEN: ÖĞRENCİME DOKUNMA!

Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü 2. sınıf öğrencisi Şeyma Özcan 6 Aralık Salı günü sabaha karşı gözaltına alınmış ve 9 Aralık Cuma akşamı "Devrimci Karargah" örgütü üyeliği suçlamasıyla tutuklanmıştır. Şeyma Özcan'ın gazetecilik stajı başvurusu için şahsi olarak yapmış olduğu ve "Devrimci Karargah" örgütüyle hiçbir ilgisi olmayan bir telefon görüşmesi polis ve savcılık tarafından örgüt üyeliği delili olarak kabul edilmiştir. Oysa Şeyma Özcan bu stajı ders programına uymadığı için gerçekleştirememiş ve sadece gazetecilik öğrenme amaçlı bu girişimi yüzünden mahkeme tarafından tutuklanmıştır. Biz aşağıda imzası bulunan Boğaziçi Üniversitesi öğretim üyeleri, öğrencimizin hayatına yapılan bu müdahaleyi kabul etmiyoruz. Herhangi bir yasadışı örgüt veya yayınla ilişkisi olmayan Şeyma Özcan'ın serbest bırakılmasını talep ediyor, öğrencimize sahip çıkıyoruz.

Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü
Ahmet Ersoy
Vangelis Kechriotis
Meltem Toksöz

ÜÖÜD (Üniversite Öğretim Üyeleri Derneği) Boğaziçi Üniversitesi Şubesi'nin 23 Aralik Cuma günü 13.30'da Güney Kampüs Ana Meydan'da gerçekleşecek basın açıklamasına davetini paylaşıyoruz:

ÜÖÜD (ÜNİVERSİTE ÖĞRETİM ÜYELERİ DERNEĞİ) BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ ŞUBESİ SİZLERİ 23 ARALIK CUMA 13.30'DA, GÜNEY KAMPÜS ANA MEYDANDA AŞAĞIDAKİ METNİN OKUNACAĞI BİR BASIN AÇIKLAMASINA DAVET EDİYOR.
ÇAĞRI ÜNİVERSİTENİN TÜM PAYDAŞLARINA AÇIKTIR
GELİN Kİ, SESİMİZ DAHA GÜR ÇIKSIN:
ÖĞRENCİME DOKUNMA!

Çağdaş Hukukçular Derneği'nin raporuna göre Türkiye'de 500'e yakın öğrenci tutuklu. Öte yandan, devlet kaynaklarına dayalı, resmi bir başka hesaplamaya göre tutuklu öğrenci sayısı 138. Hangi rakamın doğru olduğu sorunu bir yana, bu sayılar bir gün azalıyor, ertesi gün çoğalıyor. 2011 Türkiye'sinde öyle görünüyor ki, asayiş ve adalet kurumları bir biçimde öğrencileri tutuklamak istiyor ve bunun için son derece tuhaf gerekçeler üretiyor.

Bizim bu duruma itirazımız var! Çünkü:
Aileleri bu gençleri fedakârlıkla büyütüp bize yolladı. Okullarımıza geldiklerinde biz de onları özenle eğittik; bildiklerimizi onlarla paylaşmaya, bilgiyi birlikte çoğaltmaya çalıştık.
Ancak öyle anlaşılıyor ki, Türkiye'deki devlet yapısı, gençlerini "şiddetle terbiye etmek"ten bir türlü vazgeçemiyor!
Gençler ve öğrenciler onları olur olmaz, çoğunlukla da inanılmaz biçimlerde hedef haline getiren kanunlar ile bunların uygulayıcılarının insafına terk edilmiş durumda. Bir "güvenlik devleti" anlayışıyla yoğrulan TMK ve TCK'nın belirli maddeleri gibi kanunların ve bunları uygulayanların öğrencilerimize hoyratça davranmalarından, onlara eziyet etmelerinden rahatsızız. Her yeni örnekle karşılaştıkça sıkıntımız artıyor ve daha güçlü biçimlerde eza çekiyoruz.
Biz, durumu böyle değerlendiren öğretim görevlileri olarak artık bu duruma seyirci kalmayacağız. Demokrasinin yerleştiği ve uygulandığı bir Türkiye'nin oluşumuna katkıda bulunmak için öğrencilerimize sahip çıkıyor ve yetkililere sesleniyoruz:

ÖĞRENCİLERİMİZE DOKUNMAYIN!

Şu ana kadar ve bu andan itibaren hoyratça muamelelere tabi tutulan öğrencilerimizin durumunu takip edecek, maruz kaldıkları hak ihlallerine karşı destekçileri olacağız.
İddianameleri beklerken tüketilen ya da duruşmalar arasına serpiştirilen aylara, tutukevlerinde kaybedilen yıllara, öğrencilerimizin sınıflarından ve hayatlarından çalınan zamana işaret edeceğiz.
Gençlere hak ettikleri özenin gösterildiği demokratik bir ortamın oluşması için şunları talep ediyoruz:
• Daha fazla gecikmeden CMK'nın 100, 250, 252; TCK'nın 220, 314; TMK'nın 6, 7 ve 10. maddeleri kaldırılmalıdır.
• Ayrıca, özel yetkili mahkemelerin görev, yetki ve yargılama usullerinin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne ve hatta 12 Eylül Darbesi'nden bize miras kalmış olan mevcut anayasaya bile aykırı olduğu görülmeli ve bunların kaldırılması yoluna gidilmelidir.
Sınıflarda öğrencilerimizle tam mevcutlu olarak bir arada olmak istiyoruz!
Aydınlık bir Türkiye ve daha iyi bir dünya için...

ÖĞRENCİLERİMİZE DOKUNMAYIN!

Yapı Kredi Yayınları'ndan

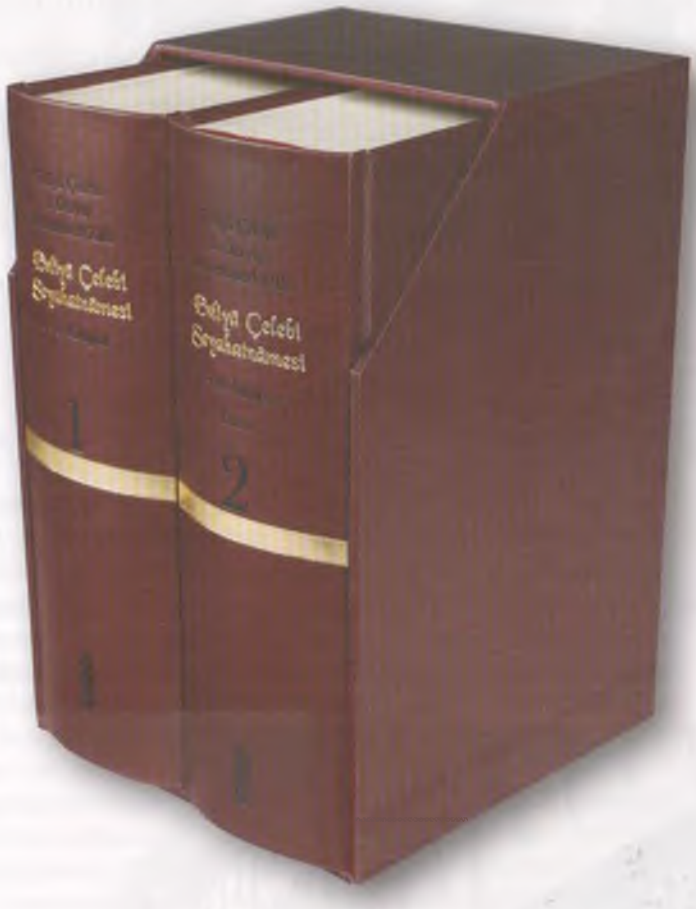
"Seyahat yâ Resûlallah!"

Yolculuk başlıyor!

Asya'dan Avrupa'ya, Avrupa'dan Afrika'ya...
Anadolu'dan Balkanlar'a, Kafkasya'dan İran'a...
Büyük Avrupa şehirlerinden Nil boyu kabilelerine...
Han odalarından saraylara, ıssız kalelerden kalabalık çarşılara...

Osmanlı coğrafyasını elli yıl boyunca adım adım dolaşan ve tanıklıklarıyla 10 ciltlik bir dünya klasiği yaratan Evliyâ Çelebi'nin *Seyahatnâme*'si şimdi iki ciltte: Özel bir kâğıt, özenli bir baskı, daha ucuz ve daha kullanışlı bir *Seyahatnâme*... 10 cildi kapsayan "Dizin"i ile, Evliyâ Çelebi ve eseri üzerine araştırmalar artık daha kolay...

2200+2216 sayfa, 275 TL
1. Cilt: 1-6. kitaplar
2. Cilt: 7-10. kitaplar

Evliyâ Çelebi üzerine her şey!

Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi 1-10 (10 kitap, kutulu 20 cilt) • Evliyâ Çelebi'nin Nil Haritası (Hazırlayanlar: Robert Dankoff- Nuran Tezcan) • Seyyah'ı Âlem Evliyâ Çelebi'nin Dünyaya Bakışı - Robert Dankoff • Çağının Sıradışı Yazarı Evliyâ Çelebi (Hazırlayan: Nuran Tezcan) • Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi Okuma Sözlüğü - Robert Dankoff • Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nden Seçmeler (Hazırlayan: Seyit Ali Kahraman) • Evliyâ Çelebi Konuşmaları/Yazılar (Hazırlayan: M. Sabri Koz)

YKY
Yapı Kredi Yayınları

YAPI KREDİ YAYINLARI KİTABEVLERİ • İSTANBUL: Galatasaray 212 252 47 00 / 502 • Kadıköy 216 337 72 04 • İZMİR: 232 441 82 90 • ANKARA: 312 435 85 94 E-POSTA • ykykultur@ykykultur.com.tr
WEB SİTESİ • www.ykykultur.com.tr - http://twitter.com/YkyHaber İNTERNET SATIŞ • http://alisveris.yapikredi.com.tr
YAPI KREDİ KÜLTÜR SANAT YAYINCILIK TİC. VE SAN. A.Ş. 212 252 47 00

YapıKredi
Kültür Sanat Yayıncılık

ARŞİVLER MESELEMİZ:

SİYASET KURUMUNUN TARİHÇİYLE TEHLİKELİ DANSI VE MEŞRUİYET KAYBI

OKTAY ÖZEL*

Arşivlerimiz açık mı kapalı mı? Açıksa ne kadar açık, kapalıysa ne kadar kapalı? Son günlerde yapılan tartışmalardan bu sorulara dair net bir sonuç çıkmıyor. Ama tartışmanın tekrar gündemimize getirdiği bulanıklığın büyük ölçüde bilgi eksikliğinden kaynaklandığı da çok açık. Aşağıda arşivlerimiz konusunda zihnimizdeki bulanıklığın giderilmesine yardımcı olacağını düşündüğüm bazı bilgileri aktarmak, kimi gerçeklere dikkati çekmeyi hedefliyorum. Ardından, arşivler meselemizin güncel tartışmaların önümüze serdiğinden çok daha derin boyutları olduğuna işaret edip, siyaset kurumu ile tarihçi arasındaki problemli ilişkiyi vurgulayarak bitireceğim.

GÜNCEL TARTIŞMALAR: AÇIK MI KAPALI MI?

Geçenlerde Bianet'ten bir muhabir Taner Akçam ile söyleşi yapmış. Söyleşiyi sayfalarına aktaran *Radikal* gazetesi (30 Kasım 2011), ilk sayfadaki haber başlığını "Genelkurmay arşivlerine kimse giremez" şeklinde atmış. Röportajın yer aldığı iç sayfadaki başlık ise "Genelkurmay arşivlerine kimsenin gücü yetmez". Son günlerde hareketlenen Dersim harekâtı tartışmaları bağlamında kendisiyle gerçekleştirilen bu söyleşide Akçam aslında şunu diyor: "Genelkurmay Başkanlığı'nın arşivi teorik olarak açık, pratik olarak kapalıdır. En önemli arşiv budur. Bu arşivi araştırmacı hizmetine sunmaya başbakanın bile gücünün yeteceğini zannetmiyorum. Eğer gücü varsa, yollayacağı bir kararname ile bu arşivdeki, hiç değilse Dersim belgeleri araştırmacılar veya kamuoyu ile paylaşılabilir. Bu arşivlerdeki tüm belgelerin araştırmacı hizmetine sunulması paha biçilmez bir öneme sahiptir. Buraları Türkiye'nin "gizli sandık odası"dır. Ben buralardaki önemli belgelerin araştırmacı hizmetine sunulacağını hiç zannetmiyorum".

İstanbul Sultanahmet'te bulunan Başbakanlık Devlet Arşivleri'nde Osmanlı dönemine ait belgeler bulunuyor.

Buradan okuyucu nasıl bir sonuç çıkarır bilemem. Yukarıdaki haber ve içeriği bizi dört ayaklı/seçenekli bir bilmece ile baş başa bırakıyor:

a) Genelkurmay Arşivi'ne kimse giremez.
b) Araştırmacı girse de belgelere ulaşamaz.
c) Araştırmacı girse de "en önemli" belgelere ulaşamaz.
d) Söz konusu önemli belgelerin araştırmaya açılmasına başbakanın bile gücü yetmez.

Takdir edersiniz ki bunların her biri farklı anlamlar ifade eder. En önemlisi buradan okuyucunun en temel sorusuna bile cevap çıkmaz: Söz konusu arşiv açık mı değil mi? Akçam'ın "hem açık hem değil" anlamındaki ifadesi çok doğru, ama bu sadece okuyucunun kafasının biraz daha karışmasına yol açıyor. Neticede kocaman haber iki ayrı sayfadaki iki farklı başlığından başlamak üzere ne bilgi veriyor, ne Akçam'la yapılan söyleşiyi doğru yansıtıyor, ne de bu haberden açık bir sonuç çıkarabiliyoruz. Halbuki Akçam'la yapılan söyleşinin Bianet'teki orijinalinde Akçam "arşivin açılması" ifadesinin yanıltıcılığına bizzat kendisi dikkat çekiyor, hangi arşivlerin açık veya kapalı olduğunu, açık olanın ne derecede açık olduğunu sormanın gerekliliğine işaret ediyor. İyice can sıkıcı hale gelen arşivler meselemizin medya üzerinden gündeme getirildiği ya da tartışıldığı her durumda karşı karşıya geldiğimiz aynı kafa karıştırıcı ifadeler ve gazetecilik tarzı kamuoyu önünde konuyu iyice içinden çıkılmaz hale getiriyor.

Yazıyı kaleme almaya başladığımda aynı tartışma *Taraf* (3 Aralık 2011) gazetesindeki haberle devam etti. "Arşiv açılırsa Wikileaks olur" başlığı altında gazetenin sayfalarına taşınan son tartışmalarda bu kez cumhurbaşkanı ve siyasi parti temsilcilerinin görüşleri aktarılıyordu. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, "büyük devletler tarihinden korkmazlar. Genelkurmay'ınki dahil arşivlerin açılmasında hiçbir mahsur yok" diyerek tartışmaya katkıda bulunmuş. Bu bir bakıma Akçam'ın çağrısına en üst düzeyden olumlu bir yanıt olarak değerlendirilebilir.

Ancak tartışmaya katılan AK Parti'li milletvekili Mustafa Elitaş bu arşivin "kapalı olduğunu" belirterek, herkese değil, sadece "konuyla ilgili olanlara" ("tarihçilere" mi demek istiyor?) açılmasını öneriyor ve ekliyor: "herkese açılması halinde Wikileaks gibi olur". Ne demek istediğini biraz daha netleştirip, söz konusu arşivin sadece Türkiye'yle ilgili kısımlarının açılmasını önererek, "diğer ülkeler ile ilgili kısmın açılmasını mahsurlu görüyorum" diyor. Belli ki sayın milletvekili Genelkurmay Arşivi'nin Amerika'da Wikileaks ile ortaya dökülen cinsten ülkenin dış dünyayla ilişkilerinin temel belgelerinin saklandığı arşiv olduğunu düşünüyor. Bir başka yanlış algılama ile karşı karşıyayız sanırım: Buraya kadar sözü edilen Genelkurmay Arşivi (kısaca ATASE adıyla bilinir ve tam ismi "Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı"dır; ancak yer yer "Genelkurmay ATASE ve Değerlendirme Başkanlığı arşivinin açılabileceğini söylemiş. BDP Başkanvekili Hasip Kaplan ise Cumhurbaşkanı Gül'ün derhal Devlet Denetleme Kurulu'nu harekete geçirmesini istemiş. Başbakanın da kendisine bağlı teftiş kurulunu harekete geçirerek Dersim meselesiyle ilgili Genelkurmay Arşivi'ne girebileceğini belirtmiş. BDP Başkanvekili Pervin Buldan sadece Aleviler değil, Kürtlerle ilgili konularda da arşivlerin açılmasını istemiş.

Devlet Arşivleri Genel Müdürü Yusuf Sarınay, Bekir Bozdağ, Abdullah Gül ve Ahmet Davutoğlu ile bir sergi açılışında.

Asıl problemli olanlar "kurum arşivi" adıyla ayrı bir kategoride ele alabileceğimiz arşivlerdir. Söz konusu arşivlerin temel sorunu standart bir izin prosedürü ile başvuran herkese ayrımsız ve rahatça çalışma izni verilmiyor oluşudur.

netleme Başkanlığı Arşivi" olarak da geçer) Türkiye'nin ulusal arşivi veya hariciye arşivi değildir. Osmanlı döneminden beri Bâb-ı Seraskeri'nin, yani bugünkü Genelkurmay'ın esasen askeri harekâtlarını ve bununla ilişkili yazışmalarını (hem ordu ve kolordu kumandanlıklarıyla hem saray ve sadaretle, yani başbakanlıkla) içeren bir arşivdir. Söz konusu milletvekili muhtemelen 1960 sonrasının "MGK'lı siyaset" pratiğini kastederek, bu kurum üzerinden belirlenen dış tehdit algılamaları ve buna göre hükümetlerin giriştiği kimi icraatları düşünerek böyle bir değerlendirmede bulunmuş.

CHP milletvekili Sezgin Tanrıkulu da tartışmaya katılıp, Başbakan Erdoğan'ın talimatıyla Genelkurmay

Dikkat edileceği gibi bu son değiniler genel olarak arşivlerin açık veya kapalı oluşu konusunda değil, arşivlerimizde bulunan belli olaylarla ilgili koleksiyonların açılması yönündeki taleplerle ilgili. Ancak MHP Grup Başkanvekili Mehmet Şandır konuyu farklı bir boyuta taşımış, yurtdışındaki arşivlerin (hangi arşivleri kastettiği belirtilmemiş) de açılması gerektiğini söyleyerek bir "tarih şurası" yapılmasını, belgelerin bilimadamları tarafından incelenmesini önermiş. Akçam'ın da orijinal söyleşide dile getirdiği bir komisyonun bu belgeleri dikkatle incelemesi önerisine benzer şekilde, arşivlerdeki malzemenin kısıtsız olarak tarihçilerce incelenmesi gerektiğine işaret etmiş. Ancak bir farkla: Sayın Şandır sanki söz konusu malzemenin herkese açılmasından

ziyade sadece bilim insanlarına, tarihçilere açılmasını öneriyor gibi, gazetenin yaptığı habere bakılırsa. Bir başka MHP milletvekili, Ruhsar Demirel konuyu tekrar genişletmiş ve sormuş: AKP bu konularda İçişleri ve Dışişleri Arşivleri'ne bakmış mı şimdiye kadar? Ve devam etmiş: "Hükümet isterse tüm arşivleri açabilir".

ATASE Arşivi Ermeni Salonu'nda 1915'te çıkarılan Tehcir Kanunu ile ilgili dokümanlar, fotoğraflar ve 1921'de Berlin'de öldürülen Talat Paşa'nın üzerinden çıkarılan kanlı gömleği de sergileniyor.

Ankara'da Çankaya Köşkü'ndeki Atatürk Müzesi'nde Cumhurbaşkanlığı Arşivi de bulunuyor.

Bu tartışmadan çıkardığım sonuç ise şu oldu:

a) Dersim ve Kürt meselesi bağlamında değişik arşivlerde bulunan koleksiyonlar, belgeler araştırmacıya tamamen açılmalı.

b) Cumhurbaşkanı ve başbakan bu konuda harekete geçmeli; isterlerse tüm arşivleri açtırabilirler.

c) Ancak, bu belgeler herkese değil, sadece kurulacak komisyonlara, tarihçilere açılmalı.

Bu yazıyı kaleme almama neden olan temel sorumu tekrarlayayım: Arşivlerimiz açık mı kapalı mı? Açıksa ne kadar açık, kapalıysa ne kadar kapalı? Bu tartışmalardan bu sorulara dair net bir sonuç çıkmıyor; zaten tartışmanın özel bağlamı göz önüne alındığında çıkmasını beklemek de doğru olmaz. Ama tartışmanın tekrar gündemimize getirdiği bulanıklığın büyük ölçüde bilgi eksikliğinden kaynaklandığı da çok açık. Aşağıda arşivlerimiz konusunda zihnimizdeki bulanıklığın giderilmesine yardımcı olacağını düşündüğüm bazı temel bilgileri aktarmak, kimi gerçeklere dikkati çekmeyi hedefliyorum. Ardından, arşivler meselemizin güncel tartışmaların önümüze serdiğinden çok daha derin boyutları olduğuna işaret edip, siyaset kurumu ile tarihçi arasındaki problemli ilişkiyi vurgulayarak bitireceğim.

PÜF NOKTASI

Öncelikle tarihçilerin bildiği ama kamuoyunun kafasında belirsizliğini koruyan temel bir gerçekten başlayayım. Türkiye'de bir tek arşiv yok, çeşitli arşivler var. Bir kısmı açık, bir kısmı yarı açık, diğerleri ise tamamen kapalı. Dolayısıyla bu gibi güncel tartışmalarda sıkça gündeme gelen "arşivlerimiz açık mı?" şeklindeki sorular, ya da "arşivlerimiz kapalı!" gibi değerlendirmeler kategorik olarak bir şey ifade etmez. Bu soruların anlamlı olabilmesi için mutlaka "hangi arşiv?" ve "hangi konuda?" sorularıyla desteklenmesi ve o bağlamda tartışılması gerekir. Bu yapılmadığı için tartışmalarla birlikte kafaların da karışması çok doğal. Konuşan tarihçilerin de soru soran gazetecilerin de bu konuda zihinlerinin net olması önemli.

AÇIK "BAŞBAKANLIK ARŞİVİ"

Aşağı yukarı bütün gelişmiş ülkelerde olduğu gibi, Türkiye'de de bir devlet arşivi/ulusal arşiv var. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü (kısaca Başbakanlık Arşivi olarak bilinir) ismi altında Osmanlı ve Cumhuriyet arşivleri olarak iki kısımda örgütlenmiş durumda. Osmanlı kısmı İstanbul'da, Cumhuriyet dönemini içeren birim ise Ankara'da. Türkiye'nin ulusal arşivi niteliğindeki bu arşiv elbette ki araştırmacıya açık. Her devlet arşivi gibi hizmet veriyor.

Akçam'ın da haklı olarak vurguladığı üzere, muhtemeldir ki kimi belgeler "devletlerin yüksek menfaatleri gereği" tasnif dışı bırakılmıştır. Bu da her ulusal arşiv için derece derece söz konusu. Zaman içinde hükümetler, değişen "yüksek menfaat" ve "ulusal tehdit" algılamaları ile önceliklerine bağlı olarak bir dönem sonra bunları da halka ve araştırmaya açarlar. Örneğin ünlü Wikileaks belgeleri bu türden "gizli" belgelerdi ve günü gelince açılana kadar arşivlerde araştırmacıya kapalı kalacaklardı. Burada esas olan, bugün "gizli" sıfatıyla kapalı tutulan belgelerin 30-50 yıl içinde araştırmaya açılması, ilelebet kapalı kalmamasıdır. (Yine bu yazı üzerinde çalışırken, Meclis'e sunulmak üzere bir yasa tasarısı hazırlıklarının başlatıldığı, buna göre, hangi durumlarda ve konularda belge ve bilgilerin "devlet sırrı" kapsamında 70 yıl için kapalı tutulması gerektiği konusu tartışmaya açılmış.)

Bildiğimiz kadarıyla, benzer kaygılarla tasnif dışı tutulan ve araştırmacıya kapalı bu türden kimi belgeler bugün Türkiye'de esasen Milli Mücadele dönemi ve Atatürk'le ilgili olanlardır; bunlar da muhtemelen Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'nün Cumhuriyet Arşivi kısmı ile Çankaya Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Türk Tarih Kurumu Arşivi ve TBMM Arşivi'ndedir (ki, yine medyaya yansıyan haberlere göre, bu sonuncusundaki İstiklal Mahkemeleri koleksiyonu yeni harflere çevrilmeye başlanmış ve bu iş bittiğinde araştırmacıya açılıp açılmayacağına Meclis Başkanlığı ve hükümet karar verecekmiş). Osmanlı dönemi için ise Genelkurmay Arşivi (ATASE) muhtemelen epeyce belgeyi Ermeni meselesi ve Pontus meselesi

gibi "milli mesele" haline getirilmiş konularla ilgisi dolayısıyla bu kategoride tasnif dışı tutmakta ya da aşağıda değinileceği gibi, araştırmacıya ancak kısmen ve seçici olarak sunmaktadır. Yüzyılın başında, özellikle I. Dünya Savaşı'nın sonunda İttihad ve Terakki iktidarındaki Osmanlı yönetiminin kimi birimlerinin savaş dönemi uygulamalarına dair (bilhassa Ermeni tehciri konusunda) gizli yazışmaların önemlice bir kısmının bizzat ilgili birimlerce yok edildiğine dair birinci elden tanıklıkların işaret ettiği "yokedilen/yakılan belgeler" konusu ayrı bir bahistir. Yoke dilen belgelerin arşivlerde mevcut olması düşünülemez haliyle. Olsa olsa, onların bir kısmının izini mevcut malzemeden sürmek veya başka bir birime yollanmış kopyalarını bulmak mümkün olabilir. Buradaki esas tartışmamız, arşivlerimizde bir şekilde mevcut olan malzemenin, koleksiyonların araştırmaya ve araştırmacıya tam olarak açık olup olmadığı konusudur.

Başbakanlık Arşivi'nde mevcut tarihi malzemenin tasnif edildikçe araştırmacıya sunulduğunu biliyoruz. Bu anlamda Başbakanlık Arşivi hem Osmanlı hem Cumhuriyet tasnifleriyle epeyce tatminkâr hizmet veriyor. Bu arşiv kategorik olarak tamamen açık. Tasnifi tamamlanan malzeme araştırmacıya en hızlı ve etkin yollardan, üstelik dijital ortamda ulaştırılıyor. Eski tasnifler de peyderpey elektronik ortama aktarıldıkça hem Ankara'dan hem İstanbul'dan rahatlıkla ulaşılabilir hale geliyor. Depolarda mevcut epeyce malzeme ise son yirmi yıldır hızla tasnif ediliyor. Muhtemelen güncel tartışmalarda en çok gündeme gelen netameli konularla ilgili olan kimi malzemenin açılması gecikiyor. Çoğu zaman siyasi iradenin de izin vermesiyle veya verdiği kadarıyla tasnif edilerek araştırmacıya açılıyor. Örneğin 1924 mübadelesiyle ilgili arşivin önemli bir kısmı yakınlarda açıldı. Bu süreçte söz konusu malzemenin uzun yıllar muhafaza edildiği Köy İşleri Genel Müdürlüğü'ne bağlı onlarca bölge merkezinden Başbakanlık Arşivi'ne devredilmesinin de payı olduğunu belirtmek gerekir. Ancak, sistematik olmasa da, 1915 sonrasının emvâl-i metrûke kayıtlarını içeren Toprak-İskân Genel Müdürlüğü belgeleri ise geçen yıla kadar araştırmacıya açıkken, son zamanlarda tekrar kapatıldı (ancak bu kapatmanın teknik sebeplerle ve dijitalizasyon çalışması dolayısıyla olduğu bildiriliyor).

Kısacası tarihçilerin bu en önemli arşivi esasen açık ve oldukça verimli işliyor ise de güncel gelişmelerin etkisinden tamamen uzak kalabildiğini söylemek zor. Siyasi iradenin önceliklerine veya o andaki kimi hassasiyetlerine göre kimi koleksiyonlar açılırken, kimisi genellikle geçici bir süre için kapatılabiliyor. Bu yüzden, başta özetlediğim türden güncel tartışmalarda haklı olarak gündeme gelen bir nokta önemli: Aşağıda sıralayacağım kurumsal arşivler dahil, bütün devlet arşivlerinin açılması kadar mevcutların ve belli koleksiyonların kısmen veya geçici olarak kapatılması da tamamen siyasi iradenin, yani cumhurbaşkanı, başbakan, bakanlar ve Genelkurmay'ın tutumuna bağlı. Ancak, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin son yıllardaki bilinçli çabası ve sağlam duruşuyla bu tür etkilere karşı daha dirençli bir tutumu kurumsallaştırmaya çalıştığı gözleniyor. Bunda arşiv müdürü Yusuf Sarınay'ın akademisyen tarihçi kimliğinin önemli payı olduğu teslim edilmeli.

Osmanlı tarihçileri için Başbakanlık Osmanlı Arşivi ile aynı önemdeki Topkapı Sarayı Arşivi de prensip olarak açık arşivlerdendir. Yıllardır yetersiz ve çok eski kataloglama sistemi ile çalışmaya devam ediyor. Birkaç yıl öncesine kadar arşiv sorumlusu görevlinin kişisel tavrının değişkenliği yüzünden tarihçiler bu arşivden çok verimli yararlanamadılar. Son yıllarda yerinde bir kararla bu arşivdeki malzeme Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ne aktarılmaya başlandı. Ancak buradaki Osmanlı belgelerinin 'arşiv malzemesi' mi, 'müzecilik malzemesi' mi olduğu konusundaki

Atatürk'ün özel hayatı, İstiklal Mahkemeleri, isyanlar, Dersim olayı vs. gibi konularda odaklandığı anlaşılan bu özel koleksiyonların zaman zaman yine özel izinle az sayıda araştırmacıya kısmen açıldığını duyuyor ve görüyorsak da, bu arşivler esas olarak kapalı arşivler ketagorisine dâhil edilmelidir.

Dönemin Başbakanı Turgut Özal, Osmanlı Arşivi'nde yeni dönem için hazırlanan katalogların kurdelesini kesiyor.

anlaşmazlık yüzünden süreç tıkandı. Bu tıkanıklığın bir an önce aşılması, malzemenin tamamının dijital ortama aktarılması ve araştırmacıların rahatça ve kısıtsızca yararlanmasına açılması gerekiyor.

Tamamen açık görünen bir başka arşiv Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nün (TİTE) arşividir. Milli Mücadele ve Cumhuriyet döneminin önemli malzemelerinden bir kısmının muhafaza edildiği bu arşivin kataloğu de ciltler halinde basılmıştır. Son yıllarda bu arşiv yeniden düzenlenmiş, yararlanma kuralları kolaylaştırılmış ve imkânları geliştirilmiştir.

Uzun yıllar İstanbul Valiliği'nin kullanımında olan Osmanlı Devleti'nin ilk modern arşivi Hazine-i Evrak Dairesi 1846-48 arasında ünlü mimar Gaspare Fossatti tarafından tasarlanıp inşa edilmiş. Son yıllarda Başbakanlık Devlet Arşivleri'nin kullanımına verildi.

KAPALI "KURUM ARŞİVLERİ"

Asıl problemli olanlar "kurum arşivi" adıyla ayrı bir kategoride ele alabileceğimiz bu arşivlerdir. Söz konusu arşivlerin temel sorunu standart bir izin prosedürü ile başvuran herkese ayrımsız ve rahatça çalışma izni verilmiyor oluşudur. Bazı tarihçilerimiz bu türden kurum arşivlerini "yarı açık" arşivlerden sayma eğiliminde olsalar da, başvurunuzun gerekçesiz reddedilebileceği arşivlerin araştırmacıya, tarihçiye açık arşivlerden sayılamayacağını düşünüyorum. Bunlarla ilgili diğer sorun, birkaçı istisna, söz konusu arşivlerdeki malzemenin kendi içinde sistematik bir tasnifinin ve kataloglama işleminin yapılmamış olmasıdır. Tasnif ve kataloglama sürecine girilmemiş veya bu sürecin henüz tamamlanmamış olması, bu kurumların araştırmacı ve tarihçilerin önüne mazeret olarak en sık getirdikleri gerekçeler arasında. Üçüncü sorun ise, bütün bu "arşivler"in esasen kurum içi kullanıma yönelik oluşu ve bir kısmının düzenli ve oturmuş kulanım prosedürünün dahi yokluğu, hatta malzemenin feci koşullardaki mahzenlerde gelişigüzel istiflenmiş olmasıdır. Bir şekilde izin alıp girdiğinizde dahi bu sıkıntılarla karşılaşmak, hatta size yardımcı olacak uzman memur bile bulamamak ihtimali mevcuttur. Kısacası, bunlar dışarıdan araştırmacıya hizmet vermesi düşünülerek düzenlenmiş arşivler değildir. Dolayısıyla onların problemleri siyasi iradenin "açılsın!" demesiyle bir çırpıda giderilebilecek cinsten değil. Sonuç almak için açılması iradesine paralel bir çalışma yapılması, devlet arşivleri için geçerli yönetmelik ve kuralların buralara da teşmil edilmesi (ki aslında bu konuda açık hükümler olmasına rağmen, her kurum bunlara uyup uymama konusunda kendisini tamamen serbest hissediyor) ve uzman istihdamı politikasının da hemen devreye girmesi gerekir.

Örneğin, tartışmalarda ismi sıkça anılmaya başlanan Dışişleri Bakanlığı Arşivi bu türden bir arşivdir ve maalesef hâlâ araştırmacıya kapalıdır. Osmanlı ve Cumhuriyet döneminin hariciye yazışmalarının önemlice bir kısmı Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin ilgili birimlerinde olmasına rağmen, Dışişleri Bakanlığı'nın değişik ülkelerde görevli elçi ve konsoloslarıyla yaptığı yazışmalar ve düzenli sunulan raporlar bu bakanlığın kendi arşivinde muhafaza ediliyor. Bunların sistematik tasnifinin yapılıp yapılmadığını dahi tam olarak bilemiyoruz; rivayetler muhtelif (bildiklerimiz esasen değerli araştırmacı emekli hariciyecimiz Bilal Şimşir'in bu konuda verdiği bilgilerden ibaret neredeyse).

Aynı şekilde, İçişleri Bakanlığı ve bağlı Emniyet Genel Müdürlüğü arşivleri de araştırmacıya kapalıdır. Tıpkı Dışişleri gibi, sadece kendi mensuplarına ve bilebildiğim kadarıyla, yarım düzine civarında şanslı tarihçi meslektaşımıza açık gibi görünüyor. Aynı durum burada da söz konusu: Gelişigüzel uygulanan izin prosedürü yüzünden bir araştırmacıya bugün tanınan kısmî araştırma izninin yarın geçerli olacağının garantisi de yoktur. Ancak bu kurumların Osmanlı dönemine ait koleksiyonları büyük ölçüde Osmanlı Arşivi'nde bulunuyor ve tasnifler yapıldıkça araştırmacıya açılmaktadır. Ermeni meselesine dair yerli, yabancı çok sayıdaki tarihçi son yıllarda yoğun bir şekilde bu koleksiyonlar üzerinde çalışıyor, kitaplar yayınlıyor.

Ankara'daki Milli Savunma Bakanlığı Arşivi ile Genelkurmay'a bağlı Foto Film Merkezi, hakeza, "açık" gibi görünmesine rağmen, esasen araştırmacıyı teşvik eden değil, adeta uzak tutmaya çalışan arşivler niteliğindedir. Çok sıkı bir izin süreci ile ve ancak kimi ilişkiler üzerinden az sayıda tarihçi veya araştırmacı gazeteci buralardan kısmen yararlanabilmektedir; o kadar.

Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Çankaya Köşkü bünyesindeki Cumhurbaşkanlığı arşivlerinin özellikle Milli Mücadele ve erken Cumhuriyet dönemiyle ilgili zengin malzemeye sahip oldukları biliniyor (1980'lerde Çankaya Arşivi'nin kimi önemli koleksiyonlarının bir şekilde bir siyasi partiye yakın yayın kuruluşlarına satıldığını ve bunların da bir kısmının yayınlandığını biliyoruz). Atatürk'ün özel hayatı, İstiklal Mahkemeleri, isyanlar, Dersim olayı vs. gibi konularda odaklandığı anlaşılan bu özel koleksiyonların zaman zaman yine özel izinle az sayıda araştırmacıya kısmen açıldığını duyuyor ve görüyorsak da, bu arşivler de esas olarak kapalı arşivler ketagorisine dâhil edilmelidir. Bir şekilde izin verilen araştırmacının yapacağı tek şey konu başlığı ve anahtar kelimeyle başvuru yapmak; gerisi orada istihdam edilmiş iki uzmanın sizin adınıza tarama yapıp, sizi sonuçtan haberdar etmelerine kalıyor. Yani sizin üzerinde çalışabileceğiniz ne bir katalog, ne fihrist var. Bu türden arşivlere "arşiv" demek bile zor aslında, doğrusu belgelerin araştırmacıdan saklandığı malzeme depoları olarak düşünmek daha doğru olur.

Osmanlı'nın son döneminin yönetici elitinin bürokrasi ve memur kadrolarının zaman içinde değişen kompozisyonu, biyografik ve kariyer bilgileri için eşsiz kaynaklarından sicil-i ahval kayıtları İstanbul'daki arşivde araştırmacıya açık. Bunların Cumhuriyet dönemine ait benzerleri, 1914-1927 yılları arasına ait eski yazılı olanlarla birlikte, Emekli Sandığı Genel Müdürlüğü'nün arşivinde muhafaza ediliyor. 1927 yılı sonrasının dosyaları üzerinde mahremiyet kaydı olup olmadığı, yani sadece birinci derecede akrabalara açık olup olmadığı konusunda yetkililerin bilgilendirmesine ihtiyacımız var. Yıllarca çok sınırlı izinler dışında araştırmaya kapalı olan bu arşivin son zamanlardaki düzenlemelerle birlikte ismi de "Sosyal Güvenlik Kurumu Emekli Sandığı Arşivi" olarak değiştirildi. 1927 yılı öncesine ait dosyalar için çalışma izni alabilen meslektaşlarımın verdiği bilgiler değişik depolarda gelişigüzel ve perişan halde istiflenmiş olan dosyalara hem ulaşmanın hem fiilen kullanmanın çok güç olduğu yolunda. Hatta bir meslektaşım, feci koşullar altında muhafaza edilen bu malzemenin tamamen kullanılamaz hale gelmeden acilen koruma altına alınması gerektiğine bilhassa işaret ediyor. Bu arşiv bu haliyle pratik açıdan neredeyse kullanılamaz durumdadır; dolayısıyla fiilen kapalı sayılmalıdır. Hatta, malzeme kurtarılana kadar da araştırmacıya hiç açılmaması belki daha doğru bile olabilir.

Ankara'da Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü Türkiye'deki yerel nüfus müdürlüklerindeki temel kayıtların tamamının dijital ortamda bir araya getirildiği en önemli arşive sahip. MERNİS projesi üzerinden isteyen herkes mahalli nüfus müdürlüklerinden bireysel başvuruyla 1905 tarihine kadarki aile şeceresini çıkarmasına yardım edecek temel bilgilere ulaşabiliyor. Bu merkezî ulusal veri tabanında Türkiye'nin etnik haritasının ortaya çıkarılmasına yardımcı olacak kritik bilgilerden bir kısmı mevcut. Cumhuriyet döneminde kaldırılan aile, soy, hanedan isim ve sıfatları dahil 1905 tarihinden itibaren nüfus müdürlüklerince tutulan ve kritik dönemlerde (I. Dünya Savaşı gibi) merkezi hükümet tarafından mahalli memurlardan istenen her tür ayrıntılı not bu veritabanına temel teşkil eden mahalli nüfus kayıt defterlerinde ve müteferrik kayıtlarda mevcut. Fuat Dündar'ın *Modern Türkiye'nin Şifresi* (İletişim, 2008) adlı kitabında sözünü ettiği etnik sayım bilgilerinin temelinin de bu kayıtlar olduğu tahmin edilebilir. MERNİS projesi çerçevesinde asılları veya kopyaları söz konusu genel müdürlüğün arşivinde tek merkezde toplanmaya başlanan bu defterlerdeki bütün ayrıntılı bilgiler, yetkililerin belirttiğine göre, tek tek söz konusu veri tabanına aktarılmış durumda. Ama bu veri tabanı da araştırmacıya açık değil. Özellikle tarihsel demografik analizler açısından evlilik, çokeşlilik, çocuk sayısı, ölüm yaşları, cinsiyet vs. gibi temel veriler bir bilim insanı için oldukça heyecan verici temel bilgilerdir. Söz konusu veri tabanındaki bu tür bilgiler araştırmacıya, bilim insanlarına kapalı kaldığı müddetçe Türkiye toplumunun tarihsel demografik analizleri asla yapılamayacak. Bundan sadece tarihçilik ve tarihsel demografi alanları değil, sosyoloji ve antropoloji disiplinleri de olumsuz etkilenmeye devam edecek.

Aslında bu türden kurum arşivlerini bütün genel müdürlük düzeyindeki kurumlarımız için artırabilir ve genelleyebiliriz. Bu arşivler kategorik olarak kurum içi ve hizmete özel olarak kullanıma açık, dışarıdan araştırmacıya ve tarihçilere teorik olarak açık, ama fiilen çok sınırlı olarak hizmet veren, esasen kapalı arşivlerdir. Çok özel izinlerle ve kişisel ilişkiler üzerinden zaman zaman birkaç meslektaşımızın veya amatör araştırmacı ve medya mensubunun bu arşivlerden yararlanmasına izin verilmekte oluşu ne yazık ki bu gerçeği değiştirmiyor.

Birkaç yıl önce bir tarihçiler heyetince hazırlanan ve kitap olarak basılan Bitlis ve Diyarbakır defterleri, son anda satışa verilmekten alıkondu: yazarlarına verilen kopyalar geri toplatıldı. Asılları araştırmaya açık olan bu defterlerin basılı olarak piyasaya sunulmasının engellendiği bu garip olayın sebebinin ise Kürt ve Ermeni sorunları dolayısıyla güvenlik birimlerinden, MİT ve Genelkurmay'dan gelen talimatlar olduğu söyleniyor.

YARI AÇIK "KURUM ARŞİVLERİ"

Bu kategoriye aldığım arşivlerin ortak özelliği, diğer kurum arşivlerine kıyasla daha düzgün arşivleme sistemine sahip olmaları. Bununla birlikte tasnif ve kataloglaması tamamlanmış olmasına rağmen söz konusu arşivlere a) giriş izni konusunda cok ciddi güvenlik soruşturması sürecinden geçilmesi (yabancı araştırmacılar açısından ise aylar öncesinden Dışişleri Bakanlığı üzerinden başvuru yapılması gerekiyor), ve b) giriş izni çıktığında bile malzemeye ancak sınırlı ölçüde ulaşılabilmesi (hatta kiminde hangi malzemenin çalışma konunuzla ilgili olduğuna sizin değil orada çalışan görevlilerin karar veriyor olmasıdır), araştırmacı açısından büyük güçlük yaratmakta. Bu yüzden Taner Akçam'ın "hem açık hem kapalı" dediği bu arşivleri "yarı-açık" saymak yanlış olmaz.

Bunların en iyi örneği Ankara'daki Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü arşividir. "Kuyûd-ı Kadîme" (eski kayıtlar) adıyla bilinen bu arşivde bulunan 16. yüzyılın sonlarına doğru yapılan son vergi sayımlarının ayrıntılı sonuçlarını içeren kayıt defterleri (*tahrir defterleri*) uzun zamandır araştırmacıya açık. 1980'lerde Ermeni meselesi dolayısıyla Doğu Anadolu'ya, yani yoğun Ermeni nüfusunun bulunduğu bölgelere ait olan defterler, uzunca bir süre araştırmaya kapatılmıştı. O dönemde bunları sistematik olarak taramak, transkribe etmek ve Ermeni nüfusunun Müslüman nüfusuna oranına dair sonuç çıkarmak için bir "ilmî heyet" oluşturulmuştu. Ulaşılan bilgilerden o zamanki resmî söylemi desteklediği kadarı kamuoyunun bilgisine sunuluyordu. Bu yüzden, epeyce tahrir defteri bu dönemde birkaç yıl araştırmacıya kapalı kaldı. Sonra tekrar açıldı, halen de açık, üstelik tamamı son yıllarda dijital ortama aktarıldı. Ama kurum yönetiminin ve yetkililerinin korku ve tedirginliği bu arşivin temel problemi. Araştırmacı açısından bir diğer önemli sorun ise dijital ortama aktarılmış olmasına rağmen bu defterlerin çok sınırlı bir bölümünün (1/3'ü) kopyasını almanıza müsaade edilmesi. Bu da araştırmacıların çok zaman kaybetmelerine yol açıyor.

Bir kaç yıl önce yine bir tarihçiler heyetince hazırlanan ve hatta kitap olarak basılan Bitlis ve Diyarbakır defterleri, son anda satışa verilmekten alıkondu; yazarlarına verilen kopyalar geri toplatıldı. Binlerce basılı nüsha kurumun mahzenlerinde kaderlerini bekliyor, eğer yok edilmedilerse tabii. Asılları araştırmaya açık olan bu defterlerin basılı olarak piyasaya sunulmasının engellendiği bu garip olayın sebebinin ise Kürt ve Ermeni sorunları dolayısıyla güvenlik birimlerinden, MİT ve Genelkurmay'dan bu yönde gelen talimatlar olduğu söylentiler arasında. Bu tür etkiler karşısında arşiv yetkililerinin ve çalışanlarının yapabileceği pek bir şey olmadığını da kabul etmek gerekir.

Esasen epeydir tarihçilere açık olan, İstanbul ve Ankara'daki Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivlerinde muhafaza edilen Osmanlı döneminden binlerce vakıf kaydı ve vakfiyenin sınırlı sayıda çok özel ve nadir benzerlerini de içeren Tapu Kadastro arşivinin bir diğer önemli malzemesi var ki, bunlar kategorik olarak araştırmacıya tamamen kapalı tutuluyor. Zabıt Kayıt Defterleri olarak tanımlanan söz konusu malzeme 1840'lardan itibaren sistematik olarak tutulmaya başlanan tapu kayıtlarıdır. Mülkiyet haklarıyla ilgili olduğu için kişiye özel addedilen ve mahremiyet kuralı sebebiyle araştırmacıya kapalı olan bu malzeme sadece mahkemeler ve şahsi başvurulara cevap vermek amacıyla Osmanlıca bilen ilgili memurların kullanımına açık. Yani yine hizmete özel ve kurum içi kullanımla sınırlı. Bir kaç yıl önce kamuoyunun bilgisine de yansıyan, Genelkurmay'dan gelen direktif üzerine araştırmaya açılmasının ulusal menfaatlere zarar vereceği düşüncesiyle kapalı kalması istenen kayıtlar bunlardır.

Tarihçi açısından burada temel sorun şu: Aynı defterler bir yandan da 19. yüzyıl boyunca kaybedilen Osmanlı topraklarından Türkiye sınırları içine gelip yerleşen milyonlarca göçmen/muhacir nüfusun kurduğu müstakil köy yerleşmelerinin "ilk tesis kayıtları"nı, yani nüfus, aile ve arazi miktarlarına dair en temel, sağlam ve sistematik bilgileri içeriyor. Bu kayıtlar da "tapu/mülkiyet" konusunun mahremiyeti söyleminin kuyruğuna takıldığı için otomatikman araştırmacıya kapalı. Bu yüzden tarihçiler o defterlerde hazır olarak bulunan ve fakat kullandırtılmayan bilgilerin onda veya yüzde birine ulaşabilmek amacıyla Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin değişik tasniflerindeki çok sınırlı dağınık bilgilere ulaşmak için olağanüstü çaba göstermek zorunda kalıyorlar. Tapu Kadastro Arşivi'ndeki bu kayıtlar araştırmacıya açılmadığı müddetçe, ne yapılırsa yapılsın, göç ve iskân tarihimiz, tarihi coğrafya metinlerimiz ciddi bir şekilde eksik ve yanlış yazılmaya mahkûm.

Son yıllarda tasnif çalışmalarını hızlandıran ve tasnifi tamamlanmış koleksiyonların katalog bilgisine internet üzerinden arama motoru yoluyla ulaşılabilen bir başka kurum arşivi Ankara'daki Kızılay Arşivi'dir. ODTÜ Tarih Bölümü'nden bir ekip tarafından yürütülen tasnif ve kataloglama çalışmasının bu arşivdeki malzemenin tamamını içerip içermediği, içeriyorsa da bunların tamamının araştırmacıya açılıp açılmadığını bilemiyoruz.

Zabıt Kayıt Defterleri olarak tanımlanan söz konusu malzeme 1840'lardan itibaren sistematik olarak tutulmaya başlanan tapu kayıt defterleridir. Mülkiyet haklarıyla ilgili olduğu için kişiye özel addedilen ve mahremiyet kuralı sebebiyle araştırmacıya kapalı olan bu malzeme sadece mahkemeler ve şahsi başvurulara cevap vermek amacıyla Osmanlıca bilen ilgili memurların kullanımına açık.

"Yarı açık" arşivler kategorisinde değinilmesi gereken bir diğer arşiv ise güncel tartışmaların tekrar dikkatleri üzerine çektiği Genelkurmay Arşivi olarak anılan ATASE'dir. Bu arşiv uzun zamandır sınırlı sayıda araştırmacıya açıktı. Uygun görülen tarihçilere izin veriliyordu yalnızca. Son yıllarda giderek daha fazla sayıda tarihçiye açıldı, nihayet son zamanlarda neredeyse başvuran

herkese araştırma izni veriliyor. Dolayısıyla bu arşive artık daha rahat girilebiliyor. Tarihçilerin bunun için başbakanın veya cumhurbaşkanının gücüne de aracılığına da pek ihtiyacı kalmamış görünüyor. Ama iyi haberler bu kadar. Bundan sonrası problemli. İki açıdan:

1) 93 Harbi koleksiyonu gibi bir iki koleksiyon hariç, ATASE'de araştırma izni verilen tarihçi/araştırmacı araştırmaya açık görünen ve katalog bilgisine ulaştığı malzemenin kendisine sadece kısmen ulaşabiliyor. Çünkü hangi belgenin tarihçinin önceden belirttiği araştırma konusuyla ve bu çerçevede sunduğu geniş anahtar kelime listesiyle ilgili olduğuna orada çalışan yetersiz sayıdaki arşiv görevlisi ve muhtemelen gerekli görüldüğünde de arşiv şube müdürü karar veriyor. Yani, tarihçi dosya usûlü belli başlıklar altında tasnif edilmiş belgelerin tamamını isteme, görme hakkına ve şansına sahip değil. Kısacası, malzemeyi görüp neyin kendi konusuyla ilgili olduğuna tarihçinin kendisi karar veremiyor. Böyle bir sisteme açık sistem demenin imkânsızlığı ortada. Dolayısıyla, o arşivde hiç çalışmamasına rağmen, Taner Akçam bu konuda tamamen haklı. Bu artık tarihçiler câmiasında kamuya malolmuş bilgiden sayılıyor. Yani bu arşiv de "hem açık hem kapalı" cinsinden. Ya da "yarı açık" kategorisinde.

2) Özellikle I. Dünya Savaşı dönemine ait Ermeni tehciri, Kurtuluş Savaşı dönemine ait Rum tehciri ve Cumhuriyet döneminin Dersim harekâtı gibi netameli konularda birçok önemli malzeme muhtemelen ya araştırmaya açık görünen tasniflerin dışında tutuluyor ya da bunların içindeyse bile tamamının araştırmacıya açılması ihtimali yok gibi. Muhtemelen görünüşü kurtarmak saikiyle, araştırmacıya en "zararsız" tarafından "tadımlık" bir miktar sunuluyor. Araştırmacının, bir kısmı belki tasnif dışı tutulmuş bu en "önemli" belgelere, kayıtlara bütünüyle ulaşması bugünkü sistem dahilinde neredeyse mümkün değil. Akçam'ın nitelemesi yerinde; buraları Türkiye'nin gizli "sandık odası" gibi gerçekten.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi çalışanları, 1950.

osmanliarsivi.blogspot.com

Genelkurmay'ın ATASE arşivi kendine özgü bu yapısı, çalışma yöntemi ve askeri komuta zinciri içindeki yapılanmasıyla kaldığı müddetçe, orada çalışan görevlilerin bütün iyi niyetlerine rağmen, tarihçilerin her zaman belli bir üzüntü ve hatta aşağılanma duygusuyla çalışmaya mahkûm olduğu, yarı açık (veya istendiği kadar açık) arşiv konumunda kalacaktır. Bu açıdan Boston'daki Ermeni Devrimci Federasyonu, yani bizde bilinen adıyla "Taşnak" Arşivi'nden pek bir farkı yoktur. Çünkü o da aynı sorunlarla malûl, hatta daha kötü durumda. ATASE arşivini tamamen açık arşiv haline sokmanın iki aşamalı en makûl yolu öncelikle bütün koleksiyonlardaki mevcut malzemenin tamamının sistematik olarak dijital ortama aktarılmasıdır. Mevcut işleyiş zaten malzemenin aslı değil dijital kopyası üzerinden bilgisayar ekranında çalışmak şeklinde. Ancak bu işlem sadece size verilmesi kararlaştırılmış sınırlı sayıda belge için ve o anda yapılıyor. Malzemenin tümünün bu işlemden geçmesinin ardından, hatta onu bile beklemeden, atılması gereken ikinci adım ise "anahtar kelime" üzerinden ve sadece görevlilerce araştırmacı için belge taraması yapılması uygulamasından bir an önce vazgeçilmesidir. Tarih araştırmasının en temel yöntemine esastan aykırı olan bu anlamsız uygulama bile tek başına bir arşivi kapalı arşiv kategorisine sokmaya yeter. Daha kategorik ve kesin çözüm ise, bu arşivin de diğer bazı kurum arşivleri gibi gecikmeden Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'nün bünyesine aktarılmasıdır. Böylece hiç olmazsa bu arşivimizin sunduğu hizmet standardı içinde tarihçi malzemesine aracısız ulaşabilir, hangi belgenin konusuyla ilgili olup olmadığına kendisi karar verebilir.

SONUÇ YERİNE: SİYASET KURUMU VE TARİHÇİ BİRLİKTE KAYBEDİYOR

Tekrar başa dönersek, gerek Taner Akçam'la yapılan söyleşide gerekse takip eden tartışmalarda öne çıkan soru elbette önemli: Cumhurbaşkanı veya başbakan bu duruma müdahale eder mi? Edebilir mi? İsteseler de buna güçleri yeter mi? Somut koşullar ne olursa olsun, biz tarihçiler hep bu mutlu günün hayaliyle yaşarız. Çünkü bir tarihçinin başına gelebilecek en trajik olay, varlığını bildiği malzemeye, tarihsel kayıtlara ulaşamaması, bunların kendisinden esirgenmesidir. Bu bütün hayatını siyasete vakfetmiş olan siyasetçiye, örneğin başbakanımıza, siyaseti yasaklamaya kalkışmak kabilinden bir şeydir. Eşyanın doğasına aykırıdır yani.

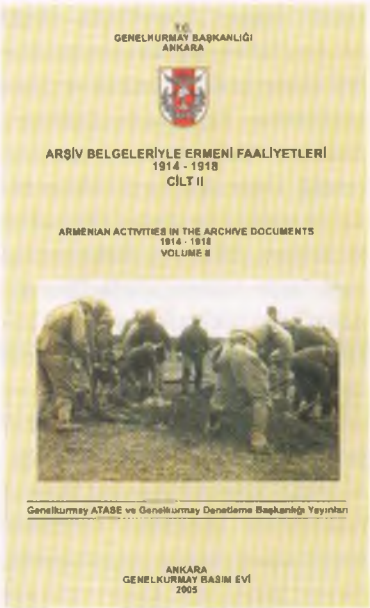
Ama arşivlerimiz bağlamında Türkiye'de yıllardır tam da bu yaşanıyor. Bırakınız siyasetçileri, yetkili bürokratları, tarihçiler câmiası mensuplarının çok büyük bir kısmı bu durumu o derece içselleştirmiş ve kabullenmişlerdir ki, bu terslik onların artık "normali" haline gelmiş durumda. Ne yazık ki gerçek bu. Bu durumu sorgulamak ve eleştirmek bile câmianın bütünü içinde egemen güçlü milliyetçi refleks sebebiyle çoğu zaman bir suç gibi telâkki edilebilmekte. Örneğin, Genelkurmay

arşivinden çalışma izni çıkarabilmiş bir tarihçi, kendisine sunulan bir kaç seçme belge için duyduğu şükran duygusuyla olsa gerek, bu arşivin işleyişindeki garipliğe dair tek bir eleştiri bile dile getirmemekte. Dahası, çoğu, kendisine sunulan seçme malzemenin eksikliği ve yanıltıcılığını bile sorgulamadan kaleme sarılmakta, makale ve kitaplar yazmaktalar.

Özetle, kapalı arşivler, keyfe göre açılan arşivler ve seçme verilen belgelerle yapılan ve yapılacak bir tarihçilikte mesleğin en temel metodolojik kuralları epeyce zorlanmakta, zedelenmekte. Bu tür "sözde" arşivler üzerinden yaptığımız ya da yapamadığımız, eksikli çalışmalarımız üzerinden kamuoyu önünde hangi tarihsel gerçeği iç rahatlığıyla tartışabiliriz ki? Profesyonel tarihçilerin dahi yazdıklarının gerçeğin ne kadarını ortaya koyduğundan emin olamadıkları durumda amatör araştırmacılar, tarih meraklıları ne yapsın.

Tam da bu noktada daha esaslı ve tarihsel bir ağırlığın altında camia olarak ezildiğimizi söylemek gerek. Bu aslında devletin ağırlığından başka bir şey değil. Ve elbette bilim insanı

sıfatıyla bile devlet memuru zihniyeti ve reflekslerinden kurtulamamış olmamızın daha da dayanılmaz kıldığı ağırlık. Bilim ve bilimsel etkinliğin doğası açısından baktığımızda, en kabul edilemez olanı ise çoğumuzun bu ağırlığı bir meziyet gibi görmesidir. "Devletine, milletine sadakat" gibi bir söylemle meşrulaştırılmış, adeta tarihçiliğimizin genetiğine sinmiş gizli veya açık devletçi-milliyetçi reflekslerimizin her kritik ortamda, kavşakta açığa vurmasıdır. Devlet ile "tarihçisi"

arasında sandığımızdan daha köklü ve zehirleyici bir ilişki olduğunu sanırım kabul etmemiz gerekir. Belki bu yüzdendir, arşivlerimizin her popüler "milli mesele" bağlamında gündeme tekrar gelmesi ve her seferinde anlaşılmaz bir belirsizlik içinde hamasetin genellikle baskın çıkması.

Buradaki temel sorun devlet ile milleti/yurttaşı arasında Osmanlı'dan beri pek fazla değişmediğini gördüğümüz tek yanlı "tebaalık" ya da sadakat ilişkisinin bugün de büyük ölçüde sürüyor oluşudur. Devlet ve devletin gücüne, otoritesine dönük pasif toplumsal kabullerimiz, asırlık milli eğitim sistemimizin ve popülist siyaset pratiğimizin bizleri maruz bıraktığı kesintisiz endoktrinasyon sonuçlarını burada da gösteriyor. Arşivlerimiz ve tarihimiz ile "milli çıkarlar" arasında çok kolayca kurulabilen ilişkide tarihçiler câmiamızın büyük bir kısmı kolayca devlet refleksi gösterebiliyor. Siyasi iktidarlar bu konularda zaman zaman en katı tavır ve tutumları alırken asla tek başına değiller. Onlara bu yönde akıl ve öğüt verenlerin başında bizzat hiç azımsanmayacak sayıdaki tarihçilerimizin geldiğini söylemek meslek adına gerçekten acı vericidir. "Milli dava"ya dönüştürülmüş bir çok tarihsel meselede devletin içine girdiği siyasi ve diplomatik mücadelelerde Türk Tarih Kurumu dahil olmak üzere yukarıda sıralanan bütün devlet kurumlarının arşivlerden bilgi ve doküman sağlamakla görevlendirilmiş olması bir yana, çok sayıda akademisyen tarihçimiz zaten çok zayıf olan mesleki duruş ve reflekslerini farkında olarak veya olmayarak milli duygularına kolayca feda edebilmekteler.

Esaslı ve tarihsel bir ağırlığın altında camia olarak ezildiğimizi söylemek gerek. Bu aslında devletin ağırlığından başka bir şey değil. Ve elbette bilim insanı sıfatıyla bile devlet memuru zihniyeti ve reflekslerinden kurtulamamış olmamızın daha da dayanılmaz kıldığı ağırlık. Bilim ve bilimsel etkinliğin doğası açısından baktığımızda, en kabul edilemez olanı ise çoğumuzun bu ağırlığı bir meziyet gibi görmesidir.

Oysa her milli davanın önce tarihçiyi bozduğunu, bundan da bir meslek olarak en büyük zararı yine tarihçiliğimizin gördüğünü hâlâ yeterince anlayabilmiş değiliz. Bu yüzden olsa gerek, ülkemizdeki tarihçilerin en yaygın haberleşme gruplarında bazılarımız çıkıp 1915'in yüzüncü yılı yaklaşırken tarihçiler olarak "Ermeni iddialarına karşı ortak milli tavır alma" çağrıları yapabilmekte. Üstelik, TTK'nın eski başkanının bu kurumun on beş yıl boyunca Ermeni anti-propaganda merkezi gibi çalışmaya mahkûm edildiğinden yakındığı bir ortamda.

Bütün bu temel problemlerin büyük ölçüde yerinde duruyor olmasına rağmen, son yıllarda tarihçiler camiasının çeşitli kulvarlardan arşivlerimizin durumu konusunda daha açık konuşmaya ve tepki vermeye başladığını da sevinerek belirtmek gerek. Bunu herşeyden önce meslek etiğinin milli hislerin önüne geçmesi gerektiğinin yavaş da olsa anlaşılmaya başlandığının bir işareti olarak alabilir miyiz? Bundan emin değilim. Umarım öyledir. Ancak bir konu yeterince açık: siyaset kurumu ve devlet tarihsel geçmişimiz üzerine koyduğu "milli" ambargo ve kapalı tuttuğu arşivleriyle geleneksel alışkanlıklarını sürdürmeye devam ettiği müddetçe, tarihçiler asla tam olarak özgürleşemeyecekler. Tarihçiler sırf çalıştıkları konu yüzünden veya geliştirdikleri farklı bakış açıları, yorumlar sebebiyle ihanetle suçlanmaya, kamuoyu önünde hedef gösterilmeye, hatta üniversitelerden atılmaya devam edilecekler. Milli hassasiyetlerin bilim alanına da nefes aldırtmayacak noktaya geldiği anlarda, bilim insanlarını, tarihçileri bu akıbetten koruyacak hiç bir "akademik özgürlük" geleneğinin, hak ve hukukunun bile olmadığı bir ülkeden söz ediyoruz sonunda. Acı ama bu da maalesef gerçek. Siyaset kurumunun tarihçiliği ve tarihçileri kendi hizmetinde memurlar olarak görmesinin bir son bulması gerek artık.

Bunun arşivlerimiz bağlamındaki karşılığı ise şudur: Devlet ve siyaset kurumu özellikle kapalı ve yarı açık arşivlerimizin durumuna daha fazla seyirci kalamaz, kalmamalı. Ve tabii ki, olur olmaz konu ve zamanlarda, bilhassa başı tarihiyle her derde girdiğinde, "işi tarihçilere bırakalım" klişesine sığınmaktan vazgeçmeli. Ne kadar iyi niyetle, en doğru yer ve zamanda söylenirse söylensin, tarihçiler bu klişeden rahatsız olurlar. Çünkü bu sözün mefhum-ı muhalifi, "her konuyu tarihçilere bırakamayız!"dır (ki bu ülkedeki yerleşmiş gelenek ve pratik esasen bu yönde gelişmiştir). Bu, otomatikman, bir bilim insanı olarak tarihçinin kendi meşru faaliyet alanında ne yapıp yapmayacağı, neyi ne dereceye kadar çalışıp çalışamayacağının kararını özgürce kendisinin veremeyeceğinin zımnen kabulü anlamına gelir. Oysa tarihçinin geçmişi araştırma ve inceleme konusunda kendi özgür iradesi, insanî merak ve mesleki ilgisi dışında her hangi bir otoritenin kılavuzluğuna ihtiyacı yoktur. Bilimin, bilimsel etkinliğin doğası zaten böyle bir dışsal otorite ve icâzete izin de vermez. Bunu benzer vesilelerle tekrar tekrar hatırlatmak zorunda kalmak bile Türkiye'de bilim alanına ve bilimsel faaliyete dair algılarımızda hâlâ çok ciddi sorunlar olduğunu gösterir.

Tarihçinin temel malzemesini barındıran, bir bakıma onun laboratuvarı niteliğindeki arşivlerin ilkesiz ve kuralsız bir şekilde açılıp kapanması veya siyasi mülâhazalarla ya da kurumsal ilgisizlik ve beceriksizlik yüzünden tamamen kapalı tutulması bir ülkenin demokratik gelişmişlik ve olgunluk düzeyinin de önemli bir göstergesidir. Siyaset kurumunun bu konuda ayak sürümesinin, arşivde hangi belgenin tarihçinin üzerinde çalıştığı konuyla ilgili olup olmadığına orada görevli memurların karar vermesinden bir farkı yoktur. Hiçbir evrensel kurala dayanmaksızın arşivlerimizin tam veya azıcık açılması ya da hiç açılmaması yetkisini siyaset kurumu veya bürokrasi bu derece kendi elinde tuttukça, tarihsel geçmişin bilgisi bağlamında "gerçeği bilme" yetkisini de tarihçiden önce kendinde görüyor demektir. Bunun bir adım sonrası, bu "gerçeğin" dikte edilmesine kalır, ki Türkiye'de tarihsel alanın bilgisi üzerindeki devlet tekeli tam da bu temelde kuruldu, pekişti ve bugüne kadar da maalesef böyle süregeldi. Belki bu tekel yüzündendir işini düzgün yapan, meslek etiğini her şeyin önünde tutan tarihçilere karşı topyekûn ulusal alerjimiz.

Son tartışmaların bu problemli ilişkinin daha fazla sürdürülemez bir noktaya geldiğinin kritik bir göstergesi olduğunu düşünüyorum. Sürecin uzaması hem siyasetin meşruiyetini hem tarihçinin meslek ahlâkını daha fazla zedeleyecektir. Her iki tarafın da kaybettiği böylesine bir irrasyonel müsamerede ısrar etmek ne Türkiye'ye ne de tarihçilere yakışıyor.

Bu yazıda sözü edilen arşivler hakkında verilen temel bilgileri dikkatle gözden geçirip yerinde uyarılarda bulunan değerli meslektaşlarım Yusuf Sarınay ve Polat Safi'ye teşekkür ederim. Olgusal bilgilere eşlik eden yorum ve değerlendirmelerime tamamen katılmaları elbette ki beklenmemeli. Türkiye'deki arşivler konusuna duyarlı ve meraklı okuyucularımıza şu sempozyum bildirileri kitabını salık verebilirim: *Uluslararası Türk Arşivleri Sempozyumu. 17-19 Kasım 2005 (Tebliğler ve Tartışmalar)*, TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2006. Kitabın dijital kopyasına Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'nün web sitesinden de ulaşılabilir.

"Türk Tarih Kurumu", Genelkurmay ve "Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü"nün çıkarttığı kitaplar devletin kritik önemde gördüğü konularda resmi tezlerin sunulması işlevini görmektedir. (altta ve karşı sayfada)

TOPLUMSAL ADALET VE DEMOKRASİYE ADANMIŞ BİR HAYAT:

PROFESÖR DR. BÜŞRA ERSANLI*

DR. EBRU OĞURLU, DR. EMRE ERŞEN, YRD. DOÇ. DR. İBRAHİM MAZLUM, DR. NURŞEN GÜRBOĞA, DR. S. GÜLFER IHLAMUR ÖNER

Bizler, hocamız Büşra Ersanlı'nın çok geniş bir yelpazede çalıştığı ve ürettiği gerçeğini unutmadan, bu yazıda kendi çalışma alanlarımızla sınırlı kalarak, Ersanlı'nın bu alanlarda yaptığı teorik ve pratik katkıları değerlendirerek ona öğrencileri, genç meslektaşları ve bölüm arkadaşları olarak teşekkür etmek istiyoruz. Büşra Hoca'nın bugüne kadar olduğu gibi bundan sonra da sosyal bilimlerin çeşitli alanlarına yapacağı katkıları ve aktivist kimliğiyle toplumsal vicdanımızı harekete geçireceğine ve demokrasi arayışımızı kavi kılacağına inanıyoruz.

Marmara Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü öğretim üyesi ve eski bölüm başkanı Profesör Dr. Büşra Ersanlı, Türkiye, Balkanlar ve Avrasya dünyası üzerine yaptığı çok sayıda çalışmayla Türkiye'de ve uluslararası akademik çevrelerde tanınan saygın bir bilim insanıdır. Siyaset biliminden uluslararası ilişkilere, toplumsal cinsiyet çalışmalarından tarih yazımına, milliyetçilik ve kimlik meselelerinden toplumsal hareketlere uzanan çok geniş bir alanda üretim yapan Ersanlı, her zaman disiplinler arası bir yaklaşımı tercih etmiştir. Ersanlı bir akademisyen olarak çalıştığı alanların gelişmesine öncü çalışmalarıyla katkıda bulunmanın yanı sıra, yetiştirdiği onlarca yüksek lisans ve doktora öğrencisi ile çalıştığı alanlara dinamizm getirmiş, çeşitli üniversitelerde verdiği derslerle genç öğrencilerin demokrasi ve toplumsal adalet ekseninde yurttaşlık bilinci edinmelerine katkıda bulunmuştur.

Ersanlı, siyasal ve sosyal çatışmaların barışçıl bir şekilde çözülebileceği inancıyla her zaman diyalogdan yana olmuştur.

Ersanlı, Türkiye'de ve dünyanın çeşitli bölgelerinde cinsiyet temelli ya da sosyal, etnik ve dinsel temelli ayrımcılıklara maruz bırakılmış, yurttaşlık hakları ve temel insan haklarından yoksun yaşayan çok çeşitli kesimlerden mağdur grupların, siyasal katılım, adalet, hak ve tanınma taleplerini akademik çalışmalarına taşıyarak, toplumsal çatışmaların çözümüne bir yurttaş, bir bilim insanı ve bir kadın olarak katkıda bulunmuştur. Ersanlı, siyasal ve sosyal çatışmaların barışçıl bir şekilde çözülebileceği inancıyla her zaman diyalogdan yana olmuş, bu diyalogun önünü açacak akademik platformlarda, sivil toplum örgütlerinde, siyasal kurum, parti ve örgütlenmelerde yer almaktan kaçınmamıştır. Düşünce, ifade ve örgütlenme özgürlüğünü, sivilleşme ve demokratikleşmenin olmazsa olmaz koşulları olarak gören Ersanlı, bilgi ve tecrübelerini bilim insanı kimliğiyle akademik ve akademi dışı topluluklarla her zaman paylaşmıştır. Bilginin güncel siyasal ve sosyal sorunları çözücü gücüne inanan Ersanlı, ürettiği bilgi ve tecrübeleri akademik kurumların sınırları dışında paylaşarak, sıradan yurttaşların bilgiye erişimini kolaylaştırmış, bizlere bilim insanının özellikle toplumsal kriz dönemlerinde bilgiyi toplumsallaştırma sorumluluğunu yeniden hatırlatmıştır.

İKTİDAR VE TARİH VE DEMOKRATİKLEŞME

Büşra Ersanlı'nın, *İktidar ve Tarih Türkiye'de "Resmi Tarih" Tezinin Oluşumu (1929-1937)* adlı kitabı, ilk yayımlandığı 1992 yılından bu yana iki farklı yayınevi tarafından toplam altı kez basıldı. Kitap, 2011 yılında yedinci kez basılarak okuyucusuyla buluştu.[1] Ersanlı bu kitabında esas olarak Kemalist Tek Parti dönemin-

de ulus inşası, kimlik ve tarih yazımı meselelerine yoğunlaşır. Her kitaba nasip olmayacak bir uzun ömürlülükle İktidar ve Tarih kitabı, bu yıl yirminci yaşına basıyor. Kitabın yirmi yıllık ömrü, Türkiye'de ve dünyada çeşitli toplumsal kesimler tarafından sürdürülen demokrasi mücadelesi ve adalet arayışlarına eşlik etti. Ersanlı'nın tespit ettiği gibi, son otuz yıllık tarihin önemli eğilimlerinden biri, "ortaya çıkan yeni bölgesel entegrasyon ve örgütlenmelerle büyüyen kimliklerin ve küçük etnik ve dil gruplarının mikro milliyetçiliklerinin ulus/devlet olgusuyla çatışır şekilde yayılması"dır.[2] Ersanlı bu kimliklerin neden yayıldığını dünya toplumları arasında giderek büyüyen hiyerarşi ve kopmalar, dışta kalmalara karşı bir adalet dengesi oluşturma çabasıyla ilişkilendirir. Ersanlı'nın kitabına yönelik ilgiyi sürekli kılan, tam da kitabın ana meselesi olan iktidar, kimlik ve tarih yazımı ilişkisinin güncel demokrasi ve adalet arayışlarımızla yakından ilgili olmasıdır.

Büşra Ersanlı'nın ulusal kimlik, tarih yazımı ve siyasal iktidarlar arasındaki ilişkiyi anlamaya yönelik çabaları sonraki yıllarda yaptığı çalışmalarda da sürdü. Kuşkusuz resmi tarih olgusu Kemalist dönemde olduğu gibi, benzer süreçlerden geçen çeşitli toplumlarda da bir bağımsızlık ya da sömürgecilik sonrası olgu olarak gözlenebilir. Ersanlı bu nedenle çalışmalarında yalnızca Osmanlı ve Turkiye coğrafyasıyla sınırlı kalmaz. Sonraki çalışmalarında Balkanlar'dan Orta Asya'ya uzanan çok geniş bir coğrafyada siyasal dönüşümler, tarih yazımı ve tarih ders kitaplarına yoğunlaşır.[3] Ersanlı'nın çalışmalarında ana motivasyonu, demokrasiye ve adalete dayalı çoğulcu, eşitlikçi ve özgür bir toplumsal düzenin Türkiye'de ve diğer kırılgan toplumlarda nasıl kurulabileceğine dair arayışı oluşturur.

Büşra Ersanlı, *İktidar ve Tarih* kitabında Türkiye'de ulus/devlet inşasının ideolojik ve kültürel boyutlarıyla kurumsallaştığı 1930'larda oluşturulan "Türk Tarih Tezi"ne odaklanarak, siyasal iktidarın milli kimlik inşası çerçevesinde tarihçilikle ve

Büşra Ersanlı'nın, *İktidar ve Tarih Türkiye'de "Resmi Tarih" Tezinin Oluşumu (1929-1937)* adlı kitabı, ilk yayımlandığı 1992 yılından bu yana iki farklı yayınevi tarafından toplam altı kez basıldı.

tarihçilerle kurduğu ittifakı tartışır. Ersanlı'ya göre, Kemalist kültür devriminin temel parçalarından biri olan Türk Tarih Tezi'nin esas amacı Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışından sonra meşruiyetini yitiren Osmanlı-Türk kimliği yerine, Türklerin Osmanlı ve İslamiyet öncesi etnik kimliğine dayalı güçlü bir ulusal bilinç oluşturmaktı.[4] Ersanlı'nın belirttiği üzere, esasında savunmacı, işlevsel ve pragmatik bir tez olan Türk Tarih Tezi, Kemalist elitlerin Anadolu sınırları içinde etnik ve kültürel homojenlik yaratma projesinin ideolojik ayağını oluşturuyordu. Bu dönemde ders kitaplarıyla oluşturulmaya çalışılan kimliğin yaygın biçimde sosyalizasyonu, 1930'ların tarih kongreleri ve akademik düzeydeki atılımlarla güçlendirildi. Tezin talim, terbiye, eğitim ve bilim yanları geliştirilerek, ulus devlet girişiminin en temel kültürel örgütlenmesi gerçekleştirilmek istendi.[5]

Ersanlı'yı Türkiye'de resmi tarihin oluşumunu araştırmaya yönlendiren ana mesele demokrasi meselesidir. Ersanlı, kitabın giriş bölümünde "sağlam tarihçiliğin demokrasi alanında en belirleyici adım" olduğunu belirtir. Ona göre, tarih yazımı ve öğretimi bir toplumun zihinsel haritasının en önemli ve en kalıcı öğelerinden biridir.[6] Kuşkusuz tarih yazımı, sadece geçmişe ilişkin bir temsil sunmaz, zamana, mekâna ve insan etkinliğine yüklediği bir dizi anahtar anlamla kişinin içinde bulunduğu ana ve yakın geleceğe bakışını şekillendirir. Tam da bu nedenle tarih geçmişin bilimi olmaktan çok, içinde yaşadığımız anı ve şekillenmekte olan geleceği anlamlandırabileceğimiz geçmişler kurgulayan bir faaliyet alanıdır. Dolayısıyla *İktidar ve Tarih* kitabında ana mesele Kemalist Tek Parti yönetiminin tarih yazımını eleştirmek değil, Kemalist elitlerin de dahil olduğu gelip geçici siyasal iktidarların toplumların içinde yaşadıkları anı ve geleceği algılayabilecekleri anahtarları tarih yazımıyla nasıl ürettikleridir. Bu anahtar kodlar elbette üretildikleri dönemin egemenlik ilişkilerinden bağımsız değildir. Resmi ellerce oluşturulmuş tarih kurguları egemenlik ilişkilerini meşrulaştırmaya ve geleceğe taşımaya dönük tarihsel referanslar sunarlar. Ersanlı, bugünümüzü ve geleceğimizi şekillendiren bu tarihsel referansları deşifre ederek bugünün demokrasi mücadelesine katkıda bulunur.

Tek Parti döneminden sonra da iktidara gelen egemen siyasal gruplar kendi iktidarlarını güçlendirmek, güncel ideolojik ihtiyaçlarını karşılamak ve siyasal-toplumsal projelerini ve toplumsal kimlik kurgularını meşrulaştırmak için tarih yazımını pragmatik biçimlerde kullanmışladır. Ersanlı, kitabının son bölümüne eklediği bir değerlendirmede siyasal iktidarlar arasındaki bu sürekliliği öne çıkarır. Kemalist dönemde, tarih yazımında ve ders kitaplarında Türk etnik kimliğine dayalı muhayyel bir İslam öncesi Orta Asya geçmişinin öne çıkarılması nasıl ki belirli türden egemenlik ilişkilerine denk düşüyorsa, 1970'lerin sonlarından 1990'lara uzanan dönemde Osmanlı-İslam geçmişini öne çıkaran Türk-İslam sentezci tarih kurguları da, 1990'larda Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte Orta Asya'da ortaya çıkan yeni bölgesel imkânlara yönelik politikalara eşlik eden ve Orta Asya toplumlarıyla kültürel ve tarihsel bağları vurgulayan yeni kurgular da değişen siyasal elitlerin yöneldikleri yeni egemenlik ilişkilerine tarihsel referanslar sunar.[7]

Ersanlı'nın farklı dönemlerde yazılmış tarih ders kitaplarında belirledi-

gi bir diğer ortak özellik, toplumların içinde yer aldığı iktisadi ve sosyal süreçlere, yapılara ve mücadelelere hemen hiç yer vermemesidir. Böylece sınıf, cinsiyet, etnisite, din gibi birbirini kesen bir dizi ilişkisellik içinde devinen toplumsal gruplar ve sınıfların tarihsel tecrübeleri her iktidar döneminin ders kitaplarında yok sayılır. Ersanlı ders kitaplarında devletin nasıl ele alındığını da tartışır. Farklı dönemlerin kitaplarında devlet tarihsel bir oluşum olarak tarif edilmek yerine, aşkın bir etnik ve kültürel varlık olarak yer alır. 1930'lardan 1990'lara uzanan bir diğer süreklilik ise "biz bize benzeriz"ci bakıştır. Bunun en önemli yansıması başlı başına bir dünya tarihi ders kitabının anılan dönemlerin müfredatlarında olmamasıdır.[8]

Büşra Ersanlı, Robert Koleji'de okurken.

Büşra Ersanlı, eleştirisini siyasal iktidarların tarihsel kurgular üzerindeki egemenliği ile sınırlı tutmaz. Asıl eleştirisini her dönemin iktidarıyla özdeşleşen "siyasetçi tarihçi"lere yöneltir. Tarihçilerin her dönemde siyasal iktidarın sözcülüğünü yapması, günün ideolojik ihtiyaçlarına göre dönemlerden dönem, devletlerden devlet, kimliklerden kimlik beğenerek kendisini yüzyıllar öncesi iktidarlarla özdeşleştirmesi tarih bilinci ve kuvvetli bir biz duygusu yaratamamıştır.[9] Ersanlı'ya göre "bugün de çoğu tarihçi ve entelektüel kendi yetki ve gücünün hâlâ Ankara'nın merkez idaresiyle ve artık iyice yakınlaştığımız dünya piyasasıyla mutlak yoğun ilişkiden geçtiğine inanmaktadır."[10] Ersanlı bu noktada tarih kurguları üzerinde hâkimiyet kurmaya çalışan tarihçilerin "bir tek biz biliriz" edasını "ya sev ya terk et"e yakın bulur. Ancak artık tarihsel kurgular üzerinde tekel sahibi olmak eskisi kadar kolay değildir. Zira yeni araştırma ve iletişim olanakları bu tekeli sarsmaktadır.[11]

Ersanlı'nın çeşitli çalışmalarında özellikle tarih eğitimi ve tarih ders kitaplarına yönelmesi rastlantı değildir. Zira eğitim alanı ve özelde tarih eğitimi, siyasal iktidarların toplumu ve bireyleri ideolojik olarak biçimlendirecekleri en önemli alanlardan biridir. Ersanlı, eğitim alanını ve tarih eğitimini özellikle demokratik bir toplumsal düzenin kuruluşu ve devamı için çok önemser. Ersanlı'ya göre, tarih derslerinin ana amacı yurttaşlık eğitimi olmalıdır. Farklılığı kabul eden bir demokratik siyasal kültürün gelişmesi ve yerleşmesi ancak tarih ve yurttaşlık eğitimiyle gerçekleşebileceği için tarihçilik, milliyetçilik ve kimlik meseleleri bir arada düşünülmelidir.[12] Ersanlı'ya göre 1990'lardan itibaren tarih ders kitaplarında yapılan değişikliklere ve iyileştirmelere rağmen Türk etnik kimliğine dayalı tekçi bakış egemenliğini sürdürmektedir. Tarih kitaplarının lafzı Anadolu topraklarının kültürel çeşitliliğinden söz etmesine rağmen bunu "arkeolojik ve mimari bir ölü madenciliği"ne indirgemekte, halihazırda yaşayan farklılıktan, zenginlikten ise söz etmemektedir. Aslında, yaşayan kültürel çeşitliliğin tarih aracılığıyla bir nostalji objesine dönüştürülmesi, çeşitlilik unsurlarının bugünkü varlığını ve eşitlik ve adalet arayışlarını da tarihsizleştirir. Sonuç olarak, "ne farklı etnik gruplar, farklı inanç sistemleri, ne farklı iklim yapıları ve diğer etkenlerin yarattığı farklı ekonomik alışkanlıklar, ne de farklı değer yargıları ve farklı örgütlenme biçimleri çağdaş tarih ders kitaplarında yer almazlar".[13]

Büşra Ersanlı tarih eğitimini güçlü bir aidiyet duygusu ve biz kimliği için önemli bulur. Ancak toplumsal kimlik ve aidiyet hissiyatının demokratik değerlere dayanması gerektiğine inanır. Ersanlı'ya göre "demokratik bir değer sistemi içinde Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı en önce kendi yerelliği içinde farklı ve eşit olmayı öğrenmelidir. Ancak bu farklılıkların neler olduğunu bilmeden ne farkı takdir edebilir ne de benzerliği".[14] Ersanlı, diğer toplum ve kültürleri tanımaya kapalı, kendini bilmekle yetinen, toplumları dost ve düşman olarak ayıran bir milliyetçiliğin ancak dar bir benlik ve kimlik yarattığını düşünür. Bu tür bir milliyetçilik yalnızca üstünkörü bir tarihçilik yaratabilir. Ersanlı'nın önerdiği ise, "dünya ile bütünleşmeyi şahsiyetli bir yaklaşımla bir özgün plan ve program çerçevesinde gerçekleştiren, kendi toplum ve kültürünün şartlarını göz önünde tutarak problemlere çare arayan" türden bir milliyetçilik, kendi deyimiyle "millilik"tir.[15] Millilik ise güçlü bir tarihçilik ve tarih eğitimi gerektirir.

Oysa Türkiye'de değişen iktidarların birinci türden bir milliyetçilik anlayışıyla şekillendirdikleri tarih eğitimi, Ersanlı'ya göre genç yurttaşların benlik, aidiyet ve toplumsal kimlik oluşumlarında büyük kararsızlıklar ve güvensizlikler yaratmaktadır. Örneğin, Türkiye'de milliyetçilik akımlarının güçlü olmasına rağmen, Ersanlı'nın sözleriyle "gençlerde kamu alanına saygı, yetiştiği yöreye ve kültüre sadakat, anadil kullanımında zenginlik gözlemlenememek-

tedir." Tam tersine gençler arasında terk etme, unutma, yeni ülkelere yerleşme arzusu öne çıkmaktadır. Kısaca tarih eğitimi, amacının tersine, genç yurttaşlar arasında aidiyet hissi üretmede başarısız kalmıştır.[16] Ersanlı, benzer şekilde, tarih ders kitaplarını demokratik çoğulcu değerlerin yerleşmesinde bir engel olarak görür. Tarih ders kitaplarının sürdürdüğü zihniyet, genç yurttaşları farklı görüşlerle birlikte yaşamaya alıştırmamıştır. Tarih ders kitaplarında muhalefete karşı tutumun değişmemesi bunun en tipik örneğidir. Tek Parti döneminde olduğu gibi, sonraki yıllarda da esas olan "iktidarın meşru, muhalefetin gayri meşru bir güç olduğunu gençlere aşılamak olmuştur. Böylece yeni kuşaklar muhalefeti, bertaraf edilmesi gereken zararlı bir güç olarak tanımışlardır".[17] Bu, aynı zamanda iktidardan uzak olanı ezme ve yok etme alışkanlığının yerleşmesidir. Ersanlı bu tavrın uzun vadede iktidarların kendilerini yenileyecek dinamiklere sahip olamamasıyla sonuçlandığını belirtir.[18]

Ersanlı toplumlardaki en büyük farkın cinsiyet farkı olduğunu savunan bir siyaset bilimcidir. Ersanlı'ya göre, nesil farkı da dâhil olmak üzere dil, din, etnisite ve kültür farklılıkları gibi siyasette çatışmaya yol açabilecek bütün farklılıklar cinsiyet farkından "sayısal olarak her yerde daima daha küçüktür.

Büşra Ersanlı'nın 1990'lardan bu yana kimlik, tarih yazımı, tarih eğitimi ve siyasal iktidarlar arasındaki ilişkilere dair yaptığı çalışmaları günümüzün adalet ve demokrasi arayışlarının bir parçasıdır. Ersanlı'nın sürdürdüğü bilimsel faaliyetler, mesleki beklentilerle sınırlı olmayan, demokratik, adil, eşitlikçi ve çoğul bir ülke ve dünya düzeninin kurulmasına yönelik barışçıl bir çabanın ürünüdür. Siyasal iktidarların bugünü ve geleceği şekillendirmek için tarihsel referanslara başvurması nasıl ki belirli türden egemenlik ilişkilerini tahkim ediyorsa, bu egemenlik ilişkilerinin tarih yazımı yoluyla kurulduğunu ifşa etmek de demokratik, adil, eşit ve özgür bir bugün ve yarın kurmaya hizmet edecektir.

FARKLILIKLAR İÇİNDE BİRLİK: KAFKASYA, ORTA ASYA VE AVRASYA

Büşra Ersanlı, Kafkasya ve Orta Asya cumhuriyetleri konusunda yaptığı çalışmalar ile bu alanda Türkiye'nin en önde gelen siyaset bilimcileri arasında yer almaktadır. Soğuk Savaş'ın sona ermesinden hemen sonra ve henüz Türkiye'nin yeni bağımsızlığını kazanan Türk dilli beş eski Sovyet Cumhuriyeti'yle ilişkilerini kurma aşamasından geçtiği bir dönemde bu cumhuriyetleri ziyaret eden ilk akademisyenlerden birisi olmuş ve yaptığı araştırmalarla bölgede yaşanan siyasal, toplumsal ve tarihsel süreçlere ışık tutmuştur. 1992-1996 döneminde Kültür Bakanlığı danışmanlığını da üstlenmiş ve bir anlamda Türkiye'nin bu cumhuriyetlere yönelik resmi siyasetinin de belirleyicisi olmuştur. 1994 yılında Kültür Bakanlığı tarafından yayınlanan ve Ersanlı'nın editörlüğünü yaptığı *Bağımsızlığın İlk Yılları: Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan* adlı kitap bu alanda Türkiye'de yayınlanmış olan ilk kitaplardan birisidir.[19] Bu eser bugün dahi alanla ilgili çalışmalar yapan bilim insanları için değerli bir kaynak olma özelliğini korumaktadır.

Ersanlı'nın Orta Asya ve Kafkasya cumhuriyetlerine yönelik akademik ilgisi sonraki yıllarda da azalmadan devam etmiş ve yine Kültür Bakanlığı destekli olmak üzere iki kitap daha derlemiştir.[20] Ayrıca günümüze değin konuyla ilgili pek çok makale kaleme almış ve ulusal ve uluslararası platformda onlarca bildiri sunmuştur. Tüm bu akademik çalışmalarda başta Azerbaycan ve Özbekistan olmak üzere eski Sovyet cumhuriyetlerinin Türkiye ile resmi ilişkilerinin gelişiminden, bu cumhuriyetlerde ortaya çıkan yeni dil, tarih ve kimlik tartışmalarına, milli eğitim ve kültür politikalarına ve bölgenin dünya siyasetinde oynadığı yeni jeopolitik/jeokültürel rollere kadar pek çok konuyla ilgili görüşlerini paylaşmıştır. Tarih, sosyoloji, siyaset bilimi ve uluslararası ilişkileri harmanlayan disiplinler arası bir yaklaşımla ortaya koyduğu bu fikirlerin bölge üzerine yapılmakta olan tüm siyasal ve sosyal analizler açısından önemli bir yer tuttuğuna dikkat çekmek gerekir.

Ersanlı'yı 1990'larda bu bölgeye yönlendiren akademik ilginin temeli ise esasen daha eskilere dayanmaktadır. Türkiye'de resmi tarih tezinin ortaya çıkış sürecini incelediği doktora tezinde Türk ulusçuluğunun kaynakları üzerinde yoğunlaşan Ersanlı, Hüseyinzade Ali Bey ve Ahmet Ağaoğlu gibi Azeri aydınların fikirlerini etraflıca ele almış ve Azeri milliyetçiliğinin gelişimi üzerine uzmanlaşmıştır. Yine doktora çalışmaları esnasında çeşitli yönleriyle ele aldığı Türk Tarih Tezi'nde Orta Asya'ya atfedilen "efsanevi" ve "mistik" boyut da Ersanlı'nın bu bölgeye yönelik akademik ilgisini perçinlemiştir.

1930'larda belirginlik kazanan Türk Tarih Tezi, Ersanlı'ya göre Orta Asya'yı gelişme ve modernleşme an-

lamında dünyanın önemli bir bölgesi olarak görmeyip adeta "tarihsel bir efsane" ile eş tutmuştur. Benzer şekilde günümüzde Milliyetçi Hareket Partisi tarafından temsil edilen siyasi çizgi de Ersanlı'ya göre Türkiye dışındaki Türklerin farklı kültürel ve siyasal oluşumlar içerisindeki durumunu göz ardı etmiştir. Bu anlamda Ersanlı, Sovyetler Birliği'nin çöküşünün Azerbaycan ve Orta Asya'nın Türkiye'deki anlamını tamamen değiştirdiğinin altını çizmiş ve bunu şu cümlelerle ifade etmiştir: "1930'larda çizilen 'resmi tarih'in kültürel ve bilimsel sınırları ile MHP'nin çağrıştırdığı ideolojik sınırlar ve yine bu iki sınırlamaya karşı duyulan aşırı tepkiler de yavaş yavaş geride kalacak ... Artık ne efsane ne de ırksal birlik gündemin en önemli söylemi olarak görülebilir. Türk olmak Türkiye dışında da bir siyasi gerçekliktir ve Türkiye dışında oluşu Türkiye için bir kültürel / bölgesel zenginlik olarak görülmelidir."[21]

Son otuz yılın önemli eğilimlerinden biri, "ortaya çıkan yeni bölgesel entegrasyon ve örgütlenmelerle büyüyen kimliklerin ve küçük etnik ve dil gruplarının mikro milliyetçiliklerinin ulus/devlet olgusuyla çatışır şekilde yayılması"dır. Ersanlı bu kimliklerin neden yayıldığını dünya toplumları arasında giderek büyüyen hiyerarşi ve kopmalar, dışta kalmalara karşı bir adalet dengesi oluşturma çabasıyla ilişkilendirir.

Sonraki çalışmalarında da sürekli vurguladığı bu "kültürel/bölgesel" boyut, Ersanlı'nın çalışmalarını eski Sovyet coğrafyası üzerine yapılan diğer pek çok siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler çalışmasından ayırmaktadır. Zira özellikle uluslararası ilişkiler çalışmalarında bu bölge genellikle büyük devletlerin arasındaki jeopolitik rekabete sahne olan bir "büyük satranç tahtası" olarak yorumlanmış ve bölge ülkelerinin sahip olduğu zengin doğal kaynaklar daha çok nüfuz mücadelesi ve güçler dengesi gibi çatışmacı yaklaşımlar çerçevesinde ele alınmıştır. Ersanlı'nın çalışmalarında ise eleştirel bir bakış açısı ağır basmakta ve toplumsal değişim, kültürel unsurlar ve yeni kimlik tanımlamaları gibi kavramlar ışığında bölgenin dünya siyasetinde oynadığı rolün dönüşümüne dikkat çekilmektedir.

Araştırma yapmak ve ders vermek üzere gittiği St. Petersburg'da geçirdiği bir seneden sonra Ersanlı uzmanlık alanları arasına Rusya'yı da katmış ve burada Rusça öğrenmeye başlamıştır. St. Petersburg deneyimi Ersanlı'ya aynı zamanda Kafkasya, Orta Asya ve Rusya'ya bütüncül bir coğrafi kuramsal çerçeve sunan "Avrasyacılık" düşüncesi üzerine yoğunlaşmasına vesile olmuştur. Rus Avrasyacılığı, Bolşevik Devrimi sonrasında Avrupa ülkelerine sığınan bir grup Rus aydın tarafından ortaya atılmış, ancak esasen Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ertesinde popülerlik kazanmış bir düşünce ekolüdür. Rusya'nın yeryüzünde eşsiz bir misyonu olduğunu savunan ve bu anlamda 19. yüzyılın Slavofil (Slavsever) Rus aydınlarını takip eden, ancak Rus kültüründeki Tatar-Müslüman etkileşimler üzerinde durarak kendilerini Slavofillerden ayıran Avrasyacı aydınlar, ahlakçı, maneviyatçı ve dayanışmacı Ortodoks-Tatar Rus kültürünün maddeci ve bireyci Roma-Cermen Avrupa kültürüyle asla uzlaşamayacağını iddia etmeleriyle dikkat çekmişlerdir.

Avrasyacılığın "farklılıklar içinde birliği" öne çıkaran birleştirici iddiaları Ersanlı'nın bölge ülkeleri arasındaki ortak kültürel ve bölgesel değerleri vurgulayan barışçı yaklaşımına uygun düşmüştür. Nitekim 2005 yılında *Akademik Araştırmalar Dergisi* için yaptığı özel derleme çalışmada da "Avrupa Kabına Sığmıyorsa Önce Avrasya ile Genişler" diyerek Türkiye'de birbirine zıt iki dış politika alternatifi olarak algılanan Avrupa ve Avrasya arasında bir köprü kurma gereğine ve bu iki coğrafi, siyasi ve düşünsel alanın birbirlerinden ayrılamayacağına işaret etmiştir.[22] Bu anlamda Avrasyacılığın özellikle sosyal adalet vurgusunun ve bölge halkları arasında siyasal, ekonomik, kültürel ve toplumsal etkileşimi öne çıkaran yaklaşımının sadece Türkiye için değil, İran ve diğer Avrasya ülkeleri için de yol gösterici olabileceğini düşünmüştür.[23]

Büşra Ersanlı, Türkiye'de Kafkasya, Orta Asya ve Avrasya ile ilgili yeni yaklaşımlara ilgi duyan birçok genç araştırmacıya da destek vermesiyle öne çıkmıştır. Akademik çalışmalarını sürdürmekte olduğu Marmara Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü çatısı altında pek çok yüksek lisans ve doktora tezine danışmanlık yapmış ve bu alanda çalışan genç akademisyenleri yüreklendirmiştir. Ersanlı'nın danışmanlığında tamamlanan bu lisansüstü tezlerden bir kısmı kitap olarak yayınlanmış ve Türkiye'deki ilgili akademik literatüre katkı yapmıştır.[24] Bu çerçevede yukarıda bahsedilen *Akademik Araştırmalar Dergisi* özel derlemesindeki pek çok makalenin de Ersanlı'nın Marmara Üniversitesi'ndeki meslektaşları ve özellikle de doktora öğrencileri tarafından yazılmış olduğunu özellikle vurgulamak gerekir.

Ersanlı, Kafkasya, Orta Asya ve Avrasya konularındaki akademik ve kültürel birikimini üniversite dışındaki platformlarda da paylaşmaktan çekinmemiştir. Bu anlamda en dikkat çekici örnek, Fethullah Gülen cemaatine bağlı Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı bünyesinde kurulan Diyalog Avrasya Platformu'ndaki faaliyetleridir. Bu platformun kuruluşunda ve gelişiminde aktif olarak yer alan

Ersanlı, platformun "diyalog" ruhuna uygun bir şekilde Türkçe ve Rusça olarak basılan ve kısa sürede ilgiyle takip edilen bir yayın haline gelen *Diyalog Avrasya* dergisi için de pek çok makale yazmıştır.[25] Ayrıca yine aynı yayın grubunda Azerbaycan üzerine bir kitap derlemiştir.[26]

Sonuç olarak Büşra Ersanlı'nın Türkiye'de özel olarak Kafkasya ve Orta Asya ülkeleri, genel olarak ise Avrasya'da bölgesel bütünleşme ile ilgili çalışmaların gelişimi açısından çok önemli bir rol oynadığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bu konularla ilgili olarak yaptığı araştırmalar ve dile getirdiği görüş ve analizler bugün de pek çok genç araştırmacı için yol gösterici olmaya devam etmektedir.

TOPLUMSAL CİNSİYET, SİYASAL KATILIM VE ÖZGÜRLEŞME

Cinsiyetlendirme pratikleri (*doing gender*) kavramı bizleri toplumsal cinsiyet olgusunu anlamada ve kavramsallaştırmada bireye odaklanmaktan çok, bireyler arası, bireyle toplum arası ve toplumsal kurumlar arası etkileşim üzerine odaklanmaya sevk etmektedir. Tüm toplumsal aktörler bir yandan bu pratiklere katılırken, öte yandan bunlardan karşılıklı olarak etkilenirler. Böylece, toplum, toplumsal kurumlar ve toplumsal cinsiyet temelli ayrımlar bireysel cinsiyetlendirme pratiklerinden çok, gündelik hayatın içinde toplumsal olarak konumlandırılmış pratikler üzerinden yeniden üretilir.[27] Bu cinsiyetlendirme pratikleri kadın ve erkek arasında doğal ya da biyolojik kaynağı olmayan farklılıklar ve ayrımlar inşa etmektedir.[28] Söz konusu ayrımlar gündelik hayat içinde farklı düzey ve biçimlerde ortaya çıkan sosyal etkileşimler aracılığıyla yeniden üretilirken,[29] cinsiyetçi ayrımlar üzerinde yükselen kurumsal düzenlemeleri de meşrulaştırırlar.[30] Sosyal ve kültürel olarak inşa edilen "cinsiyet farklılıklarının toplumsal organizasyonu"[31] hem tüm sosyal, ekonomik ve siyasal etkileşimlerimize hem de yerel, ulusal ya da küresel düzeydeki ilişkilerimize içkindir. Buradan yola çıkarak tüm toplumsal eşitsizliklerin temelinde toplumsal cinsiyet ilişkilerinden türeyen eşitsizliklerin de yattığını söylemek mümkündür.

Ersanlı toplumlardaki en büyük farkın cinsiyet farkı olduğunu savunan bir siyaset bilimcidir. Ersanlı'ya göre, nesil farkı da dâhil olmak üzere dil, din, etnisite ve kültür farklılıkları gibi siyasette çatışmaya yol açabilecek bütün farklılıklar cinsiyet farkından "sayısal olarak her yerde daima daha küçüktür."[32]

Ersanlı'ya göre, cinsiyet temelli eşitsizlikler toplumda mevcut olan tüm eşitsizliklerle doğrudan ilişkilidir ve bu eşitsizliğin sona erdirilmesi sadece kadının özgürleşmesine değil, toplumsal barışa da hizmet eder. Ersanlı, hayatı boyunca mağdur kesimlerin ve ezilenlerin maruz bırakıldığı eşitsizlik, haksızlık ve yoksunluklarla mücadeleyi kendine ilke edinmiş bir akademisyendir. Bu perspektiften bakıldığında ilgilendiği çalışma alanlarının başında "toplumsal cinsiyet" konusunun gelmesi ve akademik hayatının önemli bir bölümünü cinsiyetçiliğe karşı mücadeleye ayırması hiç de şaşırtıcı değildir. Türkiye'de uzun yıllardır ihmal edilen bu konunun son yıllarda en çok tartışılan alanların başında gelmesinde -yazdıkları ve yaptıklarıyla- Ersanlı'nın önemli bir katkısı bulunmaktadır.

Büşra Ersanlı, kadınların özgürlük alanlarının genişletilmesi, ifade-örgütlenme-siyasi temsil ve katılım hak ve özgürlüklerinin teminat altına alınması ve eşitliğin her kademede -fırsatta, uygulamada ve sonuçta- garanti altına alınması için hiçbir mücadeleden kaçınmamıştır. Aynı zamanda toplumsal barışın sağlanmasında da hayati önemi olduğuna inanarak kadınların yaşamak zorunda bırakıldıkları her türlü hukuk-ahlak ve etik dışı uygulamalara; ayrımcı ve baskıcı politikalara, yapılanmalara ve söylemlere son verilmesinin bir tercih değil, gereklilik olduğunu farklı platformlarda defalarca dile getirmiştir. Ersanlı'nın tüm bu görüşlerinin arkasındaki temel gerekçe ise hayatının temel felsefesini oluşturan "sivilleşme ve toplumsal barış" hedeflerine ulaşmada kadının oynayacağı role olan inancıdır. Hatta Ersanlı'ya göre, çatışma yaratan bütün diğer farkları da kapsaması dolayısıyla, kadınların kamu alanındaki elverişsiz konumunun giderilmesi "en öncelikli, en acil siyasal önlem olarak düşünülmelidir."[33] Bu çerçevede, cinsiyet farkını vurgulayan bir siyasal kavramsallaştırmanın kadınların siyasal ve toplumsal katılımı için zorunlu olduğunu vurgulayan Ersanlı, söz konusu kavramsallaştırmanın "temel siyasal ilişkiler düzenlemesi olan Anayasamıza da bu şekilde yansımasın[ın] kadının insan haklarını savunan herkesin en büyük dileği" olduğunu vurgulamaktadır.[34] Bu anlamda, özellikle kadınların siyasal faaliyete katılabilmeleri için temsil ve adalet ilkelerinin titizlikle dikkate alınması gerektiğini belirten

Büşra Ersanlı Berçelan Yaylası'nda 'Kadın Barış İnisiyatifi Girişimi' adına basın açıklamasını okurken: "Şimdi Hakkâri'de barış için barış fidanı dikiyoruz. İki taraflı silahların susmasını istiyoruz. Bu fidanları başka fidanlar ölmesin diye dikiyoruz. Ne bir gerilla annesi, ne de bir asker annesi ağlasın istemiyoruz."

Radikal gazetesi 13.04.2009.

Ersanlı "tam da bu açıdan siyasal kültürün demokratikleşmesi ile Anayasa yapma geleneği ve Anayasaların muhtevası bizleri çok yakından ilgilendirir" demektedir.[35] Böylece, kadının eşit bireyler olarak varlık gösterebildikleri ve etkin oldukları bir yaşamda hem diyalog ve iletişim kanalları sonuna kadar açık kalacak hem de demokrasi-özgürlük-adalet ilkeleri gerçek hedeflerinden ve amaçlarından saptırılmadan uygulanabilecektir.

Ersanlı'nın toplumsal cinsiyet olgusuna yönelik ilgisi sadece akademik bir ilgi olmanın çok ötesindedir. Dolayısıyla, onun toplumsal cinsiyet olgusuna ilgisini sadece yazdıkları üzerinden anlamaya çalışmak yeterli olmayacaktır. Yukarıda belirtilen kadın erkek eşitliği, mağduriyete uğrayan kesimlerin başında geldiğine inandığı kadınların hiçbir ayrımcılığa tabi kalmadan, hayatın her alanında eşit bir düzlemde var olması çabası onun siyasal aktivizmine de yön veren en önemli saiklerden biri olmuştur. Kadın erkek eşitliği için çaba ve mücadelesini barışa katkı sunmanın en önemli araçlarından biri olarak gördüğünü her fırsatta vurgulayan Ersanlı'nın akademik çalışmaları, siyasal aktivizmi ve hayat pratiği "siyasal"ı, siyasal katılımı ve eşitlikçi bir siyasal düzeni tanımlarken toplumsal cinsiyet perspektifini merkeze yerleştirir. Bunun yanı sıra, kadınların eğitiminin kendilerine okuma, düşünme ve sorgulama yetisi kazandıracağını ve kendi bilinçlenmelerine katkıda bulunacağını düşünerek konu ile yakından ilgilenen toplumsal hareketlerin içinde, çoğu kez de eğitmen olarak, bizzat yer almıştır.

Bir örnek vermek gerekirse, Kadın Adayları Eğitme ve Destekleme Derneği (KA.DER) üyesi olan ve bir dönem yönetim kurulu üyeliği de yapmış olan Büşra Ersanlı, bu derneğin düzenlemiş olduğu Siyaset Okulları'nda, özellikle 2004 yılından itibaren eğitmen olarak görev yapmıştır. Bu okullarda kullanılmak üzere hazırlanan bir ortak kitaba imza atan Ersanlı, "Siyaset Nedir?", "Türkiye'de Siyasal Kültür", Türkiye'de Anayasalar" ve "Kadın ve Siyaset" konularında dersler vermiştir. Söz konusu kitabın önsözünde son 20-30 yılda Türkiye'de siyasetin anlamının "olumsuz değerler" kazandığını belirten Ersanlı,[36] bu kitabın kadınları karar alma alanına özendirmek amacıyla, bir bilgilendirme-iletişim aracı olarak planlandığını belirtmiş[37] ve bu bilgilendirme-iletişime geçme işlevini yalnızca yazarı bulunduğu kitapla sınırlı tutmayarak, 2004-2009 yılları arasında yoğun biçimde Türkiye'nin birçok ilinde* düzenlenen yaklaşık 20 KA.DER Siyaset Okulu'nda eğitmenlik yapmıştır. Bu Siyaset Okulları'na civar illerden kadın siyasetçi adaylarının da katıldığı düşünüldüğünde, Ersanlı'nın ülkenin kuzeyinden güneyine, doğusundan batısına neredeyse her bölgesine ulaşmaya ve katkısını sunmaya çalıştığını söylemek mümkündür. Ersanlı'nın KA.DER Siyaset Okulları'ndaki çabalarının bununla sınırlı kaldığını söylemek mümkün değildir. Özellikle 2009 yerel seçimleri ve 2011 genel seçimleri öncesinde, KA.DER'in İstanbul'daki genel merkezindeki Siyaset Okulu başta olmak üzere, derneğin çeşitli şube ve temsilciliklerinde ülkenin dört bir yanından gelen kadın siyasetçi adaylarına derslerini ve seminerlerini sürdürmüş, Türkiye'de toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması ve kadınların siyasete katılımının önündeki engellerin kaldırılması için payına düşeni yerine getirmiştir ve getirmeye devam etmektedir.

DR. EBRU OĞURLU, DR. EMRE ERŞEN, YRD. DOÇ. DR. İBRAHİM MAZLUM, DR. NURŞEN GÜRBOĞA, DR. S. GÜLFER IHLAMUR ÖNER

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER BÖLÜMÜ

* Bu iller sırasıyla şunlardır: Mersin, Eskişehir, Van, İstanbul, Ankara, Niğde, Malatya, Samsun, Denizli, Trabzon, Tunceli, Hatay, İzmir, Kayseri.

DİPNOTLAR

* Marmara Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler öğretim üyesi Profesör Dr. Günay Göksu Özdoğan'a yazının oluşumunda önerileriyle sunduğu katkıdan dolayı teşekkür ederiz.

1 Büşra Ersanlı, İktidar ve Tarih Türkiye'de "Resmi Tarih" Tezinin Oluşumu (1929-1937), İletişim Yayınları, 2011.

2 Büşra, Ersanlı, "Bir Aidiyet Fermanı: "Türk Tarih Tezi"," *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce: Milliyetçilik 4. Cilt içinde. İletişim Yayınları*, 2002, s.810.

3 Büşra Ersanlı, "History Textbooks as Reflections of the Political Self: Turkey (1930s and 1990s) and Uzbekistan (1990s) Uzbekistan (1990s)". Special Issue on "Nationalism and the Colonial Legacy in the Middle East and Central Asia" (ed. Juan R. I. Cole) in International Journal of Middle East Studies. Vol. 34, No 2, May, 2002, s.337.

4 Ersanlı, İktidar ve Tarih, s.14.

5 Ersanlı, "Bir Aidiyet Fermanı", s.806.

6 Ersanlı, İktidar ve Tarih, s.14-15.

7 A.g.e., s.247.

8 Ersanlı, İktidar ve Tarih, s.255-256.

9 A.g.e., s.264.

10 Ersanlı, "Bir Aidiyet Fermanı", s. 810.

11 A.g.e.

12 A.g.e.

13 Ersanlı, İktidar ve Tarih, s.233.

14 A.g.e., s. 238.

15 A.g.e., s.282.

16 Ersanlı, "Bir Aidiyet Fermanı", s.810.

17 Ersanlı, İktidar ve Tarih, s.243.

18 A.g.e., s.235.

19 Büşra Ersanlı (der.), Bağımsızlığın İlk Yılları: Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994.

20 Büşra Ersanlı (der.), *Türk Cumhuriyetleri Kültür Profili: Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, 1995; Büşra Ersanlı ve Orazpolat Ekaev (der.) *Türkmenistan'da Toplum ve Kültür*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998.

21 Ersanlı, İktidar ve Tarih, ss. 248-249.

22 Büşra Ersanlı, "Avrupa Kabına Sığmıyorsa Önce Avrasya ile Genişler," *Akademik Araştırmalar Dergisi Avrupa-Avrasya Özel Sayısı*, Yıl: 6, Sayı: 23, Kasım 2004 - Ocak 2005, pp. 1-8.

23 Büşra Ersanlı, "Can Eurasia Be an Identity Issue for Turkish Foreign Policy?" *Turkish Views on Eurasia*, İstanbul: ISIS, 2001, ss. 111-124; Büşra Ersanlı ve Vişne Korkmaz, "Russian Eurasianism: Model for Iran and Turkey?" Turkish Review of Eurasian Studies, Annual 4, 2004, ss. 99-133.

24 Örneğin bakınız Vişne Korkmaz, *Senfonik Kişilik: Beka-Doğa, Rus İdesi ve Rus İdeali*, İstanbul: Alev Yayınları, 2006; Vügar İmanov, *Avrasyacılık: Rusya'nın Kimlik Arayışı*, İstanbul: Küre Yayınları, 2008.

25 Büşra Ersanlı, "Aracı Kurumlar. Toplumsal Hareketler," Diyalog Avrasya, No. 14, Güz 2004, ss. 12-17; Büşra Ersanlı ve Cengiz Okman, "Avrasya: Az-ı-ya. Jeopolitikten Diğer Perspektiflere," *Diyalog Avrasya*, No. 1, İlkbahar 2000, s. 28-34.

26 Büşra Ersanlı ve Hüsamettin Memedov (der.), Söz'ün, Saz'ın, Ateş'in Ülkesi: Azerbaycan, İstanbul, DA Yayıncılık, 2004.

27 Candace West and Don H. Zimmerman, "Doing Gender", *Gender and Society*, Vol. 1, No. 2, 1987, s.126.

28 A.g.e., s.137.

29 A.g.e., s.138.

30 A.g.e., s.146.

31 Nüket Kardam, "Toplumsal Cinsiyet Perspektifiyle Uluslararası İlişkiler", *Uluslararası İlişkilerde Sınır Tanımayan Sorunlar: Göç, Yurttaşlık, İnsan Hakları, Toplumsal Cinsiyet, Küresel Adalet ve Güvenlik* içinde (der. Ayhan Kaya ve Günay Göksu Özdoğan), İstanbul: Bağlam Yayınları, 2003, s.300.

32 Büşra Ersanlı ve İbrahim Mazlum, *Her Zaman Her Yerde Siyaset!: Türkiye'de Siyasal Kültür, Siyasal Sistem ve Kadın*, 2. Baskı, İstanbul: KA.DER Yayınları, 2009, s.16.

33 A.g.e.

34 A.g.e., s.68.

35 A.g.e., s.51.

36 A.g.e., s.15.

37 A.g.e., s.16.

BİR OSMANLI BÜROKRATININ PEŞTE MEKTUPLARI

PEŞTE GÜNLERİ. AHMET HİKMET MÜFTÜOĞLU'NUN ÖZEL MEKTUPLARI

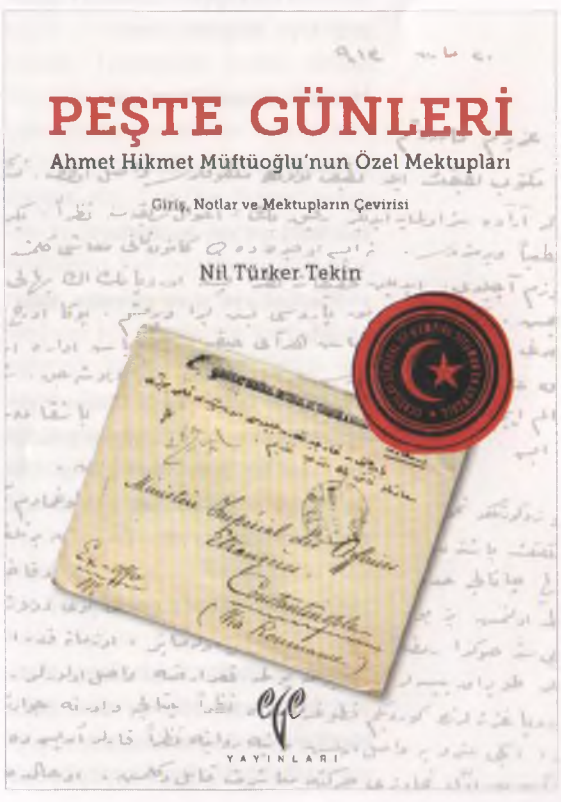
Nil Türker Tekin'in *Peşte Günleri. Ahmet Hikmet Müftüoğlu'nun Özel Mektupları* kitabı Ege Yayınları'ndan çıktı. Ahmet Hikmet Müftüoğlu 1870 İstanbul doğumludur. Aile kökleri Mora'ya dayanmaktadır. Birkaç kuşak müftülük yapan bir aile geçmişi olduğu için "Müftüzade veya Müftüoğlu" lâkabını kullanmıştır. 1889 tarihinde Galatasaray Sultanisi'nden mezun olan Ahmet Hikmet, aynı yıl Hariciye Nezareti Celilesi Umu-ı Şehbenderi Kalemi'nde memuriyet hayatına başlamıştır. 1895 tarihinde "şehbenderlik" görevine terfi etmiş ve yurtdışında diplomasi alanındaki başarıları terfilerini de beraberinde getirmiştir. Ahmet Hikmet, 1911'de Peşte Başşehbenderliği'ne atanmıştır. I. Dünya Savaşı sona erince Peşte Şehbenderliği kapatılmış; Ahmet Hikmet İstanbul'a geri dönerek siyasete atılmış ve "Milli Türk Fırkası"nın kurucu üyelerinden biri olmuştur. Ahmet Hikmet, karaciğer nedeniyle 19 Mayıs 1927 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir.

Kitapta ele alınan yirmi altı mektup, daha çok edebi ve Türk milliyetçisi kimliğiyle öne çıkan ama uzun yıllar yurtiçinde ve yurtdışında bir Osmanlı bürokratı olarak görev yapmış Ahmet Hikmet Müftüoğlu'nun, Budapeşte başşenbenderliği (büyükelçi) sırasında İstanbul'daki Hariciye Nezareti'nde görevli mümeyyiz Faik Bey'e gönderdiği kişisel mektuplardır. Eski yazıyla (Osmanlıca) kaleme alınmış mektuplar, 1912-1913 yıllarında yazılmış ve gönderilmiştir. Bu yıllar aynı zamanda Balkan Savaşları yılları olduğundan, Balkanlar'ın hemen yanı başındaki bir ülkede (Macaristan) başşehbenderlik yapan Ahmet Hikmet'in mektuplarda dile getirdiği konular büyük önem taşımaktadır. Her ne kadar kitapta sunulan mektupların resmi bir niteliği olmasa da, içeriğinde, Osmanlı Devleti'nin Balkan Savaşları sırasındaki politikasına ve iç politik sorunlara yer verilmiş olması ve üst düzey bir Osmanlı bürokratının, devletini ve kendisini kuşatan olaylara bakış açısını yansıtması nedeniyle de kayda değer öneme sahiptir.

Kitap üç ana eksen üzerinde kurgulanmıştır: Giriş, Mektupların Çevirisi ve Notlar. Ayrıca, kitabın sonunda sözlük, bibliyografya ve mektupların orijinallerinden alınmış faksimile sayfalar yer almaktadır. Giriş'te, Ahmet Hikmet Müftüoğlu'nun hayatı, mektupların yazıldığı dönemin koşulları (Balkan Savaşları) ve mektupların niteliği üzerinde durulmaktadır. Mektupları yazan Ahmet Hikmet ile mektupların gönderildiği Hariciye Nezareti Umur-ı Şehbenderi Kalemi Mümeyyizi Faik Bey o sıralar kırklı yaşlarındadır. Mektuplarda Budapeşte Başşehbenderliği'nde olup bitenler, görevli bürokratlar, maaşlar, Balkan Savaşları sırasında Edirne'nin işgali ve Balkanlar'daki yerlerin birer birer devletin elinden çıkması, Bulgar tehdidi, Avrupalıların Türklere ve İslamiyet'e bakışı, İstanbul ve Anadolu'daki kolera salgını, Gül Baba Türbesi'nin onarımı, Budapeşte'deki Türk mektebi, aşırı milliyetçi görüşleri (Ayasofya'nın yıkılması vb.), *İkdam*, *Tanin* ve *Tan* gibi gazetelere ve yazarlarına ilişkin yorumları, kendisine yöneltilen suçlamalar ve yakıştırmalar, Peşte'ye ilişkin gözlemleri, seyahatleri ve pek çok konu yer almaktadır.

Burada yayımlanan mektuplar, Ahmet Hikmet'in yayımlanan ilk mektupları değildir. Daha önce, ilk eşi Suat Hanım'a yazdığı mektuplar ve bazı günlükleri (M. K. Özgül, 1996) ile Rıza Tevfik'e yazdığı bir mektup da (A. Uçman, 1999) yayımlanmıştı. Ancak, bu kez Balkan Savaşları sırasında yazılmış olmaları nedeniyle, mektupların politik içeriği daha fazla ön plandadır.

Nil Türker Tekin, *Peşte Günleri. Ahmet Hikmet Müftüoğlu'nun Özel Mektupları*, Ege Yayınları, İstanbul, 2011 (180 sayfa, orijinal mektupların faksimile fotoğraflarıyla).

TÜRKİYE SOLU'NUN 1920 GÜZÜNDE M. KEMAL PAŞA'YA VE MİLLİ MÜCADELE'YE BAKIŞI

METE TUNÇAY

"Avrupa'nın efkâr-ı siyasiyesi Türkiye'nin her tarafında intişar ediyordu. Vilâyât-ı Şarkiye ve Kilikya Ermenilere, Trakya ve Aydın Vilâyeti Yunanlılara verilecek geri kalan yerler müteaddit devletlere mevdû'mandalar ve İstanbul için beynelmilel bir vaziyet tesis edilecekti. Bu aralık İzmir Yunan askeri tarafından işgal edildi. İzmir'in vaka-i işgali Türkiye'nin her tarafında büyük endişeler ve büyük heyecanlar husule getirdi. İzmir sadece bir Yunan işgal-i askerisi altına girmemiş belki kurûn-ı vustâ vahşetlerini unutturacak fecayie sahne olmuştu."

Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti Hariciye Komiserliği İstihbarat Kalemi için Kâtip Süleyman'ın Gülsüm Süleyman Kulu Hanım yoldaşa 21 Eylül 1920'de Rusya'daki TKP İstihbaratının [belki Dr. Fuat Sahit'in?] verdiği mülâkat:

(TÜSTAV'da kopyası bulunan Komintern Arşiv Belgelerinden)

Mustafa Kemal Paşa'nın;

1- Tarih-i tevellüdü?

Takriben 40- 42 yaşındadır.

2- Maskat-ı re'si ve mensup olduğu aile?

Selanik'te Midhat Paşa Sanayi Mektebi Mahallesi'nde dünyaya gelmiştir. Fakir bir aileye mensuptur. Pederi Selanik Tütün Reji İdaresi'nde muhafaza kolcusu idi.

3- Gençliği nerede geçmiştir?

Selanik'in Midhat Paşa Sanayi Mektebi Mahallesi'ndeki üç dört odalı küçük evlerinde çocukluk hayatı geçmiş ve Selanik Askeri Rüştiyesi'nde okumuş, bilahare Manastır Askeri İdadisi'ne naklederek orayı ikmalden sonra İstanbul'da Pangaltı Harbiye Mektebi'ne kaydedilmiş piyade sınıfında ikmal-i tahsili müteakip İstanbul Erkân-ı Harbiye Mektebi'ne dâhil olmuştur. Alman ordularında da çalışmıştır.

4- Muharabeden evvel nerede ve ne işte idi?

Harpten evvel müteaddit askeri kıtalarda ve erkân-ı harbiye dairelerinde hizmet etmiştir. Ezcümle 320'de Şam ordusuna tayin edilmiş ve oradan Mısır'a firar eylemiştir. Mısır'dan Selanik'e avdetinde Selanik'te üçüncü orduya mensup bir fırka erkân-ı harbiyesine memur edilmiştir. Selanik'te İlân-ı Meşrutiyete kadar Abdülhamid'e karşı çalışan Jön Türkler ve İttihat ve Terakki Fırkası'yla çalıştı. İlân-ı Meşrutiyeti müteakip bir müddet İttihat ve Terakki ile çalışmış ve onun mütemâyiz azalarından olmuşsa da ve bilahare yalnız askerlikte iştigal ederek komite işlerini bırakmıştır. Bu aralık Fransa ve Almanya büyük manevralarına iştirak eylemiştir. 327 senesinde İtalya harbinde maiyetinde birçok zabit olduğu halde Trablusgarp'a gizli olarak girdi. Derne kumandanlığını deruhte etti. Trablusgarp kumandanı olan Enver Paşa ile araları bu harp esnasında ilk defa bürûdet peyda eylemiş ve bu Balkan Harbi'nde daha ziyade fazlalaşmıştır.

Nazım Paşa'nın Harbiye Nezareti zamanında Karadeniz kumandanı mevkii müstahkem kumandanlığı emrine verildi ve Balkan Harbi'nde Gelibolu kuva-yı mürettebesi erkân-ı harbiye riyaseti vazifesiyle Fahri Paşa'nın maiyetine tayin edildi. Gelibolu civarında vaki Şarköy nam mahalde vaki olan büyük askeri ihraç harekâtında tatbikat ve fenni mesâil münasebetiyle kumandan Enver Paşa ile bilahare aralarında münasebet şahsi husumete kadar gitmiştir. 329'da Sofya ataşemiliterliğinde bulundu.

5- Muharebe zamanında nerede ve ne gibi hizmetlerde bulundu?

Harb-i Umumi bidayetinde Mustafa Kemal Paşa, Mustafa Kemal Bey idi. Mustafa Kemal'in İngilizler tarafından Çanakkale'ye yapılan büyük bir ihraç hareketi ilk evvel ufak alayıyla

karşılayan, kendi kuvvetine nazaran birçok defalar büyük olan düşmanı denize döken ve Gelibolu şihb-i ceziresi ile Çanakkale Boğazı'nı İngiliz ve Fransızların ani bir surette istilâsından kurtaran zattır.

Harb-i Umumi'de bu ilk muvaffakiyeti onun iştihârına bais oldu. Gelibolu Şihb-i Ceziresi'nde vaki olan harplerde daima liyakat gösterdi. Anafartalar grup kumandanlığını büyük bir azim ve kudretle ifa etti. Bütün işlerinde ve Alman erkân-ı harpleriyle olan müzakerelerde onun sevkülceyş ve sair mütalaatı tensib edilirdi. Bitlis ve Muş'ta 15. kolordu kumandanlığında badehu terfian Diyarbakır İkinci Ordu kumandanlığında bulundu. Bilahare Yıldırım Orduları grubu 7. Ordu kumandanlığıyla Halep'e gitti. Grup kumandanı Mareşal Falkenhayn ile aralarında zuhur eden fenni ve ilmi ihtilaf dolayısıyla vazifesinden istifa ederek İstanbul'a döndü. Falkenhayn mezkûr grup kumandanlığından infisal edip Liman Sanders Paşa tayin edilince yine Birinci Ordu kumandanlığı ile vazifesine avdet etti. Bu aralık Medine kuvayı umumiyesi kumandanlığına tayin edilmişti. Askeri ve dini bazı mütalaat ile sabık Medine kumandanı Fahri Paşa'nın ibkası lüzumunu dermiyan ederek mezkûr memuriyeti kabul etmedi. Filistin ricatı üzerine Liman Sanders Paşa ve karargâhı ricat ederken dümdar muharebelerini Mustafa Kemal Paşa'nın ordusu idare eylemiştir. Nihayet tamamen Adana'ya ricat eden Yıldırım Orduları'nın grup kumandanlığı Mustafa Kemal Paşa uhdesine verildi ve Adana'ya geldi. Bu esnada mütareke ilan edilmişti. Mütarekeyi müteakip Tevfik Paşa kabinesi tarafından İstanbul'a celp olundu. Mustafa Kemal Paşa Harb-i Umumi'de vukuf-ı askerîsiyle ve muvaffakiyetleri ile tanınmış yegâne asker idi.

6- Harekât-ı Milliye ve Kuva-yı Milliye'nin suret-i tesisi?

Anadolu ve Rumeli'de doğan ve Harekât-ı Milliye ve Kuva-yı Milliye ismini alan harekâtın iki sebebi vardı: 1- Dâhili, 2- Harici.

1- Dâhili sebep: Uzun süren bir muharebenin yaptığı idaresizlik ve sû-i istimallerden dolayı halkın hükümete ve hükümeti tutanlara karşı nefreti ve bunun izalesi çaresini araması.

2- Harici sebep: Türkiye'nin aleyhinde harbe karışmasını vesile ittihaz ederek Anadolu'yu parçalamak hususunda İtilaf Devletleri'nin verdikleri karar ve bunun tatbikatının başlaması.

Mustafa Kemal Paşa evindeki ofisinde (3 Mart 1921).

Fotoğraflar Clarewce K. Streit'in, Heath W. Lowry'nın hazırladığı *Bilinmeyen Türkler* kitabından alınmıştır.

Bu iki madde ber-vech-i âti izah edilir.

Mütareke Wilson Prensipleri denilen iğfalci maddelere istinaden yapılmıştı. Bu prensipler esas ittihaz edilecekti. Hâlbuki daha sulh yapılmadan mütareke zamanında şerait-i mütareke ihlal edildi. Evvela İstanbul ve civarı renkli ve beyaz İtilaf askerleri tarafından işgal edildi. Bütün bu düşman askerler mal, can, haysiyet ve ırza tecavüz ediyorlardı. İstanbul'un asabı son derecede gergin hale gemişti. İstanbul'dan sonra aynı şerait ve fenalık altında Rumeli ve Anadolu'da bazı yerler işgal edildi. Bununla beraber umumi teessür ve sinirliliğe rağmen halk sulhe intizar ediyordu.

Avrupa'nın efkâr-ı siyasiyesi Türkiye'nin her tarafında intişar ediyordu. Vilâyât-ı Şarkiye ve Kilikya Ermenilere, Trakya ve Aydın Vilâyeti Yunanlılara verilecek geri kalan yerler müteaddit devletlere mevdû'mandalar ve İstanbul için beynelmilel bir vaziyet tesis edilecekti. Bu aralık İzmir Yunan askeri tarafından işgal edildi. İzmir'in vaka-i işgali Türkiye'nin her tarafında büyük endişeler ve büyük heyecanlar husule getirdi. İzmir sadece bir Yunan işgal-i askerisi altına girmemiş, belki kurûn-ı vustâ vahşetlerini unutturacak fecayie sahne olmuştu. O vakit re's-i hükümette bulunan Hürriyet ve İtilaf Fırkası -ki İngiliz taraftarlarından mürekkeptir- halk muvacehesinde gayet fena ve müttehem bir mevkie düştü. İstanbul'da ve Anadolu ve Rumeli şehirlerinde Antanta'nın adem-i müsaade ve muvafakatine rağmen İzmir işgali protesto zımnında mitingler yapıldı. İstanbul'da Sultan Ahmet Meydanı'nda yapılan bir mitinge 500 bin kişi iştirak etti. Her tarafta galeyan umumi ve seyyal bir tarzda devam etti. İzmir'de Yunan mezalim ve kıyamından kaçan çocuk ve kadınların hali İstanbul'u büsbütün tehyic etti. Artık her tarafta Yunan'a ve İtilaf hükümetlerine karşı silaha sarılmak lüzumu tasdik edildi. Kel Ali ve Demirci Efe isimli iki Aydınlı başlarına köylülerden mürekkep bir cemm-i gafir topladılar. İstanbul'daki hükümetin muhalefetine rağmen Yunan'a karşı cephe tesis ettiler. Bu cephe her taraftan koşup gelen halkın iştirakıyla büyüdü, Bergama, Akhisar, Manisa, Alaşehir, Aydın olmak üzere muhtelif cephelere ayrıldı. İtilâfçıların askeri silah ve cephane ile vaki olan muavenetlerine rağmen Yunanlılar muharebelerde çok zayiat

Mustafa Kemal Paşa.

verdiler. Mütareke şeraiti bahane edilerek İtilaf Devletleri tarafından Türk ordusunun tekmil esliha ve techizatı alınmış idi, onun için bu hayât ve memât harbine halk kendi silahları ile iştirak ediyorlardı.

Garbi Anadolu'nun böyle haksız bir işgale uğradığını gören bütün Türkiye, hususiyle Vilâyât-ı Şarkiye'de seyyâl bir heyecan baş gösterdi. Ahalisinin yüzde doksanı Türk olan İzmir Vilayeti'nin Yunan'a hediye edilmesine karşı Vilâyât-ı Şarkıye'nin, Kilikya'nın ve Trakya'nın hali ne olacaktı?

Harb-i Umumi esnasında memleketi harabe- zâra çeviren ve soyan İttihat ve Terakki yerine gelen Hürriyet ve İtilaf Hükümeti de memleketi müdafaa edemiyor, gâsıp memurları vasıtasıyla halkı ve köylüyü soymaya devam ediyordu. Her yerde adem-i memnunlar İstanbul'daki Hürriyet ve İtilaf Fırkası Hükümeti'ne ve düvel-i itilafiyeye karşı teşkilat hareketleri başladı. Edirne'de ve Anadolu'nun Eskişehir, Karaman, Konya, Ankara, Sivas, Erzurum, Trabzon, Samsun, Kastamonu gibi yerlerinde çıkan gazeteler açıktan açığa İstanbul Hükümeti'ne ve mütareke şartlarını, hukuk-i Osmaniye'yi ayaklar altına alan İtilâf Devletleri'ne karşı cihat açtılar.

Bilhassa Erzurum ve Trabzon havalisinde isyanı hareketleri görüldü. Erzurum'da çıkan *Albayrak* gazetesi ile onun etrafına toplanan... halkı kıyama, isyana ve İstanbul Hükümeti'ne ve düvel-i müttefikaya adem-i itaata teşvik ettiler. Bu maksadı temin etmek ve Şark vilayeterinin Türkiye'den ayrılmaz parça olduğu icabında müttefikan ve müsellahan isbat edebilmek üzere Erzurum'da Vilâyât-ı Şarkiye ahalisinden mürekkep bir kongre davet olundu.

Anadolu'da bu isyan hüküm- ferma olurken Şark Orduları müfettişliğine tayin edilen Mustafa Kemal Paşa Samsun'a çıkmış ve Samsun'dan sekiz on saat mesafede vâkı Havza ismindeki kasabanın halkına meşhur siyasi nutkunu ilan etmişti. Mustafa Kemal Paşa bu nutkunda İngilizlerin, Fransızların, İtalyanların, Amerikalıların ahd-şikenliklerini Yunanlıların zulümlerini, İstanbul Hükümeti'nin aczini ve antanta âmâline hidmetini sarih br lisanla beyan etmiş ve halkı ittifak-ı mücadeleye davet eylemişti. Mustafa Kemal'in nutku az zamanda her tarafta intişar etmiş ve dâhili ve ecnebi mahafilleri de bir heyecana düşürmüştü.

Mustafa Kemal Paşa Havza'dan doğru açılmakta bulunan Erzurum Kongresi'ne gitti. Vilâyât-ı Şarkıye, Trabzon ve Diyarbakır ve sair murahhaslarının iştirakiyle eski bir ihtiyar mebusun riyaseti altında 15 Temmuz 1919'da [23 Temmuz 1919 olmalı] açılan kongreye Mustafa Kemal Paşa Van cephesinden gelen Bahriye Nazır-ı sabıkı Rauf Bey iştirak ettiler. Erzurum Kongresi nümâyendeleri Mustafa Kemal Paşa, Enver Paşa gibi memleketi harbî diktatörlükle sukuta götürmek arzularından tamamen müberrâ olduğuna teminat aldı ve bundan sonra aralarında ona mevki verdiler.

Kongre hararetli müzakerelerinde Türkiye hududu meselelerini halletti ve Vilâyât-ı Şarkıye'yi..... Ermenilere ve Pontus namıyla Trabzon'u almak isteyen Rumlara... tervih eden müttefiklere karşı sonuna kadar müdafaaya karar verdi. Kongre muarreratı ... olarak her tarafa hususi murahhaslar gönderildi. Harekât esası ve teşkilâtları ihzar edilmeye başlandı. Oralarda bulunan İngilizler tard edildi. Türkiye tarikiyle Ermenilere gönderilen esliha zaptolundu. Ve bütün matbuat ile düvel-i ... harekâtı ve haksızlıkları protesto edildi ve her yerde (Müdafaa-i Hukuk) cemiyetleri teessüs etmeye başladı.

Bu arada İstanbul'da da (Milli Kongre) unvanı altında muhtelif cemiyetler, siyasi fırkalar ilmi müesseseler vekillerinden daimi mürekkep bir meclis-i istişare davet edilmişti. Milli Kongre'nin faaliyeti İstanbul ve İtilaf hükümetlerini şaşırttığı için mensuplarından birçoğu Anadolu'ya, Avrupa'ya ve Malta'ya nakledildiler. Bu aralık Paris'e sulh için giden Sadrazam Ferit Paşa Klemansu'nun kısa ve manidar bir tebliğini alarak bütün... ve memleket için... döndü.

Türkiye'nin her tarafında endişe çoğalmış ve Sivas'ta Türkiye'nin her tarafından gelen nümayende ve vekillerden mürekkep bir kongre inikadı takarrür eylemişti. Kongre 1919 senesi Eylül ayının ortalarında Sivas Sultani Mektebi'nde küşat olundu. Gayet hararetli... ...bütün ... ...halledildi. İtihat edilen mukarreratın başlıcaları şunlardı: Anadolu'nun ve Rumeli'nin her tarafından tecavüzlere, istilalara karşı durmak... .temin edinceye kadar çarpışmak, buna mümanaat eden isteyen Hürriyet ve İtilaf Fırkası Hükümeti'ni ıskat eylemek, ... kuvvetlerini birleştirmek, Erzurum Kongresi mukarreratını tamamen tatbik etmek, Meclis-i Mebusanı ictimaa davet etmek, Anadolu ve Rumeli'nin her tarafında Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye cemiyetleri ve şuabatı teşkilatı yapmak. Kongre aynı zamanda herhangi şekilde olursa olsun himaye ve mandayı reddetti; memlekette muvazene-i içtimaiyeyi ve siyaseti ahlal edebilecek, ekalliyetin ... ve harsi inkişaflarına taraftar olmakla beraber anasır-ı saireye her nevi fazla imtiyazı külliyen ret eyledi. Velhasıl Sivas Kongresi ile

Kuva-yı Milliye tamamen teşekkül eylemiş oldu.

7- Mustafa Kemâl ne suretle ve ne maksatla Harekât-ı Milliye'nin başına geçti?

Sivas Kongresi, merkezi büro ve icra heyeti mikyasında olmak üzere (Heyet-i Temsiliye) namıyla bir heyet ve bu heyetin riyasetine Mustafa Kemal Paşa'yı intihap eyledi. Mustafa Kemal Heyet-i Temsiliye ile kongre mukarreratını tatbik eylemek üzere Harekât-ı Milliye'nin başına geçti.

8- Harekât-ı Milliye'nin başına geçince ilk icraatı ne oldu?

Heyet-i Temsiliye Anadolu'nun her tarafında müdafaa-i tebligat ve propaganda yaptı ve her yerde yerli halkların iştirakıyla (Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk-ı Milli Cemiyeti) teşkilâtlarını ... etti. Bu teşkilât cümlesinde olarak her yerde mahalli teşkilâtçılar çıktı. Mesela İzmir cephesini halk bizzat kendisi idare etti, ... kumandanların bir kısmı yerli efelerden, köylü ağalardan ibaretti. Yörük Ali, Demirci Efe, Hacı Şükrü bunlardandı. Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Teşkilatı'nın milli kuvvetleri ordu kadrolarına ithal edilerek Heyet-i Temsiliye'ye rabt edildi ve bu vazifelere İstanbul'dan oralardan gelen köylüler, eski ihtiyat zabitleri, İstanbul'dan gelen münevver gençler iltihak ettiler.

Mustafa Kemal Müdafaa-i Milliye'nin başına geçince balâdaki vezaifden başka İstanbul ile alâka ve temasını kat'etti ve payitaht yakınlarına kadar teşekkül eden Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye cemiyetleri vasıtasıyla mahalli hükümetleri kontrol ve idare altına aldı. Her vilâyet seri bir... Kuva-yı Milliye tarafına geçti. Ferit Paşa'nın riyasetindeki İstanbul Hükümeti bu kuvvet karşısında pek zayıf kaldı, tehditler karşısında istifa etti ve padişah Kuva-yı Milliyecilerin de muvafakati ile âyândan Ali Rıza Paşa'yı kabine teşkiline memur etti. Ali Rıza Paşa kabinesinin Bahriye Nazırı Salih Paşa Samsun yoluyla Amasya'ya gelip Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'le buluştu. Bunun neticesi olarak İstanbul ile Anadolu anlaştı ve Meclis-i Mebusan'ın küşadı takarrür etti, her yerde intihabat başladı. Yalnız İtilâf Devletleri'nin... olarak İstanbul şehrinin Ermeni ve Rum ahalisi intihabata iştirak etmedi. Her yerde intihabat icra edildi. Meclis-i Mebusan'ı padişahın açması lazım geldi. Bu defa meclis padişahın adem-i iştirakı ile açıldı ve gönderdiği nutuk Meclis'te okundu. Mustafa Kemal Erzurum mebusu idi fakat İstanbul'a gitmedi.

Meclis-i Mebusan'da Kuva-yı Milliyecilerin rehberliği ile (Felâh-ı Vatan) namıyla bir grup teessüs etti. Meclis'in ekseriyet-i mutlakası bu gruba dahil oldu. Bu grup Müttefiklerle yapılacak sulh hakkındaki ..... esaslarını hükümete ve hükümet vasıtasıyla Müttefiklere bildirdi. Bu esaslar takriben şöyle idi: Ekseriyetle Türkler ve Kürtlerle meskun yerlerin bilâ- kayd-ı şart Türklere bırakılması, evvelce Osmani memleketi .... dan olup Harb-i Umumi neticesinde yahut daha evvelleri herhangi müstevlilerin istilâsıyla ayrılmış olan İslâm memleketlerinin idare-i Osmaniye'den ayrılıp ayrılmayacakları ve şekli idarelerinin tayini hakkında kendilerinin reylerine müracaat edilmesi, Marmara Denizi payitahtın selâmetini muhafaza etmek üzere münhasıran Türkiye denizi olarak tanınması ve bu kararların bu şart ile sebestisi ilh...

9- Mustafa Kemâl'in bu hadisatta mühim roller oynayan arkadaş ve muavinleri kimlerdir?

Mustafa Kemal ile hareket eden pek çok kimse vardır. Bunlardan başlıca simaları hüviyet-i siyasileri ile beraber sayacağım:

Rauf Bey: Mütarekeyi yapan İzzet Paşa kabinesinde Bahriye Nazırı'dır ve mütarekeyi .... amiral Caltrop nezdinde ifa ..... Harb-i Umumi'de içinde daima Almanların bahri muharebelerine itiraz etmiş Türkiye'nin en nüfûzlu bahriyelerinden olmasına rağmen bahriye hizmetinde çalışmamıştır. Miralay rütbesinde genç bir bahriye zabiti olan Rauf Bey İstanbul Askeri Bahriye Mektebi'nden neşet etmiş Amerika, İngiltere'de vezaif-i askeriyede bulunmuş ve son zamanlarda siyasi işlerle de iştigal eylemiştir. Harb-i Umumi içinde İttihat ve Terakki prensiplerine daima muarız olmuştu. Harb-i Umumi'nin son senesinde tayin edildiği Bahriye Nezareti Erkan-ı Harbiye Riyaseti'nden İttihat ve Terakki'nin siyasi hataları münasebetiyle istifa eylemişti. Elân Malta'da mevkuftur. Meclis-i Mebusan'da İngilizler tarafından tevkif edilmişti.

Türkiye'deki erkân-ı askeriyenin en muktedirlerindendir. Vukuf ve dirayet-i askeriyesi harp içinde Alman erkan-ı harbiyesi tarafından tasdik ve kabul olunmuştur. Mustafa Kemal malumat ve kuvve-i muhakemesine inzimamen azimkâr ve sahib-i iradedir.

Kara Vasıf Bey: Erkân-ı Harbiye miralaylığından tekaüt olup Harb-i Umumi'de birçok cephelerde hizmet eylemiştir. Hayatının bir kısmı siyasi meslekleri tetkik etmekle geçirmiş iyi ve metin düşünceli kimsedir. Rusya'ya gelip Şuralar Hükümeti'ni tetkik etmiştir. Bununla beraber sosyalizmi hazm edememiş, ancak halka büyük bir nüfuz veren bir demokratçı olabilmiştir. Kuva-yı Milliye'nin İstanbul teşkilâtını idare ederdi. Sivas Kongresi'ne İstanbul'dan iştirak eden mumaileyh mezkûr kongrenin en mühim bir kutbu idi. Bilahare Amasya mebusu olarak İstanbul Meclis-i Mebusanı'nda ifa-yı vazifede iken İngilizler tarafından bi't-tevkif Malta'ya nefyedildi.

Câmi Bey: Sabık Fizan mebusudur. Türkiye'de mesâil-i idariye ve hariciyede salâbet-i efkârı ile tanınmıştır. Milli Ahrar ismindeki nasyonal liberal fırkanın lideri idi. Mezkûr fırka Anadolu harekât-ı milliyesi karşısında iki kısma ayrıldı. Birinci kısım Câmi Bey'in riyaseti altında Kuva-yı Milliye ile iltihakı kabul etti. Diğer kısım iltihakı katiyen reddeyledi. Bu zat Balıkesir mebusu olarak Meclis-i Mebusan'a girdi. Bilahare Ankara Hükümeti'nde Dâhiliye Nazırı oldu.

Halide Edip Hanım: Türk kadın ediblerinin en meşhurlarından biridir. Pek meşhur bir romancı aynı zamanda içtimaî muharrirdir. İlk eserlerini İngilizce yazmış ve Amerika'da tanınmıştır. Badehu meşhur Türkçe eser-

"Türkiye'deki fikri nasyonalist harekâtının liderlerinden ve Türk nasyonalistliğini neşretmek üzere açılan Türk Ocakları'nın âzâlarından biri Halide Edib Hanım'dır."

leri birbirini müteakip intişar eylemiş ve müteaddit ecnebi lisanlarına tercüme edilmiştir. Yeni Turan adlı âsârı Türk halkı üzerinde yeni bir milliyet şuuru açmıştır. Türkiye'deki fikri nasyonalist harekâtının liderlerinden ve Türk nasyonalistliğini neşretmek üzere açılan Türk Ocakları'nın âzâlarından biri Halide Hanım'dır. İzmir'in işgali üzerine muhtelif mitinglerde halka pek cesûrâne nutuklar irat eylemişti. Son zamanlarında "Büyük Mecmua" isimli gazetenin ser muharrirliğinde bulunduğu esnada Avrupa zalim sermayedarlığına ve milliyetçi sıfatıyla ilân-ı isyan etti. Muhtelif gazetelerde isyankâr neşriyatta bulundu. Türkiye Mebusan kanununda kadınların hakk-ı reyleri olması için son intihabda... katıldı. Düvel-i İtilafiye kendisini tevkif edeceği esnada Anadolu'ya firar etti ve Kuva-yı Milliye'ye iltihak etti. Bir aralık Ankara'da Maarif Nazırı oldu. Şimdi Kuva-yı Milliye Hükümeti istihbarat şubesi kısm-ı ecnebi müdürü ve harekât-ı milliyede büyük bir nüfuzu vardır. İstanbul Hükümeti tarafından idama mahkûm edilmiştir.

Ferit Bey: İttihat ve Terakki'nin en büyük muhaliflerinden olduğundan Harb-i Umumi senelerinde Anadolu'ya İttihat ve Terakki hükümeti tarafından nefy edilmiştir. Harpten sonra siyasi mücadeleye atıldı. Damat Ferit Paşa'nın kabinesinde Nafıa Nazırı oldu. Fakat oradan serbest efkârı dolayısıyla kalamayıp kabineden ayrıldı. Teessüs eden Milli Türk Fırkası'nın liderlerindendir. Milli Türk Fırkası Almanların "Deutsche Nationale Volks Partei" denilen çok sol hükümet sosyalizmine taraftar milli etatist bir partidir. Türkiye'deki milli fırkaların en solu olup Almanya'da sosyal demokratlarla iştirak-i mesai ederek bir temerküz kabinesi tesis eden merkez = zentrum fırkasına az çok benzetilebilir. Şu kadar ki Almanların merkez fırkasında Katoliklik, Milli Türk Fırkası'nda milliyetçilik kokar.

Paris Ulum-i Siyasiye Mektebi'nde ikmal-i tahsilden sonra Abdülhamid'e karşı meşrutiyet taraftarı ihtilâlcilerle beraber hareket eden Ferit Bey bu fırkanın en ileri gelen müessislerinden biridir. Şimdi İstanbul mebusu olarak mumaileyh Meclis-i Mebusan'da her zaman cerbezeli bir simadır. İstanbul'da *İtham* isimli fırka gazetesinin baş muharriri idi İstanbul Hükümeti tarafından idama mahkûm olup elan Kuva-yı Milliye Hükümeti nezdinde Maliye Nezaretini ifa eylemektedir.

Hamdullah Suphi Bey: İstanbul Darülfünunu muallimlerinden olan mumaileyh Türkiye'nin en meşhur hatiplerindendir. Gençler arasındaki milli hareketlerin ve milli hareketlerin menşei olan Türk Ocakları'nın liderlerindendir. Milli Türk Fırkası müessisleri meyanına dâhildir. Meclis-i Mebusan'da Felah-ı Vatan grubunun hatibi idi. Şimdi Antalya mebusu olarak Büyük Millet Meclisi'nde bulunuyor.

Ahmet Rüstem Bey: Uzun müddet hariciye memurluğunda bulunmuş asıl Polonyalı bir Müslüman'dır. Son memuriyeti Vaşington Sefareti idi. Harekât-ı Milliye'ye ilk iştirak eden ve harekâtı adım adım fiilen takip edenlerdendir.

Bekir Sami Bey: Valiliklerde bulunmuş, İttihat ve Terakki'ye son zamanlarda muhalif vaziyet almış bir kimsedir. Milli Ahrar Fırkası'nın müessislerindendir. Son zamanlarda Hariciye Nâzırı idi.

Doktor Adnan Bey: İstanbul Tıp Fakültesi sabık doktoru olan mumaileyh son zamanlarda siyasi işlerle iştigale büyük bir saha vermiş ve Milli Türk Fırkası'na dâhil olmuştur. İstanbul mebusudur.

Doktor Rıza Nur Bey: İttihat ve Terakki'nin düşmanlarından addedilen mumaileyh son senelerini Mısır ve Avrupa'da mecburi menfasında geçirmişti. Mütarekeyi müteakip İttihat ve Terakki hükümeti avdet edince memlekete dönmüş ve hemen re's-i kârda bulunan Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile mücadeleye girişmiştir. İntihabatta Sinop mebusu olup Felâh-ı Vatan Fırkası'na dâhil olmuştur. Elan Ankara Kuva-yı Milliye Hükümeti'nde Maarif Nazırıdır.

Celalettin Arif Bey: İstanbul Baro heyeti reisi idi. Uzun zaman avukatlıkla meşgul olmuş ve son İstanbul Meclis-i Mebusanı'nda reis olmuştu. Hâlâ Büyük Millet Meclisi ikinci reisidir. Fevzi Paşa, Ali Fuat Paşa, Miralay Bekir Sami Bey, Kazım Karabekir Paşa, Miralay İsmet Bey askeri kumandanlardan olup Kuva-yı Milliye ordularının kumandanları ve erkân-ı harbiye reisleridir. Fevzi Paşa Harbiye Nazırı başkomutan, Miralay İsmet Bey erkân-ı harbiye umumiye reisidir. İsmet Bey pek şöhretli, muktedir erkân-ı harplerdendir. Kazım Karabekir ile Ali Fuat Paşa Mustafa Kemal Paşa düşerse onun mevkiine namzettirler. Bunların Garp Cephesi kumandanıdır.

Ethem Bey: Tanınmış bir Çerkez ailesinin oğlu olup İttihat ve Terakki zamanında şekavet ile iştigal etmiş ve hatta o vakit İzmir valisi bulunan İttihat ve Terakki'nin ileri gelen uzuvlarından Rahmi Bey'in oğlunu bera-yı tehdit dağa kaldırmıştı. Ethem Bey, Kuva-yı Milliye'ye karşı vukua gelen bilcümle irticalarda askerleriyle çalışmış, Aydın cephelerinde Yozgat ve Zile irticalarında ibraz-ı faaliyet eylemiştir.

Büyük Millet Meclisi'nde ve Ankara merkezi hükümetin daha birçok şayan-ı dikkat simalar vardır ki bunlar hakkında fazla malûmat itasına lüzum görülmedi.

10- Ankara parlamenti (Büyük Millet Meclisi) nedir? Ve kimlerden müteşekkildir?

İngilizler 1920 senesi 16 Mart'ında İstanbul'u işgal etmişler, birçok kimseleri tevkif ve şiddetli bir idare-i örfiye ilan eylemişlerdi. Mebusanın işgali esnasında Türk askerleriyle İngiliz ve Hintli askerler arasında kanlı mücadele hadis olmuştu. Meclis-i Mebusan bir protesto makamına kaim olmak üzere ictimaa-ı umumi akd etmekten imtina eyledi. Nihayet İngilizlerin emriyle hükümet tarafından Meclis-i Mebusan kapatıldı. Gerek tevkif edilecekleri ve gerek meclisin seddi münasebetiyle İstanbul'dan firar eden mebuslar Ankara'da toplandılar. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından müntehab mebusların da iştirakıyla Büyük Millet Meclisi teşekkül etti.

Mustafa Kemal ve rüfekası meclise gelerek ahvâl hakkında izahat verdikten sonra Kuva-yı Milliye'nin vazifesi hitama ermiş olduğunu söyleyerek istifalarını verdiler. Bunun üzerine meclis hükümet tesisine karar verdi. Bu vazife aynı zamanda son Millet Meclisi reisi sıfatını taşıyan Mustafa Kemal'e tevdi edildi. Meclis-i Milli'nin icra heyeti mahiyetinde teşekkül eden hükümet Meclis-i Milli'ye karşı mesul olarak hâlâ re's-i kârda bulunmaktadır.

Meclis-i Milli hükümet teşkilâtını tamamlar tamamlamaz hemen ilk celselerde Osmanlı Devleti'nin kanunlarından, bütün talimatname ve nizamnamelerinden bazılarını ilga etti. İstanbul Hükûmeti gâsıp olduğunu ilân etti.

Büyük Millet Meclisi'nin bir ictimaında Rusya Şuralar Hükümeti ile münasebete geçerek emperyalistlere karşı beraber hareket etmek kararı verildi.

11- Kemal'in kuvve-i askeriyesi ve icra-yı hüküm ve nüfuz eylediği arazinin hududu?

Kemal'in kuvve-i askeriyesi hakkında kati bir malûmatım yoktur. Yalnız ber-vech-i ati harp cepheleri mevcut olduğuna vakıfım: 1. Aydın cephesi, 2. Bursa cephesi, 3. İzmit cephesi, 4. Uşak-Karahisar cephesi, 5. Adana cephesi, 6. Şark cephesi. Kemal Paşa bu hudutlar dâhilindeki bilcümle mevakide hüküm ve nüfuz sahibidir.

12- Tabiatındaki hususiyetler?

Türkiye'deki erkân-ı askeriyenin en muktedirlerindendir. Vukuf ve dirayet-i askeriyesi harp içinde Alman erkan-ı harbiyesi tarafından tasdik ve kabul olunmuştur. Mustafa Kemal malumat ve kuvve-i muhakemesine inzimamen azimkâr ve sahib-i iradedir. Maksûd-ı hedefine vâsıl olmak için her şeyi yapar. Dûrendiştir.

Mamafih gerek nefsine gerek mevkiine ihtirası çoktur. Anadolu harekâtından evvel zevk meclislerine ibtilâsı herkesçe malumdur. Kendisinde diktatör karakteri mevcuttur. Başkaları üzerinde nüfuzunu istimal etmek ister, velev ki başkalarının efkar-ı salimesini yıkacak bir surette olsun. Bunun için evvela kendisiyle pek iyi çalışan arkadaşlarından bazıları son zamanlarda taktik ve hatta prensip itibariyle az çok ayrılık göstermişlerdir.

13- Halk üzerinde nüfuzu ....? Münevverler .... nasıldır.

Bütün Anadolu'da nüfuzu var. Anadolu İstanbul'la alâkayı kestikten sonra mumaileyhi reis nazarıyla kabul etmiş. Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa'ya taraftar ... . bir kısmı halifeye ve İstanbul Hükümeti'ne sâdık olmadı. Mustafa Kemal'in Bolşeviklerle temasından ürkerek servetini tehlikede gören ve bu münasebetle İstanbul Hükümeti'ne iltihak eden zenginler, mütegallibeler?

Münevverlerden büyük bir kısım Mustafa Kemal'in muvaffakiyet ve gayesine rabt-ı kalb etmişlerdir. Diğer bir kısım Düvel-i İtilâfiye'nin gittikçe büyüyen ve memleketi istilaya başlayan kuva-yı askeriyesine karşı gelebileceğini meşkûk addedenler Mustafa Kemal'in hüsn-i niyetini takbih değilse bile faydasız addediyorlar. Üçüncü kısım ise küçük ekalliyettir ve Ferit Paşa ve Hürriyet ve İtilaf

"Dr. Adnan [Adıvar] Bey, İstanbul Tıp Fakültesi sabık doktoru olan mumaileyh son zamanlarda siyasi işlerle iştigale büyük bir saha vermiş ve Milli Türk Fırkası'na dâhil olmuştur."

Fırkası etrafında toplanmışlardır. Mustafa Kemal Paşa'yı memlekete ihanet etmekle itham ediyorlar.

Anadolu'da Mustafa Kemal'e ve hükümetine taraftar veya daha sol olan münevver halkların bir kısmı padişahlığa muhalif olmuşlardır. Mustafa Kemal'in hissiyatının da bu merkezde olduğu tahmin olunabilir. Resmi programlarda yer bulmayan bu mesele vicdanlarda yer ettiği kuvvetle tahmin olunabilir.

DERSİM '38'İ ARAŞTIR(MA)MAK, YAZ(MA)MAK VE HATIRLA(MA)MAK ÜZERİNE - I

BÜLENT BİLMEZ

Bir tarafta Dersim '38'in içine doğan; Dersim '38 yiyen, içen ve hatta soluyan; çocukluktan itibaren kuzulara gittiğinde, oyun oynadığında, yol tarifinde yer ismi veya nişane olarak kullandığı 'kırım çukuru', 'kemik yığını', 'kırım mağarası' vb. mekânlarda yaşamış olan ve yaşayan Dersimli Türkiyeliler, diğer tarafta ise onlarla yan yana yaşamasına ve hatta aşk, iş, alışveriş vb. vatandaşlık ilişkisine girmesine veya devrim yolunda can yoldaşlığı yapmasına rağmen Dersimlilerin bu travmalarından habersiz olan veya olmayı yeğleyen 'çoğunluk' Türkiyeliler aynı ülkede yaşıyorlar ... ya da öyle sanıyorlar...

MEDYA, TARİHYAZIMI VE KOLEKTİF BELLEK

Yine aynı şey oldu: Türkiye ana akım medyası yeni bir sakız 'buldu' ve muhtemelen çok kısa bir süre çiğnedikten sonra tükürüp atmak üzere hemen ağzına attı! Ancak, yine her zamanki gibi, bu seferki sakızı (tarihsel olayı) da kendisi bulmadı; günlük siyasetin peşinden koşarken ayağı takıldı ve küçük fırtınalar yaratmaya aday olduğunu sezdiği bu (nasıl olmuşa henüz metalaşmamış) 'nesne'nin neyin nesi olduğunu anlamak için telaşla akademyada 'uzman' aramaya koyuldu...

Elinde bu durumlar için hazır bir veri bankasının olmadığı anlaşılan medya, Dersim '38'den önce Cumhuriyet tarihinin en travmatik olaylarından biri olduğu (küçük bir google taramasından sonra bile) hemen anlaşılan ve Başbakan tarafından "katliam" olarak adlandırılan bu meseleyi konuşmak üzere akademyada 'uzman' bulamayınca bir kez daha şaşırdı, ama her zamanki yaratıcılığıyla ilk zamanlarda amatör 'Dersim uzmanları'nın yanına, Dersim '38 konusunda çalışmaları bulunmasa da dönemin Cumhuriyet tarihini bilen veya genelde 'kuram' bilen akademisyenler katarak programlar, haberler ve röportajlar yapmayı başardı. Ancak ilk günlerde (özellikle televizyon programlarında) medyada her söylenen ve yazılanla, izle-

Dersim'de yakalanan köylüler ve askerler.

Hasan Saltık Arşivi'nden alınmıştır. İzinsiz kullanılamaz.

yicinin/okuyucunun ve (hevesle konunun üzerine atlayan) medyacının kafası daha çok karıştı...

Alternatifinin bugüne kadarki ihmal (seçilmiş cehalet) ve/ya en desteksiz avcı hikâyeleri olduğu düşünüldüğünde, bu kafa karışıklığının ve bu arada avcı hikâyelerinin yanında görülmeye başlanan (avlanan) aslan hikâyelerinin ortaya çıkardığı yeni durumun 'daha tercih edilir' olduğunu ve tüm bunlara yol açan siyasi beyanların (tartışmaların) ve en önemlisi Başbakan'ın özrünün bu nedenle hayırlara vesile olduğunu kabul etmek gerekir: Bölünmezliği her fırsatta ilan edilen vatanın (en azından kolektif hafızanın), aslında çoktan bölünmüşlüğünün fark edilmesi ve telafisi için belki ortaya bir fırsat çıkmış olabilir...

FARKLI DERSİM '38 HATIRLA(MA)MALARI VE FARKLI TÜRKİYELER: BÖLÜNMÜŞ TÜRKİYE'Yİ BİRLEŞTİRMEK İÇİN TARİHYAZIMI!

Belki son zamanlardaki tartışmalarda biraz görülmeye başlanmıştır: Bir tarafta, yaklaşık son yetmiş beş yıldır Dersim '38'in içine doğan; Dersim '38 yiyen, içen ve hatta soluyan; çocukluktan itibaren kuzulara gittiğinde, oyun oynadığında, yol tarifinde yer ismi veya nişane olarak kullandığı 'kırım çukuru', 'kemik yığını', 'kırım mağarası', vb. mekânlarda yaşamış olan ve yaşayan Dersimli Türkiyeliler, diğer tarafta ise onlarla yan yana yaşamasına ve hatta bazen kendileriyle aşk, iş, alış veriş vb. vatandaşlık ilişkisine girmesine veya devrim yolunda can yoldaşlığı yapmasına rağmen Dersimlilerin bu travmalarından habersiz olan veya olmayı yeğleyen 'çoğunluk' Türkiyeliler aynı ülkede yaşıyorlar ... ya da öyle sanıyorlar...

Yan yana olsalar da insanların gerçekten birlikte yaşamalarına engel olan bu büyük ve bölücü travmanın etkisi Dersimlilerle sınırlı değildir üstelik: Çoğunluğun o sırada bölgedeki temsilcisi olan memur, sivil veya askerler ile döndüklerinde birlikte yaşadıkları halde paylaşamadıkları aileleri ve yakınları da bunun bir parçasıdır. Bu travmanın dolaysız etkilerinin kısa sürede nerdeyse tüm Türkiye'ye yayılmasının bir nedeni de bu katliamdan sağ kalan on binlerce 'aç sefil' Dersimlinin (sistemli bir aileden ve kültürden koparma stratejisi çerçevesinde) zorunlu sürgün olarak onlarca şehre gönderildiklerinde gittikleri yerlerde kendileriyle temas kurmak zorunda kalmış olan memur, asker ve sivil (komşu!) 'çoğunluk' mensupları ve onların çocukları da bu çemberin içinde rehabilitasyonu beklemektedirler...

RESMİ TARİHİN İZİNDE RESMİ ALGI VE RESMİ CEHALET

Çemberin dışında ise (bastırılması için ne yapılırsa yapılsın kişisel hafızada bir şekilde yer etmiş olan) bu kişisel yaşanmışlıklara ve deneyimlere bile sahip olmayan çok daha büyük bir kesim mevcuttur. Cumhuriyet'e kadar büyük oranda hem klasik imparatorluk hem de Osmanlı modernitesinin görece dışında/kıyısında yer alan (dağlık) coğrafyalardan biri olarak hakkında az şey bilinen Dersim ve Dersimliler hakkında Şemsettin Sami'nin *Kamus-ul Alam*'ında bile 63.430 nüfusun 43.260'ının Türk, 12.000'inin Kürt ve 8.170'inin Ermenilerden oluştuğu gibi yanlış bilgi verilmekte ve "Dağlarda sakin olan Kürdler, kışın yer altında birtakım kulübelerde, yazın da açıkta yaşarlar" denilmektedir! (Cilt 3, s. 2131-2131)

Osmanlı modernleşme sürecinin parçası olarak, özellikle 1880'li yıllardan itibaren sürekli modern devlete entegrasyonu için planlar ve raporlar hazırlanan (Gürboğa 2011) ve askeri seferler düzenlenen Dersim'in Cumhuriyet öncesi tarihyazımında sadece isyanlar bağlamında gündeme gelmesi tesadüf değildir.

Çemberin dışında kalan ve kahir çoğunluğu oluşturan Türkiyelilerin genelde Dersim ile ilgili (varsa) bilgileri, bu çerçevede kaleme alınmış (dönemin basını ve resmi raporlara dayalı) literatürden kaynaklanmaktadır.[1] Özelde Dersim '38 algısı ise, resmi tarihyazımında ve onun yaygınlaştırılması ve tahkimini kendisine misyon edinmiş ders kitapları ile medyada karşılaşılan genel modernist Cumhuriyet anlatısına çok uygundur:

Dersim'de bir subay köylülerle konuşuyor.

1 Ağustos 1937 tarihli *Tan* gazetesinin Tunceli ekinden alınmıştır.

- her tarafına hakim olduğu bir coğrafyada hızla bir 'vatan' inşa etmeye çalışan uygar (radikal modernist!) ulus-devletin, bölge ve çevre halkını kendisi dışındaki tüm silahlı güçlerden (eşkıyalardan!) kurtarma operasyonu,

- "bedevilik, iptidailik ve vahşet"[2] içinde yaşayan, aynı anda hem "öz Türk",[3] hem Kürt, hem 'halis Müslüman', hem de sapkın Kızılbaş bir halkın

  - zorla terbiye edilmesi (*tedip*),

  - uygar toplumun o sıradaki karşılığı olan 'yüce Türk ulusu' içinde asimilasyonu (*temsil*) ve

  - tekdirle uslanmayan bazılarının kötekle yola getirilmesi (*tenkil*)

- zorla medenileştirmeyi ('Beyaz adamın ödevi/yükü' misali) kendisine misyon edinmiş Cumhuriyet rejimine karşı 'gerici/irticacı' isyanların sonuncusunun bastırılması.

Dönemin Türkiyeli ve enternasyonal komünistlerinin bu anlatıyı 'feodalizmin tasfiyesi' söylemiyle tekrarladıklarını ve 'pre-kapitalist üretim ilişkilerinin tasfiyesi' ve 'daha ileri aşamaya geçiş'e hizmet etmesi nedeniyle, yaşananlar (son tahlilde ve zımni

olarak da olsa) anlayışla karşıladıklarını da unutmamak gerekiyor. Nitekim yakın zamanlara kadar bu konuda üç maymunu oynayan Türkiye solunda Dersim '38 algısı, 1980'lere kadar gündeme geldiği nadir anlarda genel hatlarıyla bu çerçeve dışına çıkılmamıştır. ("Ya öldürülen, yakılan, tecavüze uğrayan insanlar?!" mı dediniz, sosyalizm yolunda olur o kadar zayiat canım!) Nitekim Devrimci Sol Yayınları tarafından 1979 yılında yayınlanan *Kürdistan ve Türkiye'de Kürt Sorunu* başlıklı çalışmadaki "dini değerleri sömüren aşiret reislerinin çıkardığı isyan' söyleminin, Kemalist bir Dersim yorumunda olduğu gibi kullanılması, bu konudaki modernist yoldaşlığın ilginç göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. (Akgül 1992:80, dn. 34)

Weberyan anlamda modern devletin gereği olan zorun/şiddetin tekeli, aslında eşkıyalığın tekeli anlamına da geldiğine göre, alternatif tüm yaşam biçimlerinin 'eşkıyalık', 'vahşilik' ve 'bedevilik' olarak görülmesi ve bunun yerine askere gitme, tüm silahları teslim etme ve merkezin belirlediği vergiyi ödeme zorunluluğunu dayatması (yol-mektep-karakol),[4] tarihyazımında modernleşme söylemiyle açıklanabilir belki. Ancak, dönemin basınına göre "Taş kovuklarla mağaralar içinde yaşayan insanlar" (*Karun*, 18 Haziran 1937) arasında buna direnen herkesin (ve hatta direniş bir yana modern devlete/topluma entegre olmuş veya onun bölgedeki temsilcisi/işbirlikçisi olmuş çok sayıda insanın bile!) evi, ailesi, sülalesi, tarlası ve her şeyi ile birlikte yakılıp yok edilmesinin herhangi modernleşme/medenileştirme projesi çerçevesinde tarihyazımına sığdırılabilmesi mümkün olmadığından, resmi tarihin tercihi, bu konuda suskunluk ve (zorlandığında) inkâr olmuştur.

Erken Cumhuriyet'in resmi görevlilerinin raporlarında ve medyada 'Dersimliler gerçek/kadim Türk'tür!' söylemiyle (Uluğ 2001 [1931]:44) karmaşık ve çarpık bir şekilde iç içe kullanılan bölge halkının 'Kürtlük'te ısrarı (asimilasyona/Türkleşmeye direnme), resmi tarihte bazen bu kanlı operasyonun nedeni olarak gösterildiğinden, Dersim '38, resmi tarihyazımında (daha dolaylı, zımni ve zayıf bir şekilde de olsa) aynı zamanda 'son Kürt ayaklanmasının bastırılması' olarak da karşımıza çıkabilmektedir. (Hallı 1972, GBKİ 1991, GBKİ 1992, Öz 2004)

Resmi tarihyazımı tarafından inşa edilen bu söylem (gündeme geldiği zaman ve yerde) uzun yıllar ülkede tamamen hâkim olurken, bu söylemin görece popülerleşmesi yönünde bir adım olarak Barbaros Baykara'nın *Dersim 1937* (Baykara 1975a) ve *Dersim 1938* (Baykara 1975b) kitapları önemli işlev görmüştür. Ancak muhtemelen etki alanı Dersimliler ile sınırlı kalan bu kitapların Dersim '38'e ilgi(sizlik) bağlamında Türkiye'de yaşanan bölünmüşlüğün giderilmesine katkısının olduğunu söylemek zordur.

Diğer yandan, Dersim 38'in anlaşılması için dönemin rejimin ve onun bu iki yıllık (1937-38) operasyondaki temsilcilerinin nezdinde Dersim'i, varlığına tahammül edilemez bir 'öteki' kılan etmenlerden biri ve özellikle iki yıllık devlet terörünün pek istekli bazı faillerinin elinde açıktan kolektif işkenceye dönüşmesine yol açan motivasyonlardan biri olarak "din ve mezhep faktörü"nün (Akgül 1992:76-81), yani sapkın/sapık Alevi-Kızılbaşlığın tasfiyesi, (dönemin aktörlerinin metinlerinde ve sözlü tanıklıklarda karşımıza çıksa da) resmi tarihyazımında veya popüler yazında genelde dışa vurulmamaktadır.

Dönemin basınında "Islahat programının ana hatlarını neşrediyoruz: Dersim boşaltılacak ve burada Bakanlar hey'etinin müsaadesile oturulacak. En kısa zamanda yollar, köprüler, mektepler bitirilecek, Dersim ağaları garbe naklolunacaklar" (*Son Telgraf*, 18 Haziran 1937) başlıklarıyla dışa vurulan zorla "medeniyete açma" (Uluğ 1939) anlayışı, günümüzde CHP içinde ve resmi tarih anlatılarında hâlâ karşımıza çıkabilmektedir.

1960'larda ortaya çıkarak, 1970'li yıllarda Türkiye siyasetinin en etkili unsuru haline gelen Türkiye solundaki Dersim '38 algısını, eşzamanlı olarak güçlenen Kürt solundaki Dersim '38'i bir 'Kürt ayaklanması' ve Seyit Rıza'yı bir 'Kürt halk önderi' olarak yüceltme girişimleri pek etkilememiştir ve böylece kolektif hafızadaki bölünmüşlük, daha çetrefil hale gelmiştir. Çünkü Dersimliler başta olmak üzere olayları yaşayanların ve her şeyi onlardan dinleyenlerin kolektif hafızası (otantik anlatı!?) ile resmi tarihin inşa ettiği 'kamusal hafıza' arasındaki uçuruma, Kürt ulusçu söylemini diğerlerinden ayıran yeni bir uçurum eklenmiştir.

Bunun en önemli nedeni, Dersim '38 katliamının planlayıcısı ve uygulayıcısı olan rejimin bizzat ürettiği ve sürekli yeniden ürettiği resmi tarih anlatısına maruz kalmış olan kahir çoğunluğun (Dersimliler açısından kahredici) bilgisizliğini ve ilgisizliğini ortadan kaldırmaya aday bir tarihyazımının/anlatının, Nuri Dersimi'nin iki kitabı sayesinde ortaya çıkmasıdır.

NURİ DERSİMİ, İSMAİL BEŞİKÇİ VE RESMİ DERSİM '38 SÖYLEMİNDE BİR GEDİK

Konusu Dersim '38'in kendisi olmayan bu makalede hakkıyla ele alamayacağımız (Baytar) Nuri Dersimi (ö. 1973, Halep), Dersim '38'in (bazı Dersimliler tarafından reddedilen) Kürt(çü)lük boyutu konusunda (kendisi gibi Koçgiri Ayaklanması liderlerinden olup Dersim'e sığınmış olan Alişer gibi) kilit isimlerinden biridir. Daha katliam hazırlıkları sırasında bölgeyi terk ederek Suriye'ye sığı-

nan Nuri Dersimi'nin sonraki yıllarda kaleme aldığı *Kürdistan Tarihinde Dersim* ve *Dersim ve Kürt Milli Mücadelesine Dair Hatıratım* başlıklı kitapları aracılığıyla, Dersim '38'in 'ulusçu Kürt ayaklanması' olarak temsili (prezentasyonu) ve devlete direnen aşiret liderlerinden Seyit Rıza'nın 'ulusal ayaklanma önderi' imajı, 1980'li yıllardan itibaren (yurt dışından başlamak üzere) resmi tarihe alternatif olarak ortaya çıkmış ve özellikle Kürt solunda etkili olmuştur.

İlk baskısı 1952 yılında bizzat Nuri Dersimi tarafından Suriye'de yapılan ve küçük bir çevre tarafından okunmuş olan *Dersim Tarihi* (özellikle 1979 yılında Eylem Yayınları tarafından İstanbul'da yayınlanmasından sonra) Türkiye'de Dersim '38 konusundaki Kürt ulusçu söylemin inşasında çok etkili olmuştur. Ancak 1980 darbesi sonrasının koşullarından dolayı bu kitabın daha çok yurtdışında yaşayanlar arasında etkili olduğunu (özellikle Kürt solunun sürekli yayınlarında) görmek mümkündür. Nitekim 1980'li yıllarda yurtdışında başlayan, Dersim '38 ve Seyit Rıza'yı anma etkinlikleri, ilk başlarda Kürt solu tarafından örgütlenmiştir. Dersimi'nin ilk kitabının daha sonra 1994 yılında Zel Yayınları ve 1997 yılında Öz-Ge Yayınları tarafından İstanbul ve Ankara'da yayınlanması, söz konusu söylemin (Kürt İsyanı algısının) Türkiye'de yaygınlaşmasında etkili olmuştur.

Aslında bu söylemi, 1960'ların sonundan itibaren yayınlanmaya başlayan Kürt tarihi ile ilgili Kürt ulusçu söyleminde bulmak mümkündür, ancak bu çalışmalarda Dersim '38 birkaç paragrafla ve olgusal bilgi eksikliği ile değerlendirilmiştir. (Silopi 1969, Şivan 1997 [1970])

Bu söylemin özellikle 1990'lı yıllarda Türkiye'de yerleşmesi ve yaygınlaşması konusunda, İsmail Beşikçi'nin, 1970'lerin sonunda hazırladığı ve uzun bir süre sonra ancak 1990 yılında yayınlanabilen *Tunceli Kanunu (1935) ve Dersim Jenosidi* başlıklı kitabı da belki aynı oranda etkili olmuştur. (Beşikçi 1990)

İnşasında "Büyük yurtsever Baytar Nuri Dersimi'nin bizlere hediye ettiği" (Gülmez 1996:5) iki kitabının önemli rol oynadığı anlaşılan ve sonradan Dersim hakkında yazılan birçok kitapta (Göktaş 1991, Bulut 1991, Gülmez 1996, Kalman 1995, Bulut 2005 [1991], Opuz 2002) tekrarlanan bu Kürt ulusçusu söyleme göre Tunceli Kanunu'nun "... en önemli amacı Kürdistan kişiliğini ve Kürt kişiliğini yok edip, jenosidden kurtulan Dersim halkını, Kürtleri, Kemalist amaçlara göre yetiştirmekti. Kitle katliamlarının, jenosidin temel amacı bu idi." (Beşikçi 1990:150) Dersim '38 yenilgiye uğramış bir "Kürt isyanı" idi. (Opuz 2002:92[5])

POST-MODERN AVRUPA'DA POST-MARKSİST DİASPORANIN MAZLUM VE MAĞRUR DERSİM '38'İ VE TÜRKİYE'DEKİ YANSIMALARI

Yukarıda sözü edilen (Kemalist, Türk ulusçusu, Marksist, Kürt ulusçusu vs.) tüm anlatılar, 'isyan/ayaklanma' söylemini paylaşmaktadır. Dersimlilerin görgü tanığı yaşlılardan başından beri dinledikleri anlatılara ters düşen bu söylemin sorgulanması ancak 1990'larda başlayacak ve 'isyan' söyleminin yerini giderek daha çok 'kırım/katliam' söylemi alacaktır.[6]

Dersim '38 konusunda resmi tarih ve ona alternatif olarak dışa vurulan söylemler dışına çıkılması konusunda en büyük katkıyı, önce yurtdışında ve ardından Türkiye'de süreli yayınlarda (*Raştiye, Desmala Sure, Ware, Tija Sodıri, Pir, Kormışkan* vd.) ve kitaplarda yayınlanan (Zazaca ve Türkçe) mülakatlar oluşturmuştur. (Çem 1999, Taş 2007, Taş, 2010, Algör, 2010) Bizzat Dersimliler tarafından gerçekleştirilen bu mülakatlardaki (yaşlı) Dersimlilerin anlatılarında karşımıza çıkan, genelde 'isyan" söyleminden ve özelde ulusçuluk söyleminden uzak Dersim '38 gerçekliği, birçok Dersim '38 algısını gözden geçirmesine (revizyonuna) neden olmuştur.

Modernizme karşı eleştirel ve mesafeli tutumun güçlendiği 1990'lar Avrupa'sında Dersimli diaspora içinde, Alevilik, Dersimlilik ve Zazalık tartışmaları sırasında küçük bir 'eski solcu' Dersimli arasında uç veren ve bu makale kapsamında ele alınması olanaksız olan bu 'yeni' Dersim '38 (ve genelde Dersim) söylemi, tutarlı ve sistematik olmayan bir gelişme süreci izleyerek önce diasporada, daha sonra Türkiye'de yaygınlaşmıştır. Bölge halkının neredeyse tamamı için 'kolektif kimlik' bağlamında en önemli unsur olan (Dersim'e özgü yorumuyla) Alevilik (Kızılbaşlık) ve bölgenin en çok konuşulan (ve adlandırılması konusunda yıllardır süren tartışmaların sürdüğü) Zazaca/Kırmancki/Dımılı dili bağlamında bir 'özgünlük' ve giderek 'ayrı etnik/ulusal yapı' savına (bazen zımni olarak bazen de açıkça (dayanan) bu Dersimli/Dersimci söylem (1992-1996 yılları arasında Londra'da yayınlanan *Desmala Sure* dergisinin farklı sayıları), siyasi bağlamda bazen kendini Kürt veya Kürtçü düşmanlığı şeklinde dışa vururken, Dersim '38 bağlamında, 1970'lerden itibaren yaşanan politizasyon sürecinin (dolayısıyla sonradan üretilmiş ideolojik Dersim '38 söylemlerinin) dışında kalmış insanların ve özellikle yaşlıların anlatılarına (ve genelde söylemlerine) sadık tavırlarıyla dikkat çekmektedir. (Yapılan mülakat ve sözlü tarih çalışmaları ile ortaya çıkan ve daha 'otantik' olduğu iddia edilebilecek bu sözlü tanıklıkların ve dilin 'arkeolojisi' konusunda çok duyarlı ve dikkatli olunması gerektiğine ve çokkatmanlı bu dilin çözümlenmesinin

çok-boyutlu ele alınması gerektiğine daha önce yayınlanmış bir çalışmada dikkat çekmiştik: Bilmez, Kayacan ve Alsan 2011)

Aynı dönemde yine Avrupa'daki bu tartışmalar sırasında, Zazaca konuşan Dersimli olan veya olmayan eski solcular arasında doğarak hızla geli-

şen Zazacı söylemde ise Seyit Rıza bir Zaza önderi ve Dersim 1937-38 süreci adeta 'bağımsız Zazaistan' mücadelesinin bastırılması olarak sunulmaya başlanmıştır. (1990'ların ilk yarısında Stockholm'de yayınlanan *Piya* dergisinin farklı sayıları, Pamukçu 1992)

SON YILLARDA TÜRKİYE'DE YAYIN PATLAMASI: ONUR ÖYMEN'İN EŞSİZ KATKISI

Yazının başında sözü edilen sürecin yol açtığı popüler ilgi patlamasından önce, aslında Dersim '38 konusuna popüler düzeyde ilgide büyük artışın, iki yıl önce (Kasım 2009) Onur Öymen'in meclis konuşmasından sonra gerçekleştiğini söylemek gerekiyor, ancak bundan önce oluşmuş (yukarıda kısmen söz edilen) bir Dersim genel tarihi ve Dersim '38 tarihi literatürünün oluştuğunu unutmamak gerekiyor.

Aslında yukarıda sözü edilen revizyonist girişmelere karşı modernist Kemalist söylem hiç eksik olmamıştı (Akgül 1992, Öz 2004, Akgül 2001, Şimşir 2009); ancak Onur Öymen'in konuşmasından sonra adeta bir kampanya bağlamında yayınlanan kitaplarla bu söylemin, üstelik bu sefer daha kalın çizgilerle ve sesli olarak gündeme getirildiği görülmektedir. (Zelyut 2010, Gökalp & Bulut 2011, Ramazan Demir 2011) Reformasyon ve Karşı-reformasyon ikileminden esinle 'karşı-revizyonizm' adı verilebilecek bu literatürde yapılan şey, resmi söylemin (yeni koşullarda) yeniden üretilmesinden ibarettir.

Ancak bundan önce Türkiye'de Dersim '38 konusunda duyarlılık ve bilinç yaratma konusunda en büyük katkıyı son yıllarda hazırlanan belgesel filmlerin sunduğunu söylemek abartılı olmayacaktır. (Çayan Demirel: "Dersim 1938", Özgür Fındık: "Kırmızı Kalem" ve "Kara Vagon"; Nezahat & Kazım: "İki Tutam Saç – Dersim'in Kayıp Kızları") İnternet sayesinde geniş çevrelerle ve bazen Dersimlileri de aşan bir izleyici kitlesi ile buluşan (mevcut söylemlerin gölgesinden kurtulamayan) bu filmler, öncelikle tanıklar aracılığıyla bir katliam ve kıyım anlatısı sunmaktadırlar. Yine son dönemde tekrar basımı yapılan dönemin resmi raporları (JUK Raporu 1998, Bayar 2006, Öztürk 2007, Bulut 2001, Çalışlar 2010, Varlık 2010), Şükrü Aslan tarafından derlenen *Dersim* kitabındaki ilgili makaleler (Aslan 2010) ve Tarih Vakfı tarafından yayınlanan Necmeddin Sahir Sılan Arşivi belgeleri (NSS -1, NSS - 1, NSS - 2, NSS - 3, NSS - 4, NSS - 5), Dersim '38 konulu tarihyazımına (özellikle resmi söylemin anlaşılması bağlamında) önemli katkı sunmuştur.

Dersim '38'in isyan söylemi dışında ele alınışının en yetkin iki örneğini, medyada son zamanlardaki Dersim '38 tartışmalarını 10 Kasım 2011 tarihinde *Zaman* gazetesinde yayınlanan söyleşisi aracılığıyla tetikleyen Hüseyin Aygün'ün son yıllarda yayınlanan iki kitabıdır. (Aygün 2009 ve Aygün 2010) Katliama olduğu kadar sürgüne de odaklanmasıyla ve yeni belgeler kullanımıyla diğer çalışmalarından ayrılan Aygün'ün ilk kitabında mesele, devletin Dersim ve Kürt politikasındaki süreklilik bağlamında ele alınmakta ve Dersim '38'in bugüne kadar ihmal edilmiş parçası olan 'sürgün' tüm boyutlarıyla ele alınmış ve şu sonuca varılmıştır: "... bir halk, topyekün olarak -yaşlı, çocuk, hamile, asker, zengin, fakir ayırmaksızın- sürgün edilir. Yolda doğan çocuklar, hastanede ölen bebekler dahi sürgünün kurbanı olur. Sürgün kararında kesinlikle herhangi bir 'ölçülülük' yoktur. Mağdur bazen bir çocuk, bazen bir yaşlı ve hatta bazen bir cenin dahi olabilir". (Aygün 2009:127) Ertesi yıl yayınladığı kitabında resmi söyleme karşı büyük oranda kendisinin topladığı çok değerli tanıklıklara dayanan Aygün, Dersim '38 konusundaki tutumunu (1938'le Yüzleşmek" başlıklı bölümde) açık ve dolaysız bir şekilde dile getirmektedir: "Modern Türkiye tarihindeki en kara sayfa 1937 ve 1938 yıllarında Dersim bölgesinde yaşanan *insanlık dışı resmi eylemler*'dir. Bu yıllarda modernizm adına 'tek millet' yaratmak isteyen İttihat ve Terakkici anlayış on binlerce savunmasız kadın, çocuk, yaşlı insanı -hiçbir suçları olmadığı halde- yok etti. Ölenlerin sayısının 40 binden az olmadığı araştırmacıların ortak görüşü. 12 bin civarında bir insan grubunun ise İttihat ve Terakki'nin 'etnisite mühendisliği' tezi temelinde 'batıya muhacirliğe gönderildiği tahmin ediliyor. Kesin rakamlar verilemez; resmi istatistikler yok ve arşivler kapalı.

(...)

Dersimliler'in önemli bir kısmı öteden beri bu kara yıla 'tertele' (soykırım) diyor. Bu tarihi son yıllarda

gündemleştiren gelişme ise 2009 Kasım'ında TBMM'de CHP'li Onur Öymen tarafından yapılan konuşma oldu. Hükümetteki AKP ise 1938'e 'katliam' diyerek bir eşiğin aşılmasını kolaylaştırdı.

(...)

Dersim aslında 'Yavuz'dan beri' irili ufaklı sayısız katliamların mağdurudur (Osmanlı'nın sel seferleri hatırlansın). Ancak *1938 hacmi, etkisi ve kalıcı sonuçlarıyla birlikte düşünüldüğünde açık bir 'insanlığa karşı suç' eylemi.* Bu nedenle bu devletin ve hükümetin yapacağı çok şey var." (Aygün 2010:321-322, abç)

Bu çalışmadaki oldukça rafine ve tanıklıklara dayalı (otantik) anlatı ve insan hakları merkezli tutum, dar ideolojik kaygılardan uzak ve modernizm ve Kemalist ulus-devlet ile (utangaç da) hesaplaşmaya hazır niteliği ile, yukarıda sözü edilen (diaspora kaynaklı) ve 2000'li yıllarda yaygınlık kazanan revizyonist tarihyazımının doruk noktalarından biri olarak kabul edilebilir belki.

İsyan söylemini reddeden bu (popüler) tarihyazımının ilginç bir örneği olarak, Celal Yıldız'ın tespitlerine yer verilebilir: "Batı devletlerine karşı kurtuluş savaşını verip Padişahlığı kaldıran, katı üniter devleti kurarak tüm Türkiye'ye hâkim olan genç Cumhuriyet Dersim sorununu onur meselesi yapmıştı. Ayrıca ulusal devlet' farklı renk ve kültürleri yok etmek istiyordu.

Eğer bizdeki Cumhuriyet Anadolu'nun çok kültürlü yapısını hesaplayıp ona uygun temelde oluşturulsaydı; farklı etnik ve kültürel ayrılıklar kabul görseydi; bu kadar şiddete, zorbalığa ve kan dökmeye gerek kalmazdı Dersim'de.

(...)

.. Türkler de Kürtler de hâlâ Dersim'de farklı bir dil, inanç ve kültürün olduğunu kabul edemiyorlar." (Yıldız 2007:76-77)

Bundan iki yıl sonra yayınlanan bir başka kitapta da Dersim '38'in asayişi sağlama ve medenileştirme harekâtı olarak görülemeyeceği (Demir 2009:258-259), feodalizmin tasfiyesine direnişin söz konusu olmadığı (Demir 2009:259-260) ve "Dersimlilerin bağımsız bir Kürt devleti gibi bir eğilimlerinin ve teşebbüslerinin" bulunmadığı (Demir 2009:261-265) belirtilerek, son tahlilde mesele insan hakları ve uluslararası hukuk açısından yorumlanmaktadır: "Her ne kadar kırımdan on, on bir yıl sonra kabul edilmiş olsa da, 'Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'nin ikinci maddesinde belirtilen kriterler üzerinden ve onları dikkate alarak bir değerlendirme yapıldığında, Dersim'de ve tabii ki, hükümetin bilgisi ve talimatları doğrultusunda yürütülen askeri harekâtlar (Tenkil Harekâtları) sırasında gerçekleştirilen bilinçli ve sistematik uygulamaların, sözleşmenin ikinci maddesinin a, b, c ve e fıkralarında belirtilen kriterlere (birebir) uygun olduğunu (örtüştüğünü) ve dolayısıyla, Dersim'de (1937 ve 1938'de) tam anlamıyla bir jenosidin (soykırımın) gerçekleştirildiğini söylemek yanlış veya abartılı bir tespit ve söylem olamayacaktır." (Demir 2009:251)

Aynı şekilde isyan/ayaklanma iddiasını reddeden söylem, Hasan Demir'in 2011 yılında yayınlanan (tanıklara dayalı) kitabında da tekrarlanmaktadır: "... Dersim'de 1937-38'de herhangi bir isyan ve kalkışma söz konusu değildir. Cumhuriyet tarihinin en sakin yılları 1935-37 arasında geçen iki yıldır.

Dersim 1937-38'de yaşananların isyan değil; soykırım/katliam olduğu gerçeğinin dayanakları vardır..." (Hasan Demir 2011:27, abç)

Dersim 1937-38 tarihinin önemli kaynaklarından sayılabilecek ve burada listesi bile verilemeyecek olan hatıratın, resmi söylemde gedik açan Kürt isyanı söylemine dayalı literatürde ve özellikle yukarıda sözü edilen revizyonist söyleme dayalı çalışmalarda sıkça kullanılan önemli kaynaklardan olduğunu, ancak tüketici ve sistemli kullanımın henüz gerçekleşmediğini söylemek gerekiyor.[7]

BÜLENT BİLMEZ
İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ
TARİH BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

1 1931 yılında kitapçık olarak yayınlanan, "1925 ilkbaharında Şark vilayetlerini saran irtica havası içinde tutulan (...) notlar"ında Neşat Hakkı Uluğ, bu dönemin çelişkilerle dolu resmi Dersim algısını çok iyi yansıtmaktadır. (Uluğ 2001 [1931]:7)

2 29 Haziran 1937 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde yayınlanan "Tunceli (Dersim) Meselesi. Hakikatle Yüzyüze" başlıklı yazısında Mazhar Aren, dışlayıcı Türk ırkçılığının dışlayıcı versiyonuna uygun olarak şunları söylemektedir: "Dersimlileri Türk sananlar var. Ben onları hiçbir zaman Türk saymıyorum. Türk'te hedevilik, iptidailik, vahşet, merhametsizlik ve kan içicilik, seciye halinde mevcut olamaz. Bundan başka antropolojik evsaf [nitelikler] ile Türk başkadır. Dersim'li başkadır. Türkçe başkadır. Zaza dili başkadır. Bunlar benim kanaatımca, tarihin pek eski zamanlarından beri o sarp dağlarda barınan ve kimse el değirmediği için münkarız olamayan [tükenemeyen] hususi bir ırktır." (*Ayın Tarihi*, Sayı 43, Temmuz 1937, s. 449-451)

3 Tunceli Kanunu ile ilgili olarak 26 İlkkânun 1935 tarihli *Ulus* gazetesinde yayınlanan "Tunceli" başlıklı yazısında Falih Rıfkı Atay, "Dersim öz Türk'tür. (...) Anadolu'da tek bir milletin evlatları oturmaktadır. Kan birdir" derken, Türk ırkçılığının kucaklayarak boğan asimilasyonist versiyonu konusunda bir örnek sergilemektedir. (*Ayın Tarihi*, Sayı 25, 1936, s. 74)

4 14 Haziran 1937 tarihinde yaptığı bir konuşmada dönemin Başbakanı İsmet İnönü şunları söylemekteydi: "Bugünkü vaziyet şudur: Orada Jandarma ve hükümet kuvvetleri tamamiyle teessüs etmiştir. Tunceli'nde ıslahat programı olarak düşündüğümüz tedbirler fasıla görmeksizin devam etmektedir. **Yol yapıyoruz. Mektep yapıyoruz. Karakol yapıyoruz.**" (abç) (*Ayın Tarihi*, Sayı 43, Temmuz 1937, s. 72-73). 18 Haziran 1937 tarihli *Anadolu* gazetesinde yayınlanan "Tunceli, Dersim Harekâtımız ve Programımız" başlıklı yazısında Haydar Rüştü Öktem, "Yollar, köprüler, karakollar yapıp Tunceli'yi medenileştiriyoruz." demektedir. (*Ayın Tarihi*, Sayı 43, Temmuz 1937, s. 93-95)

5 Kitabında Dersim '38'den "isyan" olarak söz eden yazar, bir başka yerinde "Dersim'de yaşananalar, bir ayaklanma durumundan çok dışarıdan dayatılan otoriteyi kabul etmeme yönünde, bir direniş görünümündedir." diyebilmektedir! (Opuz 2002:77)

6 Ortodoks Kemalist bir dille kaleme aldığı kitabında, Alevilik üzerinden ilginç bir şekilde isyan söylemini reddeden Mehmet Kızılgöz, "... Mustafa Kemal Paşa ölümüne kadar Dersim'e ve halkına asla vur emri vermemiştir" derken (Kızılgöz 1996:152), Dersim'38 ile ilgili olarak şunları söylemektedir: "Dersim halkı asi değildi. Dersim halkı çeşitli nedenlerle kandırılmıştı. Bunun baş sebeplerinden birisi de Dersim halkının kimlik arayışına sokulmasıydı. Bağlı bulunduğu devlet yönetimiyle ters düşürülerek kimliklerine kavuşacaklarına dair kandırılmışlardı." (Kızılgöz 1996:30)

7 Bir Dersimli tarafından kaleme alınmış Dersim '38 ile ilgili tek hatırat konumundaki Nuri Dersimi'nin yukarıda söz edilen *Hatırat*'ının (Dersimi 1992) yanı sıra, en çok başvurulan hatıratlar Sıdıka Avar'a (Avar 2010 ve Aslan 2009), ve İhsan Sabri Çağlayangil'e (Cılızoğlu 2000) ait olan hatıratlar.

DERSİM 38'DEN İKİ TANIKLIK: HAYDARANLI HIDIR VE KOÇANLI HÜSEYİN AĞALARIN MEKTUPLARI

CİHANGİR GÜNDOĞDU

Dersim Harekâtı esnasında Haydaranlı Hıdır Ağa ve Koçanlı Hüseyin Ağa gibi kolbaşıların himayesindeki sivil halkın bir kısmı kaçarak mağaralarda gizlenir. Kış aylarında yaşam koşullarının zorlaşması bu insanları kaçmakla teslim olmak arasında ikilemde bırakır. Aşiret ileri gelenleri de kendi bölgelerindeki askeri ve mülki erkânla görüşerek teslim olmanın uygun koşullarını ararlar. Bu yazıda görüşmelere örnek niteliği taşıyan iki mektup; aşiret liderleri ile mülki otorite arasındaki görüşmelere tanıklık etmeleri ve halkın yaşadığı travmaya dikkat çekmeleri açısından çarpıcı belgelerdir.

"Şimdi herhangi bir kimse hükümetin bir adamını görürse öyle kaçıyor ki kendisini taştan taşa atar pare pare olur."
Haydaranlı Hıdır

"Az buçuk kurtulanlarımız da korkudan kanımız kurumuştur. Olan aklımızı kaybetmişiz. Hatta adaletli paşamıza dertlerimizi eda etmeye iktidarımız yoktur. Çünkü hükümetin de gazabı ve havfı büyüktür."
Kopo Hüseyin

Dersim'e yönelik askeri harekâtın ilk safhası 1937 yılının Mart ayında başlar ve Seyit Rıza'nın da aralarında bulunduğu aşiret liderlerinin 15 Kasım 1937 tarihinde Elazığ Buğday Meydanı'nda asılmalarıyla son bulur. Kış mevsimi nedeniyle operasyonlara ara verilir; baharda başlayacak ve "tedib harekâtı" olarak bilinen kapsamlı askeri harekât için hazırlıklara başlanır. Dersim Mercan, Merho ve Kalan dereleri olmak üzere üç askeri harekât bölgesine ayrılır. Haziran-Temmuz-Ağustos aylarında Pülümür, Nazımiye, Ovacık, Hozat ve Çemişgezek kazalarına yayılan operasyonlarda kitlesel katliamlar yaşanır.[1] Askeri harekâtın dehşetinden kaçan halk Dersim'in dağlık ve ormanlık alanlarında bulunan mağaralara ve kuytuluklara sığınır. Doğu Dersim'de Demenan ve Haydaran aşiretleri batıda ise Kör Abbas, Bal, Keçel ve Koçuşağı/Koçan aşiretleri askeri harekâta kısmen direnirlerse de başarılı olamazlar. Sayıca üstün ve donanımlı askeri kuvvetlerin karşısında kol (*Qol*) olarak tabir edilen ve silahlı aşiret üyelerinden oluşan gruplar sivil halkı korumada pek bir varlık gösteremezler.

Dersim'de yer yer askeri harekâta direnmeye çalışan aşiret kolları öteden beri aşiretlerin silahlı gücünü oluşturmakta ve gerektiğinde aşiretler arası kavgalarda yer almakta; geçim sıkıntısının baş gösterdiği zamanlarda ise talan hareketlerine katılmakta idiler. Kollar aynı zamanda arazi anlaşmazlıkları ve kan davaları gibi ihtilaflı konularda mensubu bulundukları aşiretin çıkarlarını korumakla mükelleftiler. Bu kollara liderlik eden ve kolbaşı olarak tabir edilen kimseler ise aşiretler nezdinde saygın bir yere sahiptiler. Kolbaşılarının evleri haksızlığa uğrayanlar, kanun kaçakları ve geçim sıkıntısı çeken için bir sığınak işlevi görmekteydi.

1937-1938 öncesi dönemlerde daha çok civar aşiret ve illere yönelik talan faaliyetine katılan aşiret kolları Dersim Harekâtı esnasında hükümet kuvvetleri ve onun yerel uzantıları olan milislere karşı sivil halkı korumaya çalışırlar. Özellikle 1937 yılında aşiret liderlerinin idam edilmeleri sonrası ortaya çıkan otorite boşluğu halk arasında öteden beri silahşorluğu ve cesareti ile tanınan kimi kolbaşılarının bölgelerinde inisiyatifi ele almalarıyla sonuçlanır.

Dersim Harekâtı esnasında askeri kuvvetlere karşı gerçekleşen kısmi direnişlerin başını, doğuda Haydaranlı Hıdır Ağa, batıda ise Koçanlı Hüseyin Ağa (Kopo Hüseyin) gibi halk arasında öteden beri bilinen ve tanınan kolbaşıları çeker. Bu kolbaşıların himayesindeki sivil halkın bir kısmı askeri harekâttan kaçarak doğuda Haydaran bölgesi ve batıda ise Aliboğazı gibi Dersim'in sarp ve ormanlık mıntıkalarındaki mağaralarda gizlenmek zorunda kalır. Ancak 1938 yılının sonbahar ve kış aylarına

doğru erzaklarının bitmesi nedeniyle halk arasında açlık baş gösterir. Doğanın çetin koşulları ve yaklaşmakta olan kış, halkı ve aşiret önderlerini kaçmakla teslim olmak arasında bir ikilemde bırakır. Buna rağmen aşiret ileri gelenleri gerek doğrudan, gerekse aracılar vasıtasıyla olsun, kendi bölgelerindeki askeri ve mülki erkânla görüşerek teslim olmanın uygun koşullarını aramaktan da geri durmazlar. Bu yazının konusunu teşkil eden ve 1938 yılının Ekim ve Kasım aylarında Haydaranlı Hıdır ile Kopo Hüseyin'in isimlerini taşıyan iki mektup örneği bir taraftan aşiret liderleri ile mülki otorite arasındaki görüşmelere tanıklık etmeleri diğer taraftan halkın yaşadığı travmayı birkaç cümle ile de olsa gözler önüne sermeleri açısından çarpıcı belgelerdir.

"HÜKÜMET BİZE ACIMIYOR. MİLİS YAZIYOR FAKİR FUKARAYI BİRDEN KIRIYORLAR"

İlk mektubun sahiplerinden Hıdır Ağa (... – 1960) (Xıde Alê İsme) Haydaran aşireti liderlerinden Kamer Ağa'nın 1937 yılında idam edilmesi sonrasında halka önderlik etmeye başlar. Mektubun muhatabı olan Mümin Bey ise Haydaran aşiretinin ikamet ettiği Kutuderesi ve Jel Dağı bölgesinde operasyon yürüten İkinci Seyyar Jandarma Taburu'na komuta etmektedir. Hıdır Ağa ile Mümin Bey 1937 yılının yaz veya sonbahar aylarında karşılaşırlar.

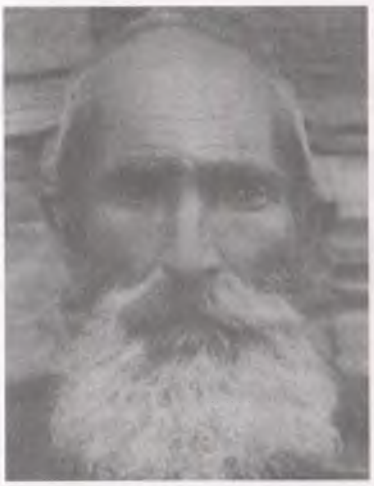
İkili arasındaki karşılaşmaya dair dönemin tanıklarının farklı anlatıları bulunmakla birlikte çoğu bu ilişkiyi doğrulamaktadır. 1938 katliamının canlı tanıklarından Haydaranlı Xıdirê Heseni'ye göre karşılaşma şu şekilde gerçekleşir: 1937 yılında Abdullah Alpdoğan'ın isteği üzerine Hıdır Ağa, Haydaranlı Kamer Ağa'yı teslim olması yönünde ikna eder. Kamer Ağa'yı teslim etmek üzere Elazığ'a giden Hıdır Ağa beraberinde gelen oğlu Hemed (Ahmed) ve Alo Dıl'ı bir süre sonra Dersim'e geri gönderir ve Haydaranlı silahşorlardan Jel Dağı tarafına asker bırakmamalarını ister. Bunun üzerine aşiretten eli silah tutan kimseler askerin ilerleyişini durdurmak üzere Jel Dağı'nda mevzilenirler. Bir süre sonra Hıdır Ağa üzerinde bir yüzbaşı üniforması ile Jel Dağı'na çıkagelir, direnişi durdurur ve silahları toplayarak teslim ettirir. Xıdirê Heseni'ye göre Hıdır Ağa yanlarına gelmezden evvel Jel Dağı'nda alay komutanı Mümin Bey'le görüşür ve bu esnada ikisi kardeş olurlar. Hıdır Ağa'nın kararına itiraz edenler olursa da sonunda silahlarını teslim ederek evlerine dönerler.[2]

Seyit Rıza'nın *emirber*'lerinden F. Doğan'a göre ise Mümin Bey görüşme çağrılarından birine olumlu cevap veren Hıdır Ağa'ya Kürt ve aşiret çocuğu olduğunu söyler, kan kardeşi olmayı teklif eder. Bu görüşme sonucunda Hıdır Ağa ve Mümin Bey aşiret usulüne göre kan kardeşi olurlar.[3]

Kahraman Aytaç da bu karşılaşmayı doğrulamakla birlikte "bir subay" olarak nitelendirdiği meçhul kişinin ismini vermez. Aytaç'a göre meçhul subay ile Hıdır Ağa arasındaki ilişki şu şekilde gelişir: Haydaran aşireti reisi Kamer Ağa'nın idam edilmesinin ardından aşiret yönetimi Hıdır Ağa'ya geçer. Haydaran aşiretinin tüm köy ve mezraları yakılmış ve yasak bölge ilan edilmiştir. Aşiretin önemli bir bölümü imha edilmiş, kalanlar ise dağlara kaçmıştır. Dağlara sığınan gruplar yer yer askerlerle çatışmaktadır. Bu çatışmalardan birinde bir subay ile üç er Haydaranlılar tarafından esir alınır. Esir alınan askerler Hıdır Ağa'nın huzuruna çıkarılır. Hıdır Ağa askerlerin elbiselerini ve potinlerini çıkarttırır; silahları ile birlikte serbest bırakır. Ancak daha sonra askerlerin dağda tökezlediğini görünce potinlerini geri verir. Aytaç'a göre bu olaydan 20-25 gün sonra Hıdır Ağa ve taraftarları teslim olmak zorunda kalır. Bu kafile Hıdır

Dersim'de aşiretlerin yerleşim alanlarını gösterir harita.

Haydaranlı Hıdır Ağa.

10 Ekim 1938 tarih ve 277/249 kayıt numaralı Nazımiye kazası mahreçli Haydaranlı Hıdır'ın cevabi mektubun örneği.

Ağa'nın esir aldığı subay tarafından kurşunlanmaktan kurtarılır ve sürgüne gönderilir.[4]

Her üç anlatı da bir ilişkinin varlığını doğrulamakla birlikte, Kahraman Aytaç, Hıdır Ağa ve aşiretini bir kıyıma uğramadan sürgüne gönderen kişi olarak Mümin Bey'in ismini vermez. Hüseyin Akar ise kimliği belirsiz subayın ismini Ragıp Gümüşpala olarak vermektedir: "1938'de Hıdır Ağa'nın adamları bir-iki zabit yakalayıp Hıdır Ağa'ya götürürler. Hıdır Ağa zabitlerin silahlarını ve potinlerini alır, onları serbest bırakır. Arkadan onların gidişini izleyen Hıdır Ağa birinin dikenli arazide yürümekte güçlük çektiğini görür ve çağırarak postallarını verir. O zabit, bu Paşa (Ragıp Gümüşpala) imiş."[5]

Yanda bir kopyası bulunan 10 Ekim 1938 tarih ve 277/249 kayıt numaralı Nazımiye Kazası mahreçli "Haydaranlı Hıdır'ın cevabi mektubu örneği" Hıdır Ağa ile Mümin Bey arasındaki tanışıklığı doğrulamaktadır. Mektubun kaleme alındığı sırada Hıdır Ağa Nazımiye kazasına tesadüf eden yasak bölgede bir yandan kendisine barınmak için yer temin etmeye çalışmakta[6] diğer yandan ise resmi merciler nezdinde bir resmi af çıkartılması için Mümin Bey'den aracılık yapmasını talep etmektedir.

Hıdır Ağa'ya ait mektup örneği iki not defteri sayfasından oluşmaktadır."Hıdır'ın cevabi mektubu örneği" ibaresinden anladığımız kadarıyla Hıdır Ağa'ya önceden giden bir başka mektup söz konusudur ve yandaki mektup ona binaen kaleme alınmıştır. Hıdır Ağa mektubunda Mümin Bey'den sevgi ve hürmetle söz etmekte, bunun akabinde Haydaran aşireti ağalarından Kamer Ağa'nın çocuklarının başına gelen vahim olaydan bahsetmekte ve bir resmi af çıkartılmasını istemektedir.[7] Mektupta ayrıca Dersim 38 Harekâtı sırasında bir kısım aşiretlerden devşirilen milislerin "fakir fukarayı birden" kırdıklarından, "hükümetin milleti kırmayacağı sözünü" işiterek teslim olmaya gidenlerin çocuklarının milislerce vurulduğundan da söz edilir.[8]

Hıdır Ağa'nın tam olarak hangi tarihlerde teslim olduğu bilinmemekle birlikte muhtemelen 1938 yılının son aylarında, af kararının oğlu Haydar Bey tarafından kendisine iletilmesi üzerine Elazığ'a giderek teslim olduğu ve oradan da Balıkesir'e sürgüne gönderildiği bilinmektedir.[9] Hıdır Ağa 1947 yılında ilan edilen resmi affı müteakip Dersim'e geri döner ve 1960 yılına kadar burada yaşamaya devam eder.[10]

"... HAREKET-İ ASKERİYE MİLLETİ ÖYLE KIRMIŞ Kİ KIRILAN ADAMLARDAN İNSANIN AKLI ZAYİ OLUYOR..."

İkinci mektubun sahiplerinden Koçanlı Hüseyin Ağa (*Qopo* Hüseyin) ise Batı Dersim'de Çemişgezek-Hozat-Ovacık bölgesinde halk arasında öteden beri cesareti ile nam salmış bir silahşordur. 1926 yılında -1943 yılında "33 Kurşun" olarak bilinen Van'da 33 köylünün kurşuna dizilmesi emrini veren[11]- Albay Mustafa Muğlalı komutasında Koçuşağı aşiretine karşı düzenlenen "tedib harekâtına" karşı koyan aşiret silahşorları arasında bulunur.[12]

Hüseyin Ağa 1938 Harekâtı esnasında yanında sayıları otuzu bulan aile efradı ile birlikte Aliboğazı'nda bulunan mağaralara sığınır. Bir süre bu bölgede saklanan Hüseyin Ağa ve ailesinin, çetin kış koşulları ve yiyecek sıkıntısı sebebiyle, teslim olmaktan başka çareleri kalmaz. 1939 yılı Mart ayına ait Ovacık Kaymakamlığı'ndan Abdullah Alpdoğan'a giden bir resmi yazıda halkın "öteden beriden topladıkları erzaklarının bitmiş olduğundan şimdi kaynamış suya tuz atmak suretiyle idarei maişete çalıştıkları" ve "haydutların" sıkıntıda oldukları belirtilir.[13] Aynı yazıda Hüseyin Ağa'nın Kızıl Kom bölgesinde barınırken yanına giden memura kardeşi Haydar, oğlu Kâzım'ı Çemişgezek civarına getirirlerse, sağ olduğunu işitir ve görenler kendisine söylerler ise bütün adamları ile beraber hükümete teslim olacağına söz verdiği iddia edilmektedir.[14]

Dönemin canlı tanıklarının ifadelerinden anladığımıza göre Hüseyin Ağa'nın bu isteği yerine getirilmeyince, o da yanındakilerle beraber Mayıs ayının ortalarında Ovacık bölgesine geçmek üzere yola koyulur ve dört günlük bir yolculuğun sonunda Nenikan köyüne ulaşır.[15] Üç-dört ay daha bu bölgede kaldıktan sonra 1939 yılının Eylül ayı sonu Ekim ayı başlarında Ovacık'ta resmi makamlara teslim olur.[16]

Koçan aşiretinden Kazımê Şıxheseni'ye göre Hüseyin Ağa Ovacık'a elinde silahı, boynunda dürbünü ve yanında adamları birlikte teslim olmaya gelir.[17] Burada bir süre kaymakamlık makamında ağırlanır ve oradan yanındakilerle beraber batıya sürgün edilmek üzere Elazığ'a gönderilir. Elazığ'dan ilk önce oğlunu görmek için Manisa'ya gönderilir; sonrasında ise asıl sürgün yeri olan Kayseri

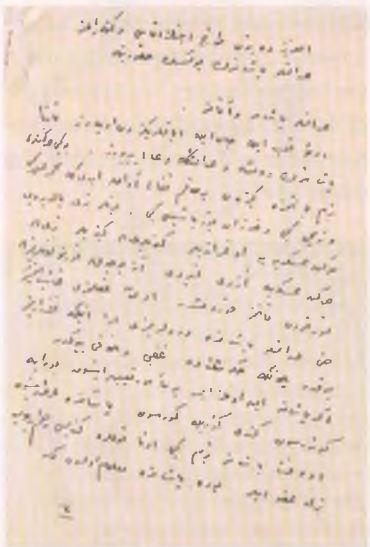
Develi'ye sürgün edilir. Hüseyin Ağa Kayseri'de bir buçuk sene kadar kalır, ancak buradan ailesi ile birlikte firar eder ve Aliboğazı'na döner. Kopo'nun Aliboğazı'na yine döndüğünün ihbar edilmesi üzerine kendisi, kızları ve karısı askerlerce öldürülür.[18]

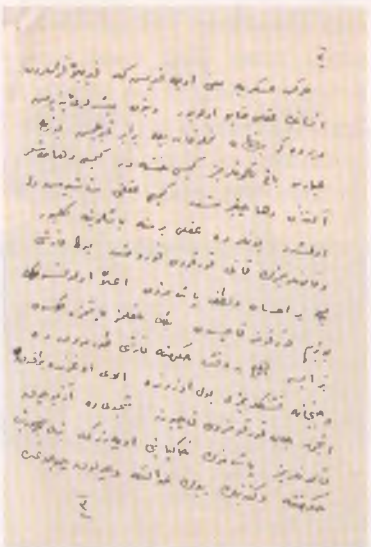
Cafer Demir, 38'in canlı tanıklarından Seydağa Sakin'in anlatımına dayandırarak kaleme aldığı *Umudu ve Tutkusuyla Qopo* adlı çalışmasında Çemişgezek Kaymakamı Salih Bey ile Hüseyin Ağa arasında gerçekleşen bir görüşmeye yer vermektedir.

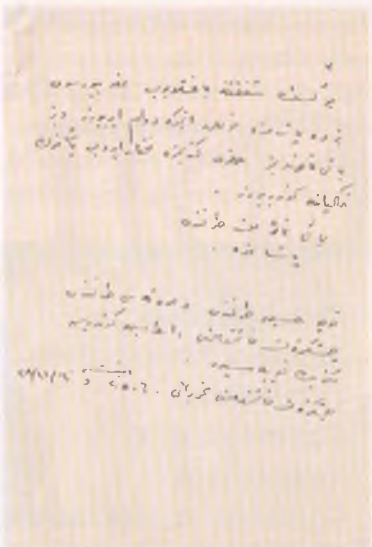

Koçanlı Hüseyin Ağa.

"Kopo Hüseyin ve Avanesi tarafından Çemişgezek Kaymakamlığı vasıtasıyla gönderilmiş mektubun kopyası" ibareli 9 Kasım 1938 tarihli ve 2506 numaralı Çemişgezek Kaymakamlığı tahriratı.

Hüseyin Ağa'nın daha Aliboğazı'nda saklanmadan önce gerçekleştiği varsayılan bu görüşmede kaymakamın kendisine af kanununun çıktığından söz ettiği, ancak iskân kanunu gereği teslim olanların batı illerine gönderileceğini söylediği iddia edilmekte;[19] ancak teslim olma fikrine sıcak bakan Hüseyin Ağa'nın, teslim olan diğer kafilelerin başına gelenleri öğrendikten sonra bu fikrinden vazgeçtiği iddia edilmektedir.[20]

Hüseyin Ağa ile Çemişgezek kaymakamı arasındaki görüşmenin hangi tarihte gerçekleştiği tam olarak bilinmemekle beraber, yukarıda bir örneği verilen "Kopo Hüseyin tarafından ve Avanesi tarafından Çemişgezek Kaymakamlığı vasıtasıyla gönderilmiş mektubun kopyası" ibareli 9 Kasım 1938 tarihli ve 2506 numaralı Çemişgezek Kaymakamlığı tahriratı, Hüseyin Ağa ile resmi merciler arasında gerçekleşmiş olan bu görüşmelerinden birine tanıklık etmektedir. Yukarıda sözü edilen resmi yazışmadan anlaşıldığı kadarıyla Hüseyin Ağa Kızıl Kom bölgesinde de yanına gelen memurla teslim olma koşullarını görüştüğü ve bu doğrultuda 1938 yılının Kasım ayından itibaren mülki ve askeri erkânla bir dizi görüşmeler yaptığı görülmektedir.

Kopo Hüseyin imzalı mektup 1938 yılının Kasım ayı başlarında Elazığ'da bulunan Abdullah Alpdoğan'a hitaben kaleme alınmıştır. Mektupta askeri harekâtın sorumlusu olarak "Mehmed Ali gibi ve Zemci [?] gibi ve Hozat Yüzbaşısı"nın isimleri zikredilmekte, askeri harekâtın yarattığı psikolojik ve maddi yıkım, hükümetin "gazabı ve havfı"na bağlanmaktadır.[21]

Mektupta askeri harekâtın yarattığı travma şu şekilde dile getirilir: "Bu da paşamıza malum olsun ki hareket-i askeriye milleti öyle kırmış ki kırılan adamlardan insanın aklı zayi oluyor ve bütün meşeleri yandırmış ve yerdeki bulunan mahlûkat bile beraber kırılmış. Bundan ibaret baki kalanlarımız kimisi hastadır. Kimisi taşlar altından daha çıkamamıştır. Kimisi aklını şaşırmış deli olmuştur. Bunlar da aklı bir sene başlarına gelmiyor. Ve kalanlarımızın kanı korkudan kurumuştur."[22]

SONUÇ YERİNE

Mektuplar ilk bakışta dil, yazı stili ve üslup bakımından aynı kalemden çıkmış izlenimi vermekte; bu benzerlikler ise akabinde mektupların adı geçen kimselere ait olup olmadığı sorusunu akla getirmektedir. Bu mektuplar gerçekten Hıdır ve Hüseyin ağalara mı aittir? Hıdır ve Hüseyin ağaların okuma-yazma bildiklerine dair elimizde şu an için kesin bir veri bulunmamaktadır. Hıdır Ağa'nın Türkçe bilmediği ve sürgünden döndüğü tarihlerde bile resmi makamlar nezdinde olan işlerini tercümanlar aracılığıyla yaptığı bilinmektedir.[23] Ancak kendi bölgelerinde resmi makamlarca bilinen ve yakından takip edilen bu kimselerin yukarıda da işaret edildiği üzere dönem dönem gerek doğrudan gerekse aracılar vasıtasıyla askeri ve mülki erkânla görüşmeler yaptıkları bilinmektedir. Taraflar arasında bu tür bir ilişki göz önünde bulundurulduğunda mektupların Hıdır ve Hüseyin ağalarca yanlarına gelip giden aracı memurlara veya kaza tahriratında

görevli kâtiplere yazdırılmış/dikte ettirilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Zira mektupların hitap üslubu, dil ve muhteviyatı bunların 19. yüzyıl Osmanlı bürokratik yazışma dili ve geleneğine aşina olan kimseler tarafından kaleme alınmış olmaları ihtimalini güçlendirmektedir. Kaza tahriratlarınca mektup olarak değerlendirilen bu metinler sahiplerinin şikâyet ve taleplerini içermeleri bakımından Osmanlı arzuhal geleneğinin Cumhuriyet dönemi örnekleri kapsamında değerlendirilebilir.

Yazıda da belirtildiği üzere her iki mektup Nazımiye ve Çemişgezek kazaları tahriratlarınca resmi evraklara ilişik olarak o sırada Elazığ'da bulunan Tunceli vilayeti tahriratına gönderilmiş ve orada görevli bulunan bir memurca asıllarından kopyalanarak günümüze intikal etmişlerdir. Dolayısıyla her iki mektup kopyasındaki kâğıdın ve el yazısının benzerliği bu mektupların aynı kişi tarafından kopyalanmış olmasından kaynaklanmaktadır.

Mektupların asıl önemi dönemin tanıklarının ifadelerine dayanmalarından ileri gelmektedir. Bu mektuplarda resmi söylemin "isyan" ve "asi" tanımlamaları çerçevesinde *dehümanize* ederek meşrulaştırmaya çalıştığı Dersim 38 katliamı, "can korkusundan" kaçan insanların bir hayatta kalma çabası olarak karşımıza çıkmaktadır. Mektuplarda karşımıza "asiler" değil "hatalı hatasız demeden" birden kırılan, kendilerini "taştan taşa atarak pare pare olan", "korkudan kanları kuruyan", "akıllarını kaybeden" ancak resmi tarihçiliğin seslerini ve acılarını kararlılıkla görmezden geldiği kadınlar, erkekler ve çocuklar çıkmaktadır.

Resmi tarihçilikçe örneğin Hüseyin Ağa'nın: "Biz ise hiçbir vakit hükümete karşı durmayarak da ve cebhane fişenklerimizi yol üzerinde alay uğrunda bıraktık"[24] cümlesi kayda değer bulunmaz. Bu tür bir tarihçiliğin nazarında Dersimli ister silahlarını teslim etmiş olsun ister kendileri teslim olmuş olsun, her daim medenileştirmeye ve terbiye edilmeye muhtaç bir "asi" olarak karşımıza çıkar. İlerlemeci-modernleşmeci bir perspektiften kaleme alınan bu anlatılarda devletin uyguladığı katliam ise "medenileştirici" ve "özgürleştirici" zorunlu bir müdahale olarak meşrulaştırılır ve halkın da kaderine razı olması beklenir.

Kopo Hüseyin ve Avanesi Tarafından Çemişgezek Kaymakamlığı Vasıtasıyla Gönderilen Mektubun Kopyası

Elaziz [s.1]
Bütün Tunceli'nin Atası ve Generalimiz Adaletlü Paşamızın Yüksek Huzuruna Adaletlü Paşamız ve Atamız.
Evvelen kalb ile can ile ayaklarınızdan öperiz. Sanıyen, paşamızın devletine ve adaletine dua ediyoruz. Bu gibi hareketleri bizim başımıza getiren bir takım kafalı adamlar idi ki Mehmed Ali gibi ve Zemci[?] gibi ve Hozat Yüzbaşısı gibi. Bunlar bizi yıldırıp hareket-i askeriyeye uğrattılar, kendileri de gittiler bizi de hareket-i askeriye ezdi kırdı. Az buçuk kurtulanlarımız da korkudan kanımız kurumuştur. Olan aklımızı kaybetmişiz. Hatta adaletli paşamıza dertlerimizi eda etmeye iktidarımız yoktur. Çünkü hükümetin de gazabı ve havfı büyüktür. Eğer paşamız emin olmaz ise bir memur tayin etsin buraya göndersin kendi gözü ile görsün. Paşamıza arz etsin. O vakit paşamız bizim gibi edna kullara kendisi rahm edip bizi af eyler. Bu da paşamıza malum olsun ki **[s. 2]** hareket-i askeriye milleti öyle kırmış ki kırılan adamlardan insanın aklı zayi oluyor ve bütün meşeleri yandırmış ve yerdeki bulunan mahlukat bile beraber kırılmış. Bundan ibaret baki kalanlarımız kimisi hastadır. Kimisi daha taşlar altından çıkamamıştır. Kimisi aklını şaşırmış deli olmuştur. Bunlar da aklı bir sene başlarına gelmiyor. Ve kalanlarımızın kanı korkudan kurumuştur. Buna karşı yine bir ihsana ve lütuf paşamızdan ilân olunsun ki bu bizim korkumuz kaçsın, belki aklımız başımıza gelsin. Biz ise hiçbir vakit hükümete karşı durmayarak da ve cebhane fişenklerimizi yol üzerinde alay uğrunda bıraktık. Ancak can korkumuzdan kaçıyoruz. Şimdi de azbuçuk kalanlarımız paşamızın hâk-i pâ'yını öperiz ki bizi Cumhuriyet hükümetine ve kendisinin büyük adaletine ve çoluk çocuğun **[s. 3]** yüksek şefkatine bağışlayıp af buyursun. Biz de paşamıza kulluk etmeye devam ediyoruz ve biz baki kalanlarımız Hıdır'ı kendimize muhtar edip paşamızın hâk-i pâ'yine gönderiyoruz.

Baki kalan millet tarafından paşamıza.
Kopo Hüseyin tarafından ve avanesi tarafından Çemişgezek Kaymakamlığı vasıtasıyla gönderilmiş mektubun kopyasıdır. Çemişgezek Kaymakamlığı tahriratı.
(Emniyete)
2506 - 9/11/1938

DİPNOTLAR

1 Celal Yıldız, *Kronolojik Dersim Tarihi II. Yüzyıldan 20. Yüzyıla*, (İstanbul: Su Yayınları, 2009), ss. 67-74.
2 Cemal Taş, *Dağların Kayıp Anahtarı Dersim 1938 Anlatıları*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010), ss. 221-222.
3 F. Doğan'ın anlatısı için bkz: Faik Bulut, *Dersim Raporları*, (İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 2007), ss. 296-301.
4 Kahraman Aytaç, *Halk Anlatımlarına Göre Dersim*, (Ankara: Kalan Yayınları, 2002), ss. 60-61.
5 http://www.akarhuseyin.com/?page_id=645.
6 *Haydaranlı Hıdır'ın Cevabı Mektubu*, Nazımiye Kazası Tahriratı, Sayı: 277/249, 31.10.1938, s. 2.
7 A.g.m., ss. 1.
8 A.g.m., ss. 1.
9 Cemal Taş, *Dağların Kayıp Anahtarı Dersim 1938 Anlatıları*, ss. 231-232.
10 http://www.akarhuseyin.com/?page_id=645
11 Bu konuda daha fazla bilgi için bkz., İsmail Beşikçi, *Orgeneral Mustafa Muğlalı Olayı: Otuz Üç Kurşun*, (İstanbul: Belge Yayınları, 1991).
12 Cemal Taş, *Dağların Kayıp Anahtarı Dersim 1938 Anlatıları*, ss. 29.
13 Ovacık Kaymakamlığı Tahriratı, Emniyet Sayı 359, 11/3/1939, ss. 1.
14 A.g.b., s. 1.
15 Cafer Demir, *Umudu ve Tutkusuyla Qopo*, (İstanbul: Umut Yayıncılık, 2005), ss. 144.
16 A.g.e., s. 144.
17 Kazıme Şıxheseni Kopo'nun teslim olma ve sürgüne gönderilme sürecini o sırada Kopo'nun yanında bulunan amcasının oğlu İbrahim'in tanıklığından aktarmaktadır. Kopo'nun teslim olması ile ilgili daha fazla bilgi için bkz: Cemal Taş, *Dağların Kayıp Anahtarı Dersim 1938 Anlatıları*, ss. 32-34.
18 Cafer Demir, *Umudu ve Tutkusuyla Qopo*, ss. 263.
19 Bu görüşme için bkz., A.g.e., ss. 11.
20 A.g.e., ss. 11.
21 Kopo Hüseyin Tarafından ve Avanesi Tarafından Çemişgezek Kaymakamlığı Vasıtasıyla Gönderilmiş Mektubun Kopyası, Çemişgezek Tahriratı, Sayı: 2506, 9.11.1938, ss. 1.
22 A.g.m., ss. 1-2.
23 http://www.akarhuseyin.com/?page_id=645.
24 Kopo Hüseyin Tarafından ve Avanesi Tarafından Çemişgezek Kaymakamlığı Vasıtasıyla Gönderilmiş Mektubun Kopyası, ss. 2.

REHA ÇAMUROĞLU

Sultan Selahaddin el Kürdi

BİRİNCİ BASKI 100.000 ADET

BİR SAVAŞÇININ VE BİR DEVLET ADAMININ OLDUĞU KADAR BİR AŞIĞIN DA ROMANI...

TARİH KONUSUNDAKİ USTALIĞINI EDEBİYATÇI KİMLİĞİYLE BİRLEŞTİREN REHA ÇAMUROĞLU, BU KEZ HAÇLI SEFERLERİ'Nİ VE SULTAN SELAHADDİN'İ ELE ALIYOR.

Ticarethane Sk. No: 53 34110 Cağaloğlu/İSTANBUL Tel: 0(212) 513 34 20-21 Faks: 0(212) 512 33 76 e-posta: info@everestyayinlari.com
www.everestyayinlari.com | www.twitter.com/everestkitap
EVEREST

DAĞIN PÎRİ, DEYLEM'İN *DAÎ*'Sİ HASAN SABBAH VE

DÜŞTEN GERÇEĞE ALAMUT

BÜLENT GENÇ - VURAL GENÇ

Üzerine konuşulduğu zaman çoğu yerde büyük bir ilgiyle beraber düşsel bir anlatım ve efsaneler içeren ifadelerle karşılanan, dönemin kroniklerinden okuduğumuzda herkeste olduğu gibi, bizde de gidip görme isteği uyandıran ve ünlü Hasan Sabbah ile özdeşleşen Alamut Kalesi. Kaleyi özellikle kazı döneminde ziyaret ederek mimarisini, çeşitli bölümlerini, uzun süren kuşatmalara dayanan depolama sistemlerini, sur duvarlarını ve kalenin genel yapısını incelemek istedik.

Sırtı kuzey rüzgârlarını yaran Deylem vadisine yaslı
ötelerde savrulup giden Şahrûd'a bakar
derin uçurumlarında fedailerin dolaştığı kartalların konağı...

Alamut Kalesi romanlara, öykülere, belgesellere, seyyahların çeşmelerinden bal, şarap ve süt akıttığı anlatımlara abartılı bir şekilde esin kaynağı olmuştur. Amacımız Hasan Sabbah'ın liderliğinde başlayan ve yaklaşık 166 yıl boyunca İran'ın çeşitli bölgelerinde sahip olduğu kaleler ağı ile hâkimiyetini sürdüren ve bu şekilde İran Selçukluları gibi büyük bir siyasi gücü tehdit eden, gerek fedailerinin düzenlediği siyasi suikastlar ve gerekse ele geçirilemezliğiyle adından söz ettiren Nizari İsmailî Devleti'nin yönetim merkezinin bulunduğu coğrafyayı ve konumunu görmekti.

Bu amaçla Tebriz, Erdebil ve Gilân üzerinden kalenin bulunduğu Kazvin'e doğru yola koyulduk. Uzun süren bir yolculuğun ardından ulaştığımız Kazvin'de fazla beklemeden ayrıldık ve kuzeye doğru hareket ettik. Oldukça kıvrımlı ve sık sık dağların zirvelerinden dolaşarak kâh iniş kâh yokuşlar halinde devam eden yol kimi zaman bulutların arasında kaybolurmuş hissini vererek sis yumaklarının arasında gözden yiter. Kıvrılarak vadiye hayat veren ve yüzyıllardır kendi yatağında oyalanan nehirlerin şahı Şahrud'a, yaklaşık bir buçuk saati bulan zor bir yolculuk sonrası varılır. Şahrud Nehri geçildikten sonra yol

Yukarı Kale'nin batı terası.

tekrar tırmanışa geçer ve önce içinde yemyeşil köylerin ve kasabaların bulunduğu Rudbar'a, ardından Ağustos ayında dahi çevresindeki dağ başları sislerle sarılı Alamut Vadisi'ne ulaşılır. Vadide bulunan yerleşimler öbek öbek yeşillikler halinde her tarafa dağılmış durumdadır. Buradan sonra artık sürekli bir tırmanış şeklinde üzerinde Alamut Kalesi'nin yer aldığı, kıyılarında kavak ağaçlarının dinlendiği kiraz bahçeleriyle kaplı, köpük köpük sulara ve yapraklara boğulu Gazor Han köyüne varılır.

Altında dehlizlerin olduğu Yukarı Kale'nin iç kısmı.

COĞRAFYA

Hazar Denizi havzasının bir kısmını oluşturan ve Kazvin'in kuzeyinde yer alan Alamut Vadisi, doğu-batı yönünde uzanır ve kuzeyden batıya doğru Mazandaran ve Ramsar, güneyden Talakan ve Abik dağları ile güneydoğudan Kazvin ve Razjard ve batıdan Keşabad, Zereşk ve Barçin köyleri ile çevrilidir. Alamut coğrafi olarak Batı Alamut (Rudbar-i Şehristan) ve Doğu Alamut (Rudbar-i Alamut) olmak üzere ikiye ayrılır. Batı Alamut'ta Rudbar-i Şehristan, Rudbar-i Muhammad Zaman Hâni ve Dastjard adında üç kasaba bulunur. 1.120 km²'lik bir alanı kaplayan Batı Alamut'ta 104 köy yer alır ve 45 bine yakın nüfusu barındırır. Merkezini Mualem Kelayeh'in oluşturduğu, nüfusu yazları 30 bine ulaşan Doğu Alamut ise 885 km²'lik bir alanı kaplar ve 96 tane köy vardır. Bir ucu kapalı Alamut Vadisi'ne, diğer ucu Kazvin'in verimli ovalarına açılır ve 4.420 m yüksekliğindeki Elburz Dağları'nın eteklerinde yer alır. Tarih boyunca güneyden Kazvin Ovası'yla kuzeyden ise Mazandaran ve Gilan'la (Taberistan ve Deyleman) sürekli ilişki içerisinde olan Alamut'un her iki tarafında yer alan Elburz Dağları bu verimli vadiyi ele geçirilemez bir karargâh ve sığınak haline getirmiştir.

ALAMUT KALESİ

Hasan Sabbah Kalesi olarak da bilinen, Farsça kartal yuvası (*Aluh-Amut*) anlamına gelen Alamut Kalesi, Kazvin Eyaleti'nin 106 km kuzeyinde, Gazor Han köyünün kuzeydoğusunda bulunmaktadır. Denizden 2.100 m yüksekliğe ulaşan, etrafı tamamen uçurumlarla çevrili tek parça yüksek bir kayalık üzerine kuruludur. Kaleyi yıkılışından önce bizzat görmüş olan 13. yüzyıl tarihçilerinden Alaaddin Ata Melik b. Muhammed Cüveynî kaleyi diz çökmüş ve başını yere uzatmış bir deveye benzetmektedir.[2]

Sabbah, kalenin önceki sahibi Mehdi-yi Alevi'den kaleden bir sığır postunun kaplayacağı alan kadar yerin kendisine satılmasını ister. Alevi küçük bir yer kaplayacağı düşüncesiyle bu yeri satar, ancak Sabbah postu iplik inceliğinde keserek kalenin çevresini dolandırır ve kalenin tamamını sahiplenir. Alevi çaresiz kaleyi ona teslim eder.

Dönemin kaynaklarında Alamut Kalesi'nin 860 yılında Custanî meliklerinden el-dai el-hak Hasan ibn Zeyd tarafından yaptırıldığı ve 410 yıl ayakta kaldığı bilgisi yer almaktadır.[3] Daha sonra sırasıyla Deylemlilerin ve Büveyhilerin eline geçmiş olan kale en sonunda da 4 Eylül 1090'da Hasan Sabbah'ın eline geçmiştir. Bundan böyle kale Alamut Kalesi ya da *el-molkollah* şeklinde anılacaktır.

Sabbah, şiddet kullanmadan ele geçirdiği kalede hemen yenileme çalışmalarına başladı, kaleyi tamir ederek müstahkem bir hale getirdi, su sarnıçları ve depoları genişleterek kullanılır hale getirdi. Alamut Vadisi'nde tahıl ekme ve sulama işlerine yaygınlık kazandırdı ve bu bölgeyi ağaçlandırdı. Alamut'ta önemli bir kütüphane inşa edildi. Burada sadece İsmailî inancı ve öğretisi ile ilgili kitaplar ve yazmalar bulunmuyor, çeşitli ilmî alet ve edevatlarda bulunuyordu. Mesela ünlü matematikçi ve astronom Hace Nasireddin Tusî 22 yıl boyunca kalede yaşamış ve bu süre boyunca felsefe ve teoloji üzerine çalışmalarda bulunmuştu. Kalenin son İsmailî *dai*'si ve yöneticisi Rükneddin Hûrşah teslim olmasından sonra Ekim/Kasım 1256'da Hülagü Han'ın emriyle yakılıp yıkıldı.

HASAN SABBAH VE ALAMUT

Hasan Sabbah, 1050'lerde On İki İmamcı Şiilerden bir ailenin oğlu olarak Rey'de doğdu. Kûfeli bir Arap olan babası İran'daki Şii Kum şehrine göç etmişti. Hasan Sabbah, on yedi yaşlarındayken bölgedeki bir İsmailî *dai*'si olan Amireh Zarab tarafından İsmailî doktrinleri ile tanıştı. Hemen sonra 1072 yılında Hasan Sabbah Isfahan'daki büyük İsmailî *dai*'si İbn Attaş'ın yanına giderek kendini kabul ettirdi ve daha fazla eğitim alabilmesi için üç yıl kalacağı Kahire'ye

gönderildi. İran'a döndükten sonra İsmaililiği yaymak için 9 yıl boyunca çeşitli seyahatlerde bulundu. İran'ın orta ve batı bölümlerinde başarılı bir muhalif hareket örgütlemenin ne derece güç olacağının farkına varınca, Selçuklu baskıları sonucu Hazar Denizi civarına, Kuzey İran yaylalarına ve geçmişten beri Şiiler, Aleviler ve Zeydî Şiileri için bir sığınak olan Deylem bölgesine yöneldi.[4]

İran'daki İsmailîlerin lideri olan Hasan Sabbah 1090 yılında İsmailî doktrinini yaymak ve kendisine yeni takipçiler bulmak için çok dağlık ve doğal olarak korunaklı, ele geçirilemez bir bölge olan Alamut'u yönetim merkezi olarak seçti. Bu seçim Alamut'un kaderi için bir dönüm noktasıydı. Eserini 1260 yılında Hülagü'nün hamiliğinde yazan İranlı tarihçi Cüveynî'ye[5] göre Hasan Sabbah, Alamut Kalesi'ni, Girdkuh ve Damğan *dai*'si Reis Muzaffer'in gönderdiği 3.000 altın dinara satın almış ve kaleyi ele geçirdiği 1090 yılından ölüm tarihi olan 1124 yılına kadar yaklaşık 35 yılını burada geçirmiştir.

Köyden Alamut Kalesi'nin görünümü.

Yukarı Kale'nin doğu terası.

Kalenin ele geçirilişi ile ilgili birkaç rivayet bulunmaktadır. Bunlardan bir rivayete göre kalenin önceki sahibi Mehdi-yi Alevi adında biridir ve Sabbah bu kaleden bir sığır postunun kaplayacağı alan kadar yerin kendisine satılmasını ister. Kalenin sahibi küçük bir yer kaplayacağı düşüncesiyle bu yeri satar, ancak Sabbah postu iplik inceliğinde keserek kalenin çevresini dolandırır ve kalenin tamamının artık kendisine ait olduğunu söyler. Mehdi-yi Alevi de çaresiz kaleyi ona teslim eder.

Diğer bir rivayet ise şöyledir: Kazvin'e gelen Sabbah gönderdiği yeni örgütçüler aracılığıyla Alamut garnizonundan birçok askeri daha kendi saflarına çekmeyi başarır. Askerlerinden bir bölümünün Hasan Sabbah'ın casusları tarafından gizlice İsmailîliğe çekildiğinin farkında olan Mehdi-yi Alevi, bu askerleri idare etmek için kendiside İsmailî davasını kabul etmiş pozuna girmiştir. Sabbah bunların dışında İran'ın başka bölgelerinden birçok İsmailî'nin de Alamut bölgesine sızmasını sağlamıştır, bu hazırlık sonrasında 4 Eylül 1090 yılında bizzat Alamut'a girer. Hasan Sabbah, *Dehhoda* adını alarak kılık değiştirip kalede öğretisini yayıp takipçilerini çoğaltarak kaleyi kan dökmeden ele geçirir, düştüğü tuzak karşısında elinden bir şey gelmeyen Mehdi-yi Alevi'ye Alamut'un karşılığında 3000 altın dinar verilmiştir.

Hasan Sabbah kaleyi ele geçirdikten sonra İsmailîliği yaymaya başladı. Ancak bu süre içinde sürekli Selçuklu saldırılarına maruz kalıyordu. Büyük Selçuklu hükümdarı Melikşah (1072–1092)'ın adamlarından Altun Taş kendisine ikta olarak verilen Rudbar bölgesindeyken sürekli Alamut Kalesi'ne hücum ediyor, özellikle hasat zamanında kaleyi besleyen Alamut Vadisi'ndeki tahıl ve zahirelerin kaleye taşınmasını engelliyor ve yağmalıyordu. Ancak Altun Taş'ın ölümünden sonra Sabbah'ın eli daha da güçlenmeye başladı.

Sultan Melikşah bu kez 1092 yılının başlarında Hasan Sabbah ve tabilerinin yok edilmesi için emiri Aslan Taş'ı görevlendirmişti. Adı geçen emir Haziran/Temmuz 1092'de Alamut'u kuşatmaya başladı. O zamanlarda kalede Hasan Sabbah'ın yanında 60-70 kişi bulunuyordu ve zahire stoku azdı. Aynı yılın Eylül ayının sonunda çevresindeki destekçilerinden Dehdar Ebu Ali Ardestani, Talakan ve Rey bölgesindeki 300 adamını gizli yollardan Alamut'a göndermiş, bu birliğin düzenlediği bir gece baskını sonrasında Aslan Taş'ın ordusu bozguna uğramıştır.

Tam da bu sıralarda Selçuklu Sultanı Melikşah'ı Hasan Sabbah'a karşı kışkırtan vezir Nizamülmülk, Sabbah'ın fedaisi Ebu Tahir Errani tarafından Kermanşah'ın doğusunda yer alan Sahne'de öldürülmüştür. 14 Ekim 1092'de Nihavend'e gelen Alamut fedaisi Ebu Tahir burada çadırı bulunan Nizamülmülk'ün huzuruna bir derviş kılığında çıkmış ve elindeki bıçakla veziri ciddi bir şekilde yaralayarak ölümüne sebep olmuştur. Nizamülmülk, Hasan Sabbah'ın fedailerinin öldürdüğü ilk kişiydi. Nizamülmülk'ün ölümünden sonra iki oğluna da fedailer tarafından suikast düzenlenecekti.[6]

1107-08 yıllarında Nizamülmülk'ün oğlu Ahmed bin Nizamülmülk Selçuklu ordularının komutanı olarak ele geçirilemez Alamut Kalesi önlerine geldi. Bir müddet süren kuşatmanın ardından ele geçirilmesinin imkânsız olduğunu anlayan Nizamülmülk'ün oğlu Ahmed, seleflerinin yaptığı gibi bölgedeki bütün tarla ve ekinleri yakarak Rudbar'dan ayrıldı. Kuşatmayla kalenin ele geçirilememesinde kuşkusuz tahıl depoları ve su sarnıçlarının önemi büyüktü. Alamut Vadisi'nin tahıllarının depolandığı kale bu şekilde en uzun kuşatmalara bile rahatlıkla karşı koyabiliyordu. Bu ikinci kuşatmadan sonra Melikşah'ın oğlu Sultan Muhammed döneminde Selçuklu orduları bu bölgeye 8 yıl boyunca gelmeye devam edecek ve bölgedeki tarlaları ve tahılları yakmaya devam edecekti.[7]

Sultan Sancar(1119-1157)'ın Selçuklu tahtına geçtikten sonra Kuhistan bölgesindeki İsmailî kalelerine sürekli saldırılar düzenlemesi üzerine Hasan Sabbah, Sancar'a elçiler göndererek bu saldırılardan vazgeçilmesini talep

etmişti. Ancak Sancar, Sabbah'ın bir fedaisinin uyurken yanı başına bıraktığı bir hançer ve yanındaki notu görünceye kadar saldırılarından vazgeçmeyecekti. Daha sonra Sabbah bir elçi göndererek sultanın bu konuda iyi niyetli olmaması halinde o gece yanına bırakılan hançerin onun yumuşak kalbine saplanacağı tehdidinde bulunmuştu. Sancar da bunun üzerine barışma eğilimi gösterir. Bu gözdağının bir başka sonucu da şudur: Cüveynî, Sultan Sancar'ın Kumis bölgesinin yıllık vergilerinden 3-4 bin dinarını ve Girdkuh bölgesindeki kervan yolunun *bacı*'nı da İsmailîlere verdiğini belirttiği birkaç beratı Alamut kütüphanesinde gördüğünü vurgular.[8]

Mayıs 1124 yılında hastalanan Deylem *dai*'si ve Nizari İsmaili topluluğunun başkanı Hasan Sabbah, Lamasar Kalesi'ndeki yardımcısı Kiya Bozorg Omid-i Rudbari'yi çağırtarak kendisinden sonra Nizari topluluğunun başkanı ve Deylem *dai*'si olarak atadı. Aynı ayın sonunda ölen Sabbah'ın Rudbar'daki türbesi, Moğollar tarafından yıkılana dek Nizariler tarafından sürekli ziyaret edilen bir hac yeri olmuştu.[9] 1256 yılındaki yıkılışına kadar kalede Hasan Sabbah'ın 7 ardılı hüküm sürmüştür. Hasan Sabbah örgütleyici, entelektüel ve ciddi bir siyasetçiydi. Astronomi ve eczacılık alanlarında da faal olan Hasan Sabbah takipçileri tarafından "Seyyedena" (efendimiz) olarak anılıyordu.

İsmailîlerin bu bölgedeki yaklaşık iki yüzyıllık faaliyetleri neticesinde arkalarında Alamut Vadisi'nde, korkunç uçurum kenarlarında, yüksek yerlerde ve tepeliklerde 20 civarında kale ve aşağı yerleşme bırakmışlardır. Bunların başlıcaları Alamut Kalesi, Şir Kûh, Navizar Şah-i Garmaroud, Şams Kelaye Kalesi, Kostiyn Lar, İlan, Şahrak, Dezhave, Lamasar Batı Alamut'taki Rudbar'da bulunan kalelerdir. Lamasar Kalesi, Alamut Vadisi'ndeki en büyük İsmailî kalesiydi.

Alamut fedailerinin 166 yıllık tarihleri boyunca kendilerine düşmanca davrananlara karşı düzenledikleri suikastların sayısı oldukça fazladır. Bu suikast listesi içerisinde yerel kadı ve memurlardan, vezirlerden, Abbasi halifelerine kadar çeşitli kesimlerden idareciler bulunmaktadır. Bunlardan ölümle sonuçlanan bazıları şöyledir: Melikşah'ın veziri Nizamülmülk (Ekim 1092), Sancar'ın veziri Muiniddin Ebu Nasr Ahmed (1127), Abbasi Halifesi el-Müsterşid (Ağustos 1135), Trablus kontu II. Raymond ile Haçlı Komutanı Merleli Ralph (1152), Abbasi Halifesi el-Raşid (Haziran 1138), Selçuklu Sultanı Davud (1143). Ayrıca bu suikastlardan Nizamülmülk'ün iki oğlu yaralanarak kurtulmuş, Eyyubî Sultanı Selahaddin Eyyubî de Aralık 1174/Ocak 1175 yılındaki ilk suikast girişiminden yaralı olarak kurtulmuş, bir yıl sonra tekrar İsmaili fedailerinin suikastına uğrayan Selahaddin Eyyubî bu girişimden de zırhı sayesinde hafif yaralarla kurtulmuştur.

1254 yılında Moğolistan'da bulunan Rubrucklu William bu sırada İsmailîlere karşı giriştiği faaliyetlere misilleme olarak Büyük Moğol Hanı Mönke'yi öldürmek amacıyla bir grup fedainin Moğolistan'a sızdığını anlatmıştır.[10]

ALAMUT'UN YIKILIŞI

Hülagü 1256 yılında İran'a gelmeden önce 1252 yılında ünlü Nasturi Hıristiyan General Ketboğa kumandasındaki 12 bin kişilik Moğol ordusunu buraya göndermişti. 1253'te İran'a ulaşan bu Moğol ordusu Kuhistan'daki İsmailî kalelerine saldırmaya başlamış Rudbar ve Tarum'u yağmalamışlardı.[11]

Moğollarla görüşmeye geçmeden önce durumunu sağlamlaştırmayı amaçlayan Hurşah öncelikle Deylem'in batısında askeri harekâta girişerek Halhal yakınlarında bir kaleyi ele geçirdi.[12] Bundan sonra Hemedan'daki Moğol valisi Yasavur Noyan'a elçi göndererek Moğollara boyun eğmeye hazır olduğunu bildirdi.

Ekim 1253 yılında Moğolistan'dan yola çıkan ordu Ocak 1256'da Amu Derya'yı geçerek kışın geri kalan kısmını Belh yakınlarında geçirdikten sonra baharda yeniden harekete geçerek Horasan yoluyla İran'a girdi. Hülagü'nün elçileri Temmuz ayında Alamut'a ulaştı. Moğol hanı, kardeşi Şehinşah'ı huzuruna gönderip sadakatini bildirmesi nedeniyle Hurşah ve babasının suçlarını bağışlayacaktı. Ayrıca Hurşah kalelerini ve müstahkem mevkilerini yıkıp Hülagü'ye sadakat yemini ettiği takdirde ülkesini yakıp yıkmayacaktı. Hurşah elçisiyle birlikte Hülagü'nün huzuruna bizzat çıkması için kendisine 1 yıllık bir süre tanınmasını istedi. Bu oyalama taktiklerinden sabrı taşan Hülagü Eylül 1256 ortasında Bastam'daki ordugâhını kaldırarak Rudbar üzerine yürüdü. Demavend'de bir süre duran Hülagü buradan Hurşah'a bir mesaj göndererek kendisinden önce oğlunu göndermesini istedi. Hurşah bu isteği yerine getirerek kardeşini gönderdi. Ancak oldukça uzun bir oyalama ve zaman kazanma sürecinin ardından bu dönemde Alamut Kalesi'nde bulunan Hace Nasirüddin Tusi'nin de arabuluculuğuyla Rükneddin Hurşah atalarının yaklaşık

Alamut'un Moğollarca kuşatılması.

Yukarı Kale'de büyük su sarnıcı.

olarak 166 yıl hüküm sürdüğü kaleye veda ederek 19 Kasım 1256 Pazar günü Hülagü'ye bıraktı.[13] Kale halkı eşyalarını taşımak için üç gün mühlet istedi ve dördüncü gün Moğol askerleri kaleye çıkarak yağmaya başladılar ve ardından içinde kütüphanenin de bulunduğu birçok birim yakılıp yıkıldı.[14] Alamut'u görmek için kaleye çıkan, buranın azametini gören Hülagü'nün şaşkınlıktan neredeyse parmaklarını ısırdığı rivayet edilir.[15] Bundan sonra bir aylık süre zarfında Meymun Dez, Lar, Suruş, Sorkhe, Dezek, Pire, Behram Dez, Ahenkuh, Horan, Tac, Şemiran, Fardoos, Mansuriye gibi birçok kale ele geçirilerek yerle bir edildi.

Kaleyi Hülagü'ye teslim ettikten sonra bir Moğol kadını ile evlendirilen Rükneddin Hurşah'a bölgedeki diğer İsmailî kalelerinin teslim edilmesi için mektuplar yazdırıldı. Bağdat'ın işgali esnasında Hülagü'nün yanında bulunan Hurşah, daha sonra büyük Moğol hanı Mönke'nin yanına gitmiş, bu görüşmenin ardından dönüş yolunda Moğollar tarafından öldürülmüştü.

Hasan Sabah'ın tartışılmaz liderliğinde başlayan ve tam 166 yıl süren bu dönemde Nizarilik[16] esas olarak Selçuklu Türklerinin denetimi altındaki yoğun baskı ve saldırı ortamında kendi bağımsız devletini yaşatmayı başarmıştı.

Cüveynî, Alamut'un Moğolların kuşatmasına sonsuza dek dayanabilecek biçimde ve kendi yeterli oluşuna dikkat çekerek Alamut'un daha önce Selçuklu ordularına 10 yıldan fazla bir süre başarıyla karşı koyduğunu hatırlatır. Kalenin ambarlarının büyüklüğü ve doluluğundan, su sistemi ve istihkâmlarından son derece etkilenen Cüveynî, Moğolların bütün bunları yıkarken ne kadar zorluk çektiğini anlatır.[17]

KALENİN BÖLÜMLERİ

Kale yukarı ve Aşağı olmak üzere iki ana bölümden oluşmaktadır. Deylem *dai*lerinin yönetim merkezi olarak kullanılan Yukarı Kale, oldukça yüksek bir duvarla Aşağı Kale'den ayrılmaktadır. Güneyde yer alan Aşağı Kale'nin ana kapısından geçilerek Yukarı Kale'ye ulaşılmaktadır.

İsmailî (Selçuklu) dönemine ait Aşağı Kale'nin ana kapısı: Atlar ve diğer hayvanların çıkması için basamaklar şeklinde oyulmuş kayalık zeminden geçilerek surlarla çevrili ve kulesi de bulunan bir kapıya ulaşılıyor ve bu kapının kenarında bir bekçi odası bulunmaktaydı.

Aşağı Kale'nin giriş yolları yamaçlara oyulmuş basmaklardan oluşan bir ağa sahiptir. Güneydoğusundaki kapısında gözetleme kuleleri bulunur ve bu kapı yaşam alanları ve işliklere açılır. Güneybatısında ise Gazor Han ve Gazordaşt'a hâkim bir noktada o dönemde adına Asbi Hane dedikleri bir gözetleme kulesi bulunur.

Asbi Hane olarak adlandırılan gözetleme yeri, 12,50 m uzunluğu, 4 m genişliği ve 3,10 m yüksekliğindeki ölçüleriyle kuzey ve güney doğrultusunda bir tünel şeklinde kayaya oyulmuştur, çift kullanım amaçlı olarak tasarlanan bu tünelin kuzeyi Deylem bölgesine bakarken, güneyi Gazordaşt Ovası'nı gözlemlemektedir ve buradan baktığınızda bütün ova ayaklarınızın altına serilmiş gibi görünür. Kuzey tarafta ise Deylemlilerin yerleşim izleri hâlâ görülebilmektedir.

Yukarı Kale'nin ana kapısı: İsmailî dönemine ait ana kapının üzerinde Safevi döneminde tuğladan inşa edilmiş kemerler bulunmaktadır. Kapının her iki yanında iki adet sekizgen şeklinde taş sütun bulunmaktadır ve

Nasıreddin Tusi.

taş kemerler İsmailî dönemine aittir. Yukarı Kale'de yer alan 100 m²'lik avlunun hemen altında doğu ve batıda birer girişi olan iki tane kiler bulunmaktadır. Çini ve tuğlalarla süslü duvarlardan geriye yüksekliği 5 m olan bir duvar kalmıştır.

Yukarı Kale'de bulunan ve genişliği 1-2 m ve uzunluğu 17 m olan bir geçiş kaledeki diğer bölümlere bağlantıyı sağlar. Kuzeydeki bölümde kayaya oyulmuş 6 adet oda ve ambarlar bulunmaktadır.

Kale 20.000 metrekarenin üzerinde bir alanı kaplar, uçurumun eğimindeki farklılıklara göre yapılar inşa edilmiştir. İdari kısmı iki bölümden oluşan kalenin batıdaki kısmı Kal'a-i Bâlâ, Jar Kal'a veya Pila Kal'a olarak adlandırılırken, doğu kısmı Jir Kal'a ya da Piaz Kal'a olarak bilinir.

Yukarı Kale güneydoğudaki burçlar ve 16 metre yüksekliğini aşan duvarlarla Aşağı Kale'den ayrılır. Yukarı Kale'nin üst kısmı 166 yıl boyunca Deylem'in İsmailî *dai*'lerinin yönetim merkezi olmuştur, Safevi ve Kacar döneminde yapılaşmaların altında kalan bu tabaka son yıllardaki kazılar neticesinde açığa çıkarılmıştır. Duvarlar, kuleler, merdivenler, dört terasıyla ana kapı ve avludan oluşan Yukarı Kale (Kal'a-i Bâlâ) çeşitli bölümlere ayrılmaktadır. Bu kalenin görkemli mimarisi Bağdat halifelerinin sarayıyla ve Isfahan'daki Mescid-i Cami ile mukayese edilebilir düzeydedir. Doğu, kuzey ve güney bölümlerinde 3.000 m² kaplayacak bir alan içerisinde patikalar, su sarnıçları, mahzenler, gözetleme odaları ve bir ahırın bulunduğu kompleks bir yapılaşma vardır. Kuzeydoğudaki bölümde şimdiye kadar yürütülen kazılarda kayaya oyulmuş iç içe mahzenler ve odaların bulunduğu bir alan ortaya çıkarılmıştır.

Kuzeydoğudaki burun kısmı kayaya oyulmuş duvarların üzerine inşa edilen ince taştan duvarları ile batıya doğru inen kısımda bir su sarnıcı ortaya çıkarılmıştır. Kuzeydeki eğimli kısımda Dobarhane adı verilen, vadinin kuzey ve doğusuna 180 derece açıyla bakan iki gözcünün sığacağı bir gözetleme kulesi vardır. Bu durumda kalenin mimari tekniğinin gelişkinlik derecesini gösterir. Safevi döneminde Yukarı Kale'de duvarlarında ocakların yer aldığı çeşitli odalar ve ikametgâhlar inşa edilmiştir.

Alamut Kalesi'nin en önemli özelliklerinden biri yerleşim alanları ve gözetleme kulelerinin yanında çok sayıda mahzen ve su sarnıçlarına sahip olmasıdır. Kalenin kuzey ucunda yer alan sarnıç 13 m uzunluğunda, 3 m genişliğinde ve 4 m derinliğindedir. Yukarı Kale'nin batı kısmında basamaklarla inilen ve kayaya oyulmuş şekilde güneş ışığının görmediği bir tahıl ambarı bulunmaktadır. Sarnıçlar ve ambarların yoğunluğu gündelik yaşamda ve özellikle uzun süren kuşatmalarda kale halkı açısından son derece önemlidir. En büyük sarnıç 144 m³'tür. Yağmur sularının kanalize edilmesiyle dolan bu sarnıçların üstü kapalıydı ve *pornek*'ler (künk-pişmiş toprak boru) vasıtasıyla kaleye su sağlanabiliyordu.

Günümüzde devam eden restorasyon çalışmalarının yanı sıra Tahran Üniversitesi tarafından yaklaşık 12 yıldır sürdürülen Alamut kazıları sonucunda kalenin inşa planı, yaşam alanları, depoları gibi mimari özellikleri ortaya çıkarılmış, bununla birlikte çiniler, tuğladan ve taştan eserler, madeni eşyalar, sikke, sedef, birtakım kemikler gibi birçok arkeolojik buluntu da ele geçmiştir. Cüstani meliklerinden başlayarak Hasan Sabbah ve ardıllarının uzun süre kullanmış olduğu bu kale Moğollar tarafından yıkıldıktan sonra bile çeşitli amaçlarla özellikle Safeviler döneminde (16.-18. yy) bir sürgün yeri ve zindan olarak kullanılmıştır.

Kalede yapılan kazılar sırasında ele geçen bazı buluntular.

DİPNOTLAR

1 Genç yaşta Moğolların hizmetine giren Cüveyni 1256 başlarında Horasan'a gelen Hülagü'nün mahiyetine alınarak Nizarîler'e karşı seferlere katıldı. Hülagü ile Alamut'un son Nizarî hâkimi Rükneddin Hurşah arasındaki barış görüşmelerine katılan Cüveynî, Alamut'un teslim koşullarını da saptayan kişiydi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Farhad Daftary, İsmaililer Tarih ve Kuram (çev. Ercüment Özkaya), Ankara 2001, s. 370.

2 Bu deve benzetmesini Cüveyni'den yaklaşık 400 yıl sonra Evliya Çelebi de Van Kalesi için kullanacaktır.

3 Hamdollah Mostavfi Kazvini, Tarikh-i Gozide, hz. Abdol Hossein Navai, Tehran 1362, s.518–528.

4 *Daftary* 2001; s.380.

5 Atamelik Cüveynî, eserini her ne kadar Hülagu'nün hizmetinde İsmaili tarihi ve öğretilerine karşıt bir kalem olarak yazsa da yegâne erken dönem kaynağı olması açısından önemlidir.

6 *Cüveynî*, s. 204–206.

7 *Cüveynî*, s. 213.

8 *Cüveynî*, s.213-214.

9 *Daftary*, s.404.

10 *Daftary*, s.448.

11 İsmail Kaygusuz, *Nizari Ismaili Devleti'nin Kurucusu Hasan Sabbah ve Alamut*, İstanbul 2004, s. 146.

12 *Daftary*, s.451.

13 *Daftary*, s.453, 454.

14 *Cüveyni*, Hasan Sabbah zamanında kurulan bu ünlü kütüphaneden bazı kitapları seçmiş, batıl olarak gördüğü Nizarilerle ilgili kitapları ateşe vermişti. Sabbah'ın biyografisini anlatan *Sergüzeşt-i Seyyedena*'yı imha etmemiş, kendi eserinde bu kitaptan bol bol alıntılar yapmıştır.

15 Reşidüddin Fazlullah, *Camiü't-Tevarih. Ketabkhane-yi Majles-e Şura-yi Eslami*, s.52-66.

16 Fatımi İmparatorluğu'nda el-Mustansır'ın 1094 yılındaki ölümünü izleyen veraset tartışmaları sırasında Hasan Sabbah ve İran İsmailileri el-Mustansır'ın büyük oğlu Nizar'ın tarafında yer aldılar.

17 *Daftary*, s.455, 456.

YENİKAPI BATIKLARI SIRLARINI GÜN IŞIĞINA ÇIKARIYOR

**UFUK KOCABAŞ, IŞIL ÖZSAİT-KOCABAŞ,
EVREN TÜRKMENOĞLU, TANER GÜLER, NAMIK KILIÇ**

Gemiler günümüzde bile yeryüzünde hareket eden en büyük cisim olma özelliklerini koruyor. Antik dönemde ise mühendisliğin geldiği son noktayı temsil ederler. Değerlendirilmeleri, bir batığın anatomisinin incelenmesi önemli bir uzmanlık gerektirir. İstanbul Üniversitesi antik gemi eksperlerinin sürdürdüğü disiplinler arası çalışmalar şimdi çoktan unutulmuş gemi inşa geleneklerinin yeniden tanınmasını sağlayacak. Toplam 27 batığı inceleyecek olan ekip, kazıları gerçekleştiren İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nden sonra alanda en büyük sorumluluğu üstlenen grup oldu.

YENİKAPI KURTARMA KAZILARI

Birkaç yıl içinde İstanbul'da yaşayan hemen herkesin yolu belki şimdiye kadar hiç gitmediği Aksaray/Yenikapı semtinden geçecek. Bu bölgede yapılmakta olan devasa aktarma istasyonu İstanbul'un raylı toplu ulaşım arterlerini birbirine bağlayacak. Milyonlarca insan İstanbul'un çeşitli noktalarından metroyla Yenikapı'ya ulaşarak hat değiştirebilecek, şehrin Avrupa ve Asya yakalarını birbirine bağlayan, Boğaz'ın yaklaşık 60 metre altına yerleştirilen Marmaray tüp tünellerinden geçerek seyahat edecek. Herkesin alelacele gelip geçeceği bu istasyonun sıra dışı yapılış öyküsü ise pek çok yönüyle her zaman hatırlanacak.

Roma, Pisa, Atina ve Marsilya gibi yaşlı şehirlerin modern metropollere dönüşüm sürecinde yapılan inşaatlar bu şehirlerin tarihini aydınlatan arkeolojik keşiflere sahne olmuştur. Üç imparatorluğa başkentlik yapmış İstanbul için de tabii ki aksi bir durum düşünülemezdi. Ancak 2004'te Yenikapı'da başlayan Marmaray ve Metro Projeleri inşaat alanında tahminlerin de ötesinde, son yılların en dikkat çekici arkeolojik verilerine ulaşıldı. İstanbul

Yenikapı kazı alanı ve batıkların dağılımı.

Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğü'nün başlattığı, şimdiye kadar kent için de yapılmış en sistemli ve geniş kapsamlı kurtarma kazıları ilerledikçe şehrin tarih sayfaları birbiri ardına açılmaya başladı.

İnşaat alanının Osmanlı döneminde bostanlık olarak kullanıldığı daha önceden bilinmekteydi. Hatta eskilerin "Langa Bostanları" olarak bildiği bu bölge günümüzde de halen şantiyenin hemen kuzeyindeki caddeye ismini vermektedir. Alanda çalışan arkeologlar bu nedenle ilk olarak Osmanlı dönemine ait eserler ile karşılaştılar. Bu eserler arasında çeşitli mimari kalıntılar ve günlük kullanım eşyaları bulunmaktadır.

58 bin m²'lik arazide, başka bir deyişle yaklaşık 10 futbol sahası büyüklüğünde bir alanda iş makineleri olmaksızın yürütülen kazıların genişlemesi ve kazılan alanın derinleşmesi ile birlikte, varlığı Bizans kaynaklarından bilinen ancak konumu ve gerçek büyüklüğü tartışmalı olan *Portus Theodosiacus* / Theodosius Limanı kalıntılarına ulaşıldı. MS 4. yüzyıl sonlarında Bizans İmparatoru I. Theodosius tarafından yaptırılan devasa liman yeni kurulan imparatorluk başkentinin hızla gelişmesinde büyük rol oynamıştır. Nüfusun hızla arttığı ve imar faaliyetlerinin yoğunlaştığı bu dönemde imparatorluğun dört bir yanından gelen gemiler dolusu çeşitli gıda ve hammadde Theodosius Limanı vasıtasıyla şehre getirilmekteydi. Limanın konumundan dolayı güneyden gelen gemilerin güçlü akıntılara sahip Boğaz'a girmelerine gerek kalmadan şehre ulaşmaları mümkündü. Özellikle Mısır'dan gelen yüklü miktardaki tahılın liman yakınlarında depolandığı bilinmektedir.[1] İstanbul Arkeoloji Müzeleri uzmanları ve jeologlar limanın en geç MS 11. yüzyıla kadar kullanıldığını, limana dökülen Lykos Deresi'nin (Bayrampaşa Deresi) sebep olduğu alüvyal çökellerin limanı doldurarak zaman içinde işlevini yitirmesine sebep olduğunu öne sürmektedir. Liman dolgusunda yapılan kazılar dönemin günlük hayatı, dini inançları, ticareti ve teknolojisi hakkında yeni bilgiler veren on binlerce eserin gün ışığına çıkarılmasını sağladı.[2] Bunların arasında yer alan 36 adet gemi kalıntısı ise şu ana kadar dünyanın bilinen en geniş Ortaçağ batık koleksiyonunu oluşturmaktadır.

Arazi çalışmaları devam ederken alanda çalışan uzmanların dikkatinden kaçmayan el yapımı seramik parçaları ise kazılara yeni bir boyut kazandırdı. Aslında herkes kültür dolgusunun limanın son seviyesi ile sona ereceğini ve inşaatın devam edeceğini düşünüyordu. Ancak yapılan sondajlar liman tabanı altında günümüzden 8.500 yıl öncesine tarihlenen prehistorik yerleşimin izlerini ortaya çıkardı. İstanbul yakınlarında daha önce Yarımburgaz, Fikirtepe gibi prehistorik yerleşimlerin varlığına karşın modern şehir içinde şimdiye kadar böyle bir keşif yapılmamıştı. Dal örgü tarzında inşa edilmiş yuvarlak planlı mekânlar, bu mekânların yakınında çoğunluğu kremasyon yöntemi ile yakılarak gömülmüş bireylere ait mezarlık alanı, çeşitli aletler, organik kalıntılar ve seramik eserlerden oluşan buluntular tarihi yarımadaya yerleşmiş en eski topluluğa ait şimdiye kadar bilinmeyen bu kültürü tanımamızı sağladı.[3]

Halen devam eden kazılar bölgenin pek çok açıdan benzersiz bir fenomen niteliğinde olduğunu göstermeye devam ediyor. Marmara Denizi'nin henüz göl halinde, deniz seviyesinin ise 85 metre aşağıda olduğu tarih öncesi dönemden, su seviyesinin yükselmesiyle alanın liman olarak kullanıldığı Bizans dönemine, alüvyal birikinti ile dolan liman bölgesinin Osmanlı döneminde verimli tarım arazisine dönüştüğünü yaklaşık 35 bin arkeolojik eser eşliğinde görmek her bilim insanının rüyası olsa gerek. Kazı çalışmalarını yaklaşık 50 arkeolog ve ortalama 600 işçiyle yürüten İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğü yerli-yabancı birçok üniversite ve enstitünün ilgili bölümleriyle işbirliği yaparak gemi ve tekne arkeolojisi, konservasyon, osteo-arkeoloji, jeoloji, arkeo-botanik, filoloji, dendrokronoloji, orman botaniği, prehistorya ve antropoloji alanlarında bilimsel destek almaktadır.

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ YENİKAPI BATIKLARI PROJESİ

Yenikapı'da bulunan 36 gemi kalıntısından 27 adedi üzerindeki bilimsel çalışmalar 2005 yılından beri İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sualtı Kültür Kalıntılarını Koruma Anabilim Dalı uzmanları, restoratör ve arkeologlardan oluşan

Theodosius Limanı dolgusu.

Ölçüm ve çizim çalışmaları.

YK 8 Batığı: Kaplamaların 1:1 ölçekli çizim çalışmaları.

YK 34
Batığı: Arazi çalışmaları.

YK 22 Batığı: Arazide belgeleme, temizlik ve restorasyon çalışmaları.

YK 21
Batığı: Gemi parçalarının katalog çalışması.

bir ekip tarafından yürütülmektedir.[4] Yapılan çalışmalar arazide belgeleme, yerinden kaldırma, konservasyon ve rekonstrüksiyon aşamalarından oluşmaktadır.[5]

Arkeolojik arazi çalışmalarının temel prensibi olan *in situ* (yerinde) belgeleme yöntemleri titizlikle uygulanmaktadır. Belgeleme esnasında plan ve kesit çizimleri, 3 boyutlu çizimler, 1:1 ölçekli kaplama çizimleri, fotomozaik ve detay fotoğrafları, video çekimi ve her parçanın çeşitli özelliklerinin kaydedildiği katalog çalışmaları her bir batığa standart olarak uygulanmaktadır. Belgeleme işlemlerini takiben gemileri oluşturan eğri, kaplama, omurga ve bodoslama gibi ahşap elemanlar bağlantı noktalarından ayrılarak özel olarak hazırlanan taşıyıcı kalıplar yardımıyla demonte edilmektedir. Demonte edilen her bir parça ahşap kasalar içine yerleştirilmekte ve şantiye yakınlarındaki koruma havuzlarına taşınarak ıslak şekilde muhafaza edilmektedir. Bugüne kadar 26 batığın belgeleme işlemleri tamamlanarak araziden kaldırılmıştır. Batıkların konservasyon ve rekonstrüksiyon çalışmaları ise İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından tahsis edilen ve donanımı İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından sağlanan "İ.Ü. Yenikapı Batıkları Araştırma Merkezi" ve Edebiyat Fakültesi yerleşkesinde yer alan "Gemi Konservasyon ve Rekonstrüksiyon Laboratuvarı"nda devam etmektedir.[6]

Rekonstrüksiyon çalışmalarının ilk aşaması gemilerin yapım tekniklerinin belirlenmesidir. Bizans kaynaklarından günümüze gemi yapım teknikleri ile ilgili detaylı bilgiler veya gemilere ait plan veya kroki çizimleri ulaşmamıştır. Bu konudaki bilgilerimiz az sayıda gemi tasviri ve gemi tipleri ile sınırlı genel bilgilerden ibarettir. Bu sebeple yapım tekniklerinin saptanmasında ve rekonstrüksiyon çalışmalarında temel dayanak gemilerin günümüze ulaşan mevcut kalıntılarıdır. Bu kalıntıların detaylı şekilde değerlendirilerek gemilerin orijinal görünüm ve diğer teknik özelliklerinin belirlenmesi bir çeşit tersine mühendislik uygulaması olarak da değerlendirilebilir. Ahşap gemi elemanlarının üzerindeki çivi, kavela, zıvana vb. bağlantı elemanları, alet izleri, orijinal ve hasar görmüş kenarlar, korozyon, macun, reçine, kalafat izleri, kesitler, gövde açıları, orijinal geçme noktaları, ahşap damarları vb. tüm detaylar *FaroArm* 3 boyutlu digitizer cihazı ile kaydedilmektedir. Aslen çeşitli endüstri sektörlerinde kullanılan bir ölçüm cihazı olan *FaroArm*, Türkiye'de ilk defa arkeolojik amaçlı olarak İstanbul Üniversitesi Yenikapı Batıkları Projesi'nde kullanılmaktadır.[7] Cihazın 3 boyutlu ölçüm yapması ve gerektiğinde cihaza takılabilen 3 boyutlu tarama cihazı

ile yapılan hassas ölçümler rekonstrüksiyon çalışmalarında büyük kolaylık sağlamaktadır. Yenikapı 12 no'lu gemiye yapılan ilk uygulamada son derece başarılı sonuçlar alınmış, yapım tekniğinin yanı sıra geminin tam boyu, su hattı boyu, paralel gövde boyu, su çekimi, kalıp genişliği, su hattı genişliği ve derinlik gibi boyutsal özelliklerini belirlemek mümkün olmuştur.[8]

Ön değerlendirmelere göre MS 5. yüzyıldan 10. yüzyıl sonlarına kadar farklı dönemlere tarihlendirilen Yenikapı batıkları temel olarak iki grupta incelenebilir. İlk grubu çeşitli boylarda ticaret amacıyla kullanılan yük gemileri oluşturmaktadır. Genellikle düz bir karina formuna sahip bu yelkenli gemilerin geniş gövdeleri yük kapasitesini artırmak amacıyla tasarlanmış olmalıdır. Büyük çoğunluğunun görece küçük boyutlarda olması ise bunların kıyı ticaretinde kısa mesafeler arası kullanılan tekneler olduğunu akla getirmektedir. Bu teknelerin bir kısmının ise balıkçılık amacıyla da kullanılmış olması muhtemeldir. İkinci grubu ise çektiri ya da kadırga tipindeki kürekli gemiler oluşturmaktadır. Bizans döneminde bu tip gemilerin varlığı Yenikapı kazılarına kadar sadece yazılı kaynaklardan biliniyordu. Theodosius Limanı'nda bulunan 6 adet kadırga bu sınıftaki gemilerin ilk arkeolojik kanıtlarını teşkil etmektedir. Yük gemilerinin aksine ince uzun gövde formuna sahip bu gemiler hızlı ve yüksek manevra kabiliyetine sahiptirler.[9] Yaklaşık 25 metre uzunluğundaki bu gemilerin Bizans donanmasındaki savaş gemilerine eşlik eden keşif gemileri olduğu ve yazılı kaynaklarda "*galea*" adıyla bahsedilen gemiler ile bağdaştırılabileceği düşünülmektedir.[10]

Liman dolgusu içinde bulunan gemilerin menşei hakkındaki bilgilerimiz sınırlıdır. Gemilerin imal edildikleri coğrafi bölgelerin saptanması amacıyla yapılan gemi ahşaplarının cins ve tür analizleri İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi'nde yapılmaktadır.[11] Şu ana kadar yaklaşık 2.500 ahşap örneği üzerinde incelemeler tamamlanmıştır. İncelemeler sonucu gemi ahşaplarının büyük bir kısmının meşe, çam, kestane, dişbudak gibi Anadolu kıyılarındaki ormanlardan kolayca sağlanabilecek ağaç cinslerinden elde edildiği anlaşılmıştır. Ancak bu cinslerin tüm Akdeniz ormanlarındaki geniş yayılımı bu konuda kesin sonuçlar elde etmemizi mümkün kılmamıştır. Ahşap analizleri, yapım teknolojisinde hangi ağaçların tercih edildiğini ve sonradan eklenen tamirat parçalarının saptanmasını sağlamaktadır. Gemilerin yaş tayinleri için alınan örnekler ise Oxford Üniversitesi Radyokarbon Hızlandırma Birimi'ne (ORAU) gönderilmektedir. Tarihleme için uygulanması planlanan diğer yöntem ise *dendrokronoloji*'dir.

Gemilerin liman içinde batma nedeni ise henüz netlik kazanmamıştır. Batıkların büyük bir bölümünün yükleri, armaları ve çapaları olmaksızın bulunması ve birçoğunun tamirat görmüş olmaları bu gemilerin kullanım ömürlerini tamamlayarak ayrı zamanlarda limanda terk edildiklerini, zaman içerisinde de sualtında kalarak sediment dolgusu ile örtüldüklerini akla getirmektedir. Günümüzde de küçük limanlar ve balıkçı barınaklarında benzer durum ile karşılaşmak mümkündür. Ancak Yenikapı'da bulunan en az 3 batık taşıdıkları kargo ile beraber iyi korunmuş durumda bulunmuştur. Bu durum gemilerin değerli kargolarının kurtarılmasının mümkün olmadığını ve fırtına, tsunami vb. doğal bir felaket sonucu batmış olabileceklerini

YK 3 Batığı: Eğrilerin yerinden kaldırılma çalışmaları.

YK 34 Batığı: Kaplama kaldırma çalışması.

İÜ Yenikapı Araştırma Merkezi: *FaroArm* cihazı ile 3 boyutlu belgeleme çalışması.

YK 16 Batığı: Kadırga.

Koruma çadırı içinde atomize sulama sistemi.

düşündürmektedir.[12] Konu ile ilgili çalışmalar halen devam ederek tartışılmaktadır.

YENİKAPI BATIKLARI VE AKDENİZ'DE GEMİ YAPIM GELENEKLERİ

Eski çağlarda Akdeniz'de gemi yapım teknolojisini temel olarak iki grupta inceleyebiliriz.[13] Birinci grubu kaplama-ilk metodu ile yapılan gemiler oluşturmaktadır. Kaplama-ilk metodunda gemilerin kabuk kısmını oluşturan kaplama tahtalarının tamamı ya da bir kısmı çeşitli tipteki kavela zıvana birleşmeleri ile kenar kenara birleştirilir ve bunu takiben geminin iskeletini oluşturan eğriler gemi gövdesinin içine yerleştirilerek raptedilir. Bu yöntemle inşa edilen gemi gövdesinin sağlamlığı kaplama sisteminin gücüne dayanmakta, gövde kaplama sıralarına göre şe killenmektedir. İşçiliğinin zahmetli, yapım süresinin daha uzun olduğu kabuk-ilk tekniğinin Akdeniz'deki en erken örneklerini Uluburun ve Gelidonya Geç Tunç Çağı batıkları temsil etmektedir. Kabuk-ilk tekniği, MS 1. bin ortalarına kadar, Akdeniz'de arkeolojik çalışmaları yapılmış pek çok batıkta saptanmıştır.

İkinci grubu ise iskelet-ilk yöntemi ile yapılan gemiler temsil etmektedir. Bu teknikte ise kabuk yapılmadan önce eğrilerin bir kısmı ya da tümü omurgaya raptedilerek geminin iskeleti inşa edilir ve daha sonra eğri sistemi kaplamalar ile sarılarak gemi kabuğu oluşturulur. Geleneksel yöntem olan kabuk-ilk tekniğinden farklı olarak ön hesaplamalar ve analitik bir tasarım gerektirmektedir. Zaman, malzeme ve işçilik tasarrufu sağlayan iskelet-ilk tekniğine geçişin Geç Antik Çağlarda görülmeye başladığı ve en erken örneklerinin ise İsrail'de bulunan Dor[14] ve Tantura[15] batıkları olduğu halen tartışılmaktadır. Bu iki teknik arasındaki geçiş, bu sürecin sosyal ve ekonomik nedenleri antik gemi ve tekneler üzerine çalışan arkeologların kuramsal tartışmalarına sıklıkla konu olmaktadır. Bazı bilim insanları zaman ve emek tasarrufu sağlayan iskelet-ilk yönteminin deniz savaşlarında kullanılmak üzere, kısıtlı süreler içinde büyük donanmalar inşa etmek için geliştirildiğini savunmaktadır.[16] Diğerleri ise Roma İmparatorluk dönemi sonlarında Hıristiyanlığın da etkisi ile köle sayısının azalması sonucu işgücü kaybı ve işçilik maliyetlerinin artması nedeniyle emek yoğun olmayan iskelet-ilk sisteminin tercih edilmesine bağlamaktadır.[17]

Yenikapı batıklarının iyi korunmuş ve tanımlanabilir durumda bulunmuş olmaları konstrüksüyon özelliklerinin daha net anlaşılabilmesine olanak sağlamaktadır. Bu gemilerin pek çoğu geçiş dönemi özellikleri taşıyan karma yöntemlerle inşa edilmiştir. Aynı dönemlere tarihlenen bazı gemilerin farklı yöntemlerle inşa edilmiş olması ise yerel farklılıkların varlığına ve geçiş sürecinin doğrusal olarak ilerlemediğine işaret etmektedir. Yenikapı batıkları ile ilgili bilimsel araştırmaların ilerlemesi kuşkusuz bu sürece ilişkin tartışmalara büyük katkı yaparak, daha önce bilinmeyen pek çok teknik detayı ortaya çıkaracaktır.

KONSERVASYON VE RESTORASYON ÇALIŞMALARI

Lykos Deresi'nin getirdiği sediment dolgusu içinde bulunan Yenikapı batıkları sualtında kazısı yapılmış pek çok batığa oranla daha iyi korunmuş durumdadır. Ancak suya doymuş durumda olan gemi ahşaplarının konservasyon ve restorasyon uygulamaları yapılmaksızın sergilenme ve depolanmaları mümkün değildir. Bin

yılı aşkın süredir toprak altında olan gemi ahşapları biyolojik aktiviteden dolayı bozulmaya uğrayarak hücre yapıları zarar görmüştür.

Batıkların konservasyon prosedürü gün ışığına çıkarıldıkları andan itibaren başlamaktadır. Kurumadan kaynaklanan çekme, çatlama, kırılmaların engellenmesi ve dış etkilerin minimuma indirilmesi amacıyla batıkların bulunduğu alana geçici olarak koruma çadırları kurulmaktadır. Çadır içine yerleştirilen atomize sulama sistemiyle %100 bağıl nem ortamı yaratılarak belgeleme çalışmaları esnasında ahşapların kuruması engellenmektedir. Araziden kaldırılan batıklar koruma havuzlarına taşınarak tuzdan arındırma prosedürü başlatılmaktadır. Parçaların bozulma dereceleri ve bozulmaya sebep olan koşullar, maksimum su içeriklerinin ölçümleri, ESEM (Environmental Scanning Electron Microscope), XRF (X-ray Flourescence), XRD (X-ray diffraction), ICP-MS (İnduktiv Kapling Plazma-Kütle Spektrometresi) analizleri ile belirlenmektedir. Bu aşamadan sonra kimyasal ve mekanik yöntemlerle ahşaplar üzerindeki demir bileşikleri uzaklaştırılmaktadır. Ahşap hücrelerine mekanik kuvvet kazandırılması ise içeriklerindeki suyun çeşitli kimyasal maddelerle yer değiştirmesi ile mümkündür. Yenikapı batıklarına uluslararası standartlara uygun olarak PEG (Polietilen Glikol) ve Kauramin uygulaması yapılmaktadır. Sentetik reçine türevi olan bu malzemelerin konservasyon tanklarında ahşaplara emdirilmesinden sonra kurutma işlemi gerçekleştirilerek gemi ahşaplarının tekrar bir araya getirilerek sergilenmesi mümkün olacaktır.[18]

Konservasyon çalışmaları.

DEĞERLENDİRME

Yenikapı batıkları kültürel mirasımızın son yıllardaki en önemli halkalarından biridir. Yapılan çalışmalar uluslararası bilim çevrelerinde ve kamuoyunda büyük ilgi görmekte, sonuçları merakla beklenmektedir. Farklı dönemlere tarihlenen batıkların aynı alanda bulunması Akdeniz'de ticaret ve gemi yapım teknolojisinin gelişimini kesintisiz olarak gözler önüne sermektedir. Laboratuvar donanım ve altyapı olanakları geliştirilerek yürütülen konservasyon ve restorasyon uygulamaları ile özellikle daha önceleri ihmal edilmiş organik eserlerin korunması konusunda büyük mesafe kat edilmiştir. Bilimsel sonuçları ve öneminin yanı sıra, çalışmaların tamamlanmasıyla sergilenmeye başlayacak gemilerin yurtdışındaki emsalleri gibi milyonlarca turist ve ziyaretçi çekerek kültür turizmine de önemli katkılar yapacağı kuşkusuzdur.

İskelet-ilk yöntemi tekniğinde kabuk yapılmadan önce eğrilerin bir kısmı ya da tümü omurgaya raptedilerek geminin iskeleti inşa edilir ve daha sonra eğri sistemi kaplamalar ile sarılarak gemi kabuğu oluşturulur. Bu yöntemde geleneksel yöntem olan kabuk-ilk tekniğinden farklı olarak ön hesaplamalar ve analitik bir tasarım gerektirmektedir.

DİPNOTLAR

1 Müller-Wiener, W., 1998, Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul Limanı, Çev. Erol Özbek, İstanbul.

2 Asal, R.,2010, *Theodosius Limanı ve İstanbul'un Bizans Dönemi Ticareti* Ed. Kocabaş, U., İstanbul Arkeoloji Müzeleri *1. Marmaray-Metro Kurtarma Kazıları Sempozyumu Bildiriler Kitabı 5-6 Mayıs 2008*,153-160, İstanbul.

3 Kızıltan, Z., 2010, *Marmaray Metro Projeleri Kapsamında Yapılan Yenikapı, Sirkeci ve Üsküdar Kazıları*, Ed. Kocabaş, U., İstanbul Arkeoloji Müzeleri *1. Marmaray-Metro Kurtarma Kazıları Sempozyumu Bildiriler Kitabı 5-6 Mayıs 2008*,1-16, İstanbul.

4 Yenikapı Batıkları Projesi, İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri tarafından desteklenmektedir (Proje numaraları: 2294 & 3907 & 7381 & 12765).

5 Bkz. Kocabaş, U., (ed), 2008, *The 'Old Ships' of the 'New Gate' / Yenikapı'nın Eski Gemileri*, Ege Yayınları, İstanbul.

6 Kocabaş, U., I. Özsait Kocabaş, 2009, *The Harbour of Theodossius and the Yenikapı Wrecks*, İstanbul, Sultan of Lands and Seas "A Gate onto the Ancient World p. 27-45. YKY

7 Kocabaş, U., 2011, The Legacy of the Yenikapı Byzantine Ships, *Actual Archaeology Magazine Anatolia*, 24-27.

8 Özsait-Kocabaş, I., 2011, Akdeniz Gemi Yapım Geleneğinde Bir Ortaçağ Teknesi: Yenikapı 12 Batığı, Ed. H. Şahin, E. Konyar, G.Ergin, *Özsait Armağanı, Mehmet ve Nesrin Özsait Onuruna Sunulan Makaleler*. 345-351, Antalya.

9 *Özsait Kocabaş, I.*, U.Kocabaş, 2008, " Yenikapı batıklarında teknoloji ve konstrüksiyon özellikleri: Bir ön değerlendirme". Ed. U.Kocabaş Yenikapı Batıkları - Cilt 1: *Yenikapı'nın Eski Gemileri 1*, 97-186. *İstanbul*.

10 Pulak, C., 2007 "Yenikapı Batıkları: Fırtınanın Armağanı" , *ArkeoAtlas, 6: 128-141*.

11 Akkemik, Ü., 2008, "Yenikapı Marmaray 6 batığın ahşaplarının cins/tür teşhisleri" Ed. U.Kocabaş , Yenikapı Batıkları - Cilt 1: *Yenikapı'nın Eski Gemileri 1*, 201-212. İstanbul.

12 Perinçek, D., 2010, Yenikapı Kazı Alanı'nın Son 8000 yıllık Jeoarkeolojisi ve Doğal Afetlerin Kesitteki İzleri. Ed. Kocabaş, U., İstanbul Arkeoloji Müzeleri *1. Marmaray-Metro Kurtarma Kazıları Sempozyumu Bildiriler Kitabı 5-6 Mayıs 2008*,191-218, İstanbul.

13 Detaylı bilgi için bkz. Hocker. M. F., & Ward, C.A., 2004, *The Philosophy of Shipbuilding: Conceptual Approaches to the Study of Wooden Ships*, College Station.

14 Bkz. Kahanov, Y., 2006, *The Dor 2001/1* Shipwreck, Israel-A Summary of the Excavation. *IJNA* 35.2: 274-289.

15 Bkz. Barkai, O., 2010, *The Tantura F. Shipwreck*, Ed. P., Pomey, Transferts Technologiques en Architecture Navale Mediterraneenne del'antiquite aux Temps Modernes: Identite Technique et identite Culturelle, 97-107, Paris.

16 Basch,L., 1972 *Ancient Shipwrecks and the Archaeology of the Ships* .1:1-58.

17 Steffy, J. R., 1994, *Wooden Shipbuilding and the Interpretation of Shipwrecks*, Texas A&M University Press.

18 Bkz. Kocabaş, U., 2010, İstanbul Üniversitesi *Yenikapı Batıkları Projesi: Gemiler*, Ed. Kocabaş, U., İstanbul Arkeoloji Müzeleri *1. Marmaray-Metro Kurtarma Kazıları Sempozyumu Bildiriler Kitabı 5-6 Mayıs 2008*, 23-33, İstanbul.

TEKNOLOJİ VE MÜHENDİSLİK BİLİMLERİNİN KAVRAMSAL TARİHİ ÜZERİNE-1

BENO KURYEL

Kavramsal olarak bilim ve teknoloji tarihine bakarken bu kurumsal süreçlerin kültürel, teknik, siyasi ve ekonomik boyutlarla ele alınmasını kastediyorum. Bilim ve teknoloji, demokrasi, bilgi, bilim ve özgürlük gibi değer yüklü kavramları içeren bir kapsamda ele alınmalıdır. Kavramlar çizgisel olmayan bir tarih örgüsünde çeşitli kurumlar arasında paylaşılarak evrilir. Bilimsel kavramlarda meydana gelen değişim ve dönüşümler, toplumsal yaşamı da etkiler. Bu kuramsal bir kavrayıştır.

PROLEGOMENA

Bugün tüm dünyaya egemen olan paradigmada, bilim teknolojiye indirgenmiştir. Bu yanılsamanın kaynağına inmekte yarar vardır. Kaynak, toplumsal dinamiklerin kültürel ve ideolojik boyutlarında yer almaktadır. Kısa bir çözümleme yaparak birkaç adım atalım:

• Yanılsamanın taşıyıcı kavramı "pozitif bilimler" ifadesinde yatar. Doğa bilimlerini, diğer araştırma alanlarından soyutlayan, ayıran ve böylece üstün bir konuma getiren bir yaklaşımı içerir. "Bilimsel yöntem" deyişi oldukça anlamlıdır. Bilimi, aynı zamanda yönteme indirgeyen bu deyişte bilimsel bilginin üretilmesinde insan boyutunu minimize eder. Buna göre, bilimsel bilginin ayırt edici ölçütü, "deney ve gözlemdir." Bu noktada bir vurgu yapmalıyız. Elbette, özellikle doğa bilimlerinde deney ve gözlemin oldukça belirleyici bir katkısı vardır. Deneysel ve gözlemsel verilerin elde edilmesinde deney tasarımlarının yapılması, uygulanması ve değerlendirilmesi ciddi bir süreçtir. Geliştirilen teorilerin çıkış noktası deney ve gözlem sonuçları olduğu gibi, teorilerin sınanması da deney ve gözlemlerle gerçekleştirilebilir. Doğayı anlamanın belirleyici bir yolu kaçınılmaz olarak deney ve gözlemdir. Dikkat edilirse, bir yöntemden söz ediyoruz. Duyularımız aracılığıyla ve geliştirilen araçlar yardımıyla doğayı anlamaya çalışmak bilim tarihinin belirgin bir bölümüdür. Ancak, bilimi ve bilimsel eylemi irdelerken sadece deneye dayanabilir miyiz? Bilimsel yöntem ve pozitif bilimler deyişleri birbirini destekleyen ve yeniden üreten bakış açılarıdır. Bilimin, deneye indirgendiği, yalnızca yöntem olarak görüldüğü ideolojik örgü aynı zamanda, bilimin "nesnelliğinin" de teyidi-dir. Bu yolla, bilimin "pozitif bilimler" öncülüğünde bir nesnellik olgusuyla örtülerek toplumsal dinamiklerden de soyutlanmış olmaktadır.

Endüstriyel devrimin oluşmasında önemli rol oynayan İskoçyalı James Watt (1736 Greenock - 1819 Heathfield) 'ın geliştirdiği buhar makinesi.

• Bilim toplumsal bir kurumdur ve bir kültüre işaret eder. Bilimi, mutlak bir nesnellik olarak görmek, onu toplumsal dinamiklerden soyutlamak anlamına gelir. Akademyada, deney ve gözlemin bir fetiş haline gelmesi şaşırtıcı değildir. Üç yüzyıldır "büyük bir tutarlılıkla" izlenen bu ideolojik

bombardıman bilimi, tarih dışında ve felsefeden uzak bir konumda yapılandırmıştır. Burada, Nobel ödülü sahibi Alman fizikçi Heisenberg'in (1901-1976) ünlü bir sözüne dikkat çekmek isterim: "Gözlediğimiz doğanın kendisi değildir, aksine sorgulama yöntemimize maruz bıraktığımız doğadır." Tabii ki, deney ve gözlemle görece nesnel bir ortam yaratılmasına rağmen bunu gerçekleştiren insan bilgisi, geliştirdiği yöntem ve araçtır. O anki, bilgi birikimi ve düzeyi, araçların hassasiyet derecesi oldukça belirleyicidir. Fakat mutlak bir nesnellikten söz etmek olanaksızdır. Bunun bir epistemolojiye denk geldiğinin farkında değildir çoğu araştırmacı. Çünkü her eylemin bir felsefeye ve bir dünya görüşüne dayandığını kabul etmeyen bir başka felsefenin etkisi altındadır. Farkında olmadan içinde yaşanılan felsefe, "pozitivizm ve pragmatizmdir." Buna göre, bilim nesneldir, bilim tarihi de bir olgular dizisidir. Çizgisel tarih anlayışının açıklayıcılıktan uzak bir yaklaşımıdır bu.

• Bu kültürel ve ideolojik ağı yeniden üreten kapitalist toplumsal formasyondur. Teknolojik determinizm adı altında toplayabileceğimiz bu ideoloji, son birkaç yüzyılın "başarılı" bir ürünüdür. Bu yazı dizisi kapsamında teknolojik determinizmi farklı yönleriyle hem kapitalizm içinde hem de kapitalizm eleştirileri kapsamında ele almaya çalışacağım. Teknoloji pazarı devasa ölçülerdedir. "Gelişmişlik" düzeyinin tümüyle teknolojiyle izah edildiği bir dünya paradigmasında, çocukların zihinleri küçücük yaşlardan başlayan bir "teknolojiler torna tezgâhında" şekillendirilmektedir. Bilimin teknolojiye indirgenmesi sonucu bilim ticarileşmiştir.

• Kavramsal olarak bilim ve teknoloji tarihine bakarken bu kurumsal süreçlerin kültürel, teknik, siyasi ve ekonomik boyutlarla ele alınmasını kastediyorum. Bilim ve teknoloji, demokrasi, bilgi, bilim ve özgürlük gibi değer yüklü kavramları içeren bir kapsamda ele alınmalıdır. Kavramlar çizgisel olmayan bir tarih örgüsünde çeşitli kurumlar arasında paylaşılarak evrilir. Bilimsel kavramlarda meydana gelen değişim ve dönüşümler, toplumsal yaşamı da etkiler. Bu kuramsal bir kavrayıştır. Kavramsal dönüşümleri ve toplumsal dinamiklerle olan ilişkilerini açıklamaya ve teori ile pratik arasındaki keskin ayırımı çözmeye, gidermeye çalışır. Kavramlar, tarihsel bağlamdan anlamlarını kazandığına göre, bilimle ilgili kavramların toplumsal dinamiklerde yoğrulduğunu söyleyebiliriz. Başka bir deyişle, kavramları tarihsel süreçlerinde anlamak mümkündür. Örneğin, termodinamiğin ikinci yasasını anlamak ve ona göre mühendislik tasarımı yapmak mümkündür. Ancak bu yasanın bilim tarihi içindeki evrilişini ise sadece "kendinde" olan anlamını bilmekle değil, aynı zamanda, onun dünyaya nasıl uygulandığını ve onunla neler yapılabileceğini anlamakla olasıdır. Bu termodinamik yasa, otomotiv endüstrisinin ve bununla ortaya çıkan farklı yaşam biçimlerinin temel müsebbiplerindendir.

• Çizgisel olmayan tarihsel bir araştırmayı felsefi-bilgikuramsal boyutlarla örmek durumundayız. Teknoloji ve mühendislik bilimlerinin tarihi, sadece teknik boyutlarıyla ele alınamaz. Üretim araçlarının mülkiyeti, buna göre oluşa gelen üretim ilişkileri, teknolojinin ve bilim stratejilerinin siyasi bağlamda örgütlenmeleri, bilim topluluğunun paradigmatik gelenekleri, mesleki formasyonlarda hedeflenen özellik ve nitelikler söz konusu tarihsel çözümlemeyi yaparken başvuracağımız parametrelerden birkaç tanesidir. Bunun yanında, çevre ve ekolojik sorunlar, etik olgusunun bu tarihsel süreçte evrilişi ve aldığı anlamlar da bir başka önemli çatıyı oluşturur. Etikle ilgili yaklaşımları ve geliştirilebilecek önerileri, teknoloji, bilim ve insan örgüsünde araştırmalıyız. Bu yazı dizisinde, farklı boyutlarla ancak tümünün etkileşimlerini göz önüne alarak çizgisel olmayan bir bilgi kuramı denemesi içinde incelenmeye çalışılacaktır. Bilimsel ve teknolojik gelişmeleri "ilerleme" ideolojisinin çizgisel paradigmanın bütünüyle dışında ele almak için gerekli kavramsal çözümlemeleri yapmak ve yeni kavramlar eklemek hedeflenecektir.

Bu yaşam biçiminde veya toplumsal oluşumda eğitimin teknolojiye indirgenmesi için bir önkoşul söz konusudur. O da, "bilimin teknolojiye indirgenmiş" olmasıdır. Buna göre yaşam, indirgenen koşullarca veri olarak kabul edilir. Sorgulanmaz. Yanılsama ve giderek teknolojiyle özdeş addedilen bilgiye yabancılaşma, farkındalığı köreltir.

ARA SÖZ

Teknolojiye indirgenme ifadesi bizi hemen teknoloji hakkında sadece olumsuz bir düşünceye yöneltmemelidir. Teknolojinin "nimetleri" hepimizin malumudur. Artısı ve eksisiyle her gün aramızda. Ancak, bu yazı dizisinin konusu bu sahne değil. İndirgenme, kendi içinde belirli dar kalıpları içermesi ve dünyaya sabit bir açıdan bakmasıyla bir yaşam biçimine işaret eder. Örneğin, teknolojiyi okullaşma süreçlerine ne kadar katarsak, "kullanırsak değil", eğitimin olumlu bir yolda olduğu izlenimi hâkimdir günlük yaşantımızda. Bilgisayarlarla donatılmış laboratuvarlar, dersliklerde yer alan televizyon, tepegöz gibi aygıtlar okulun "ileri" gittiğine ilişkin verilerdir bugün için. Ayrıca, etkin bir reklam numunesidir de. Bu aygıt ve araçların okullarımızda bulunmasının hiçbir olumsuz tarafı yok. Ancak, yalnızca bulunmasının bile önemli bir "ilerlemeye" tekabül ettiğine ilişkin bir yanılsama da oldukça geçerli.

Bu yaşam biçiminde veya toplumsal oluşumda eğitimin teknolojiye indirgenmesi için bir önkoşul söz konusudur. O da, "bilimin teknolojiye indirgenmiş" olmasıdır. Buna göre yaşam, indirgenen koşullarca veri olarak kabul edilir. Sorgulanmaz. Yanılsama ve giderek teknolojiyle özdeş addedilen bilgiye yabancılaşma, farkındalığı köreltir. Teknolojinin tartışılmaz katkıları açık ve net ifade edilirken, olası sakınca ve zararları pek gündeme gelmez. Örneğin, bazı sorular sorulabilir ve günlük uygulamalar sorgulanabilir. Neden teknolojiyi kullanırız? Kullanım için uygun olan nedir? Nasıl kullanılmakta ve nasıl kullanabilmelidir? Teknoloji kullanımın psikolojik yarar ve sakıncaları nedir? Hangi teknoloji, hangi koşullarda daha etkindir? Teknoloji, öğrencilerde nasıl bir istek ve güdülenme yaratır? Teknoloji kullanımında gelecek için nasıl tasarımlar yapılabilir? Maliyet ile yararları arasında bir uzlaşı noktasına nasıl varılabilir? Bu sorular ve sorgular üzerinden sıkça yapılan ve süreklilik kazanan çalışmalar çok azdır. Yaygın yayın ve propaganda ile yaratılan teknoloji fetişizmi, teknolojinin sorgulanmasını engeller. "Teknoloji zaten iyi bir şeydir, doğrudur ve kullanmalıyız". Teknolojiyi kullanmayalım diyen herhalde kimse çıkmaz. Ancak, sorgusuz sualsiz ne derece verimli olabilir?

Teknolojinin, eğitimde inanılmaz katkılar yapan iki bileşeni bilgisayar ve internettir. Ancak, kullanımın verimsiz ve bilgisiz planlanmasından ortaya çıkan tam ters etkiler de mevcuttur. Bilgisayar ve internet, biri bilgiyi tasarlayıp kullanan bir ortam, diğeri ise engin bir kaynaktır. Ancak, kaynak ve tasarım sadece malumat toplamak ve betimsel düzeyde kullanmak için hedeflenirse, kuramsal bilgi yapılanması onarılmaz yaralar alır. Bir ödev veya projeyi internetten olduğu gibi kopyalayarak bilgisayara aktaran ve yazı teknikleriyle süsleyen sayısız örnek vardır. Bunu denetlemek çok zordur. Fakat teknolojiden uzak kalmamak adına bilginin savrulup gitmesine göz yummak neredeyse bir gelenek haline gelmiştir.

Bilgiyi betimsel düzeyden kuramsal düzeye çıkarmak için özel teknolojik tekniklere pek gerek yoktur. Düşünsel üretimin, kâğıt kalem ortamından başlayan bir coşkusu vardır. İnsanın kendisiyle baş başa kaldığı, zihinsel süreçlerine dalıp yaratıcılığını kullandığı, ürettiğini anlatabildiği ve paylaşabildiği ve kendisine yabancılaşmamayı sezebildiği anları unutmamakta yarar vardır. Coşkuyu ve bilgiyi gelişen ortamlarda kullanmak, derinleştirmek, sınamak ve geri bildirimler sağlamak teknolojinin yardımıyla olasıdır. Teknoloji, kâğıt kalemin yerine geçemez. Teknoloji, kâğıt kalemden yola çıkan zihinsel yetilerin alanını genişletir. Eğer teknoloji bireyin yerine geçerse, bireyin doğal yetilerine yabancılaşması kaçınılmazdır. O zaman teknoloji fetişizminin, yaratıcılığın yerine geçtiği haylaz bir arenada buluruz kendimizi.

Hayatımızın bugünkü bağlamında teknolojiyi yaşamadığımız an yok. Teknoloji, zaman ve mekânda kendisine hep yer bulan bir olgu. Belki de, zaman ve mekân koordinatlarını belirleyen kendisi. Bir taraftan bitirici bir hastalıkla boğuşan bir insanın kurtulduğu anın kahramanı iken, diğer taraftan suçsuz ve günahsız yavruların başına inen bombaların belalısı da olur teknoloji. Kültür yelpazesinin iletişim ağında birbirimizi kısa süreler içinde buluştururken özgürlüğün penceresini açan teknoloji, bir başka veçhesiyle, tüm canlı ve cansızların habitatında söylenen özgürlük şarkılarına dökülen asit bulutları da olabiliyor. İnsan tuhaf bir varlık. Kendi yarattığının şiirini yazar ve keyfini sürerken, aynı zamanda kendisine dönen bir silah olarak yarattığı ile çatışabiliyor.

SÖZCÜKLER, KAVRAMLAR VE TERMİNOLOJİ

Bu araştırmada kullanılacak olan sözcük, kavram ve terminolojiyle ilgili olarak bir değerlendirme yapmak yararlı olacaktır. Teknoloji yerine neden teknik/teknikler sözcükleri kullanılmamaktadır? Çağdaş mühendislik kavramı acaba, eski mekanik veya endüstriyel sanatlarla eşdeğer olabilir mi? Mühendislik ve mühendislik bilimlerini birbirinden ayırmak anlamlı mıdır? Bu soruları yanıtlamak için tarihin kavramsal bir çözümlemesini yapmak gerekir. Teknoloji, mühendislik ve bilim arasında karşılıklı-etkileşimli, çizgisel olmayan bir epistemolojinin kurulması zorunludur. Bu üç bileşen arasındaki ampirik ilişkilere bakmak önemli olsa da bununla yetinilmemelidir. Ampirik ilişkiler yanında kavramsal ilişkilere de yer vermek gerekir. Aralarındaki benzerlik ve farklılıkların kavramsal olarak irdelenmesi içerilmelidir. Bunları yaparken sözcüklerin ve kavramların da belirleyici bir yeri olacaktır.

Teknoloji, yalnızca teknolojik ürünlerin bir toplamı değildir. Aynı zamanda, özellikle mühendislik süreçlerinde nasıl üretildiği, ürünlerin insanlarca ihtiyaçlarını karşılamak üzere nasıl kullanıldığı, tüm bunların dünyayı nasıl değiştirdiği, ekonomik ve siyasi kararların hangi süreçlere tekabül ettiğini de içerir. Teknolojinin, gereksinme ve arzularımızı karşılamak için yola çıkılan bir yol, belirli hedeflere yönelen bir eylem olduğunu da söyleyebiliriz. Elbette tüm bunların, ne kadar planlı da olsa, kaotik dinamiklere de tekabül ettiğinin altını çizebiliriz. Teknolojinin maddi ürünlerini ifade etmek üzere kullanılagelen terim, İngilizce "technical artefact" ifadesidir. El yapımı olan herhangi bir şey. Bu yazı dizisinde bu sözcüğü, bazen "artefekt" bazen da "elyapım(ı)" olarak kullanacağım. Sözcüğün etimolojisine bakarsak Latinceden türediğini görebiliriz: "*arte factum.*" Burada, *ars* (yetenek) + *facere* (yapmak) sözcüklerinin birleşiminden meydana gelmektedir. Teknik elyapımları, çivi, kaşık, uçak ve gökdelen gibi nesnelerdir. Fakat aynı zamanda onlar bu nesneleri üreten araçlar, makineler ve fabrikalardır. Pratik problemler, dünyaya birtakım teknik artefektler katmakla çözülmüyor, bunun yanında kullanımları için bilgi ve açıklamalar da gerekmektedir. Bir elyapımını tasarlamak için bilgi, kullanmak için bilgi ve kullanırken geri beslenen bilgi çizgisel olmayan bir bilgi örgütlenmesini getirmektedir. Bu süreçte, insanlar ve

toplumsal kurumlar için yeni roller ortaya çıkar.

Maddi dünyaya insan müdahalesi binyıllara dayanmasına rağmen bugüne evrilen biçimiyle büyük oranlara ulaşmış ve içinde yaşadığımız dünyaya, insan yapımı bir dünya dersek abartmış olmayız. Teknik artefektler çevremize egemen olmakta ve davranışlarımıza çok yönlü bir etki yapmaktadır. Günlük yaşamı, doğal nesneleri geride bırakarak o denli yönlendirmektedir ki, doğayı korumak gibi bir eylemliliğin sorumluluğunu taşımak durumunda kalıyoruz. Elbette, insan da doğanın bir parçası olduğuna göre, doğanın tüm ekolojik örgüsünü korumaya yönelik bir siyaset ve anlayış gelişmiştir.

En tanıdık elyapımlarından, masalar, sandalyeler, kalemler, kâğıtlar, telefonlar, hesap makinelerinden küçükten büyüğe, basitten karmaşığa, parçadan son ürüne, kimyasallara kadar sonsuz bir çeşitlilik arz eder artefektler.

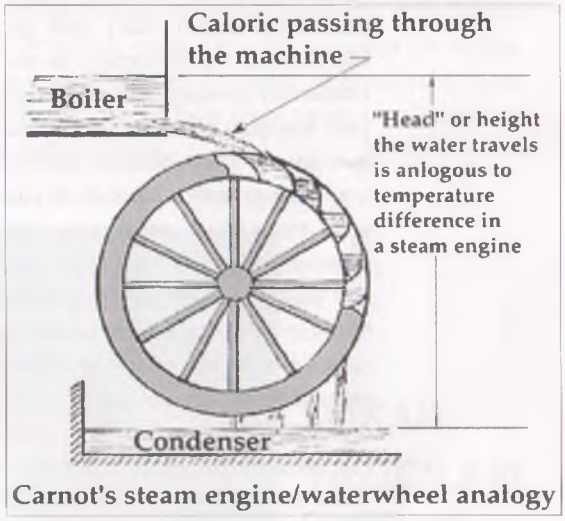
MÜHENDİSLİK BİLİMLERİNİN ORTAYA ÇIKIŞI

Burada, mühendislik bilimlerinin ortaya çıkışının kısa bir tarihsel çözümlemesi üzerinde durulacaktır. Böylece, yazı dizisinin bundan sonraki makaleleri için gerekli bilgisel altyapı kurulmuş olacaktır. Mühendislik bilimleri, teknik artefektlerin tasarımında gerekli temel bilgileri sağlamak üzere özellikle 18. ve 19. yüzyıllarda kendini gösterdi. Bu sırada, bilim ve teknoloji arasında yeni ilişkilerin yaratıldığı yeni ekonomik, siyasi, toplumsal ve entelektüel parametrelerle evrilen bir atmosfer vardı. Antik zamanlarda, bugün bilim olarak gördüğümüz etkinlik daha çok doğal felsefe şemsiyesi altında kabul edilirdi. Geleneksel doğa felsefesi, bireysel veya pratik problemlerin çözümüne az vurgu yapmıştır. Doğa felsefesi daha ziyade, matematik geometri ve diğer akılcı yöntemleri kullanarak problemleri idealize etmiş ve doğayı bir bütün olarak anlama çabası içinde olmuştur. Ortaçağda üniversitelerin kurulmasıyla doğa felsefecileri formel öğretim görmüş ve bilimsel bilgiyi edinerek ders kitapları, dergiler ve tezlerle bu bilgileri yaymışlardır.

Kuhn'un da değindiği gibi, ortaçağın sonu ve modern çağın başlangıcında, doğa felsefesini mekanik sanatlardan ayıran entelektüel ve toplumsal farklılıklar aşılmaya başlanmış, 18. ve 19. yüzyıllarla birlikte toplumsal, ekonomik, siyasi ve felsefi değişimler, az çok modern bilim ve teknoloji kavramlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Mekanik ve deneysel felsefe temeline dayanan bir bilim anlayışının gelişmesiyle birlikte pratik sanatlara bağlı bir teknoloji ve bilim anlayışı da evrilmiş ve ikisi arasındaki ilişkilerde bir kurumsallaşma oluşmaya başlamıştı. Endüstrileşme adımlarından gelen taleplerle birlikte mühendislik okulları, teknik enstitüler, sanayi araştırma laboratuvarları ve mesleki mühendislik toplulukları kurulmaya başlandı. Bu yeni kurumlar, yeni araştırma metodolojileri yaratarak teori ve pratik arasındaki uyumun evrilmesini sağladı. Böylece, mühendislik bilimlerinde yeni gelişmelere ve buluşlara yol açıldı. Mühendislik bilimleri, teknoloji girişimlerine destek olurken, teknolojik uygulamalar da bilginin sınanması ve elde edilen verilerle teorik açılımların gelişmesini sağlamaya başlamıştı.

18. yüzyılda doğa felsefesini mekanik sanatlardan ayıran toplumsal ve entelektüel sınırlar daha da dağılmaya başladı. Sanayi Devrimi diye anılan süreç ilk adımları oluşturmaktaydı. Demirin, odunkömürü yerine kokkömürüyle üretilmesi, buhar makinesinin icadı, tekstil endüstrisinin makineleştirilmesi, üretimin fabrika sisteminde merkezileşmesi ve demiryollarının ve okyanus geçen demir gövdeli gemilerin gelişmesi 18. yüzyıl ve erken 19. yüzyıl toplumunda değişimlere yol açtı. Aynı zamanda, mühendisler için, el yordamı veya deneme-yanılma teknikleri artık pratik ve ekonomik olmayan yöntemler haline geldi. Buna koşut olarak bilimsel araştırmalar günün gereksinmelerine göre evrilmeye başladı: Newton mekaniği, Boyle'nin ideal gazlarda basınç hacim ilişkilerini açıklayan buluşu, klasik akışkanlar mekaniğine temel teşkil eden Bernoulli denklemi yeni boyutlar kazandırdı.

Carnot's steam engine/waterwheel analogy

Sadi Carnot (1796 -1832) Fransız fizikçi. Isı makinesinin çalışma ilkeleri üzerinde çalışmıştır. Buhar makinesinin kuramsal verimini hesaplarken ısı enerjisinin mekanik enerjiye dönüşme koşullarını incelemiş, termodinamiğin ikinci kanununu bulmuştur.

Sadi Carnot'nun geliştirdiği ısı makinesinin çalışma prensiplerini gösteren şema.

18. ve 19. yüzyıllar boyunca mühendislik bilimlerinde yeni alanlar açıldı. Daha karmaşık makinelere olan talep malzemenin mukavemeti ve elastisite konusunda teorik gelişmelerin gerçekleşmesini tetikledi. 17. yüzyılın sonlarında ve 18. yüzyılda Bernoulli'ler, Newton ve Leibniz tarafından icat edilen calculus'u, kirişlerin elastik bükülmesine uyguladılar ve daha sonra elastik malzemenin titreşimsel hareketini betimleyen diferansiyel denklemleri geliştirdiler. Bu çalışmaların evrilmesinde Euler'in de payı büyüktür. Euler gibi Cauchy'nin de calculus ve uygula-

malı matematiğin evrimine katkısı önemlidir. Bu aşamada, deneysel çalışmanın yanında, matematiğin bilim ve teknoloji alanlarında kelimenin tam anlamıyla "müthiş" bir etkisi olmuştur. Matematikle birleşen doğa bilimlerinin attığı adımlar artık devleşmişti. Matematiksiz mühendislik bilimleri düşünülemezdi. Mukavemet ve elastisite teorisine yakın ve koşut olarak gelişen diğer bir alan yapılara ilişkin deneysel ve kuramsal araştırmalardı. Yapılarda ölçek büyümüştü. Köprüler ve köprülere demir gibi yeni yapı malzemelerinin girişi, bu gibi yapıların çözümlenmesi için yeni taleplere yol açmıştı.

Mühendislik bilimlerinin oluşumunu en çok etkileyen adımlardan birisi termodinamik ile atılmıştır. Sanayi Devrimi'yle ortaya çıkan yeni güç kaynaklarına ilişkin talepler, ısı makinelerinin verimini artırmakla ilgili yeni arayışları gündeme getirdi. Bunun altında yatan bilimsel ilkelerin araştırılması hareket kazandı. 18. yüzyılda James Watt, makinesiyle ilgili bilgisini geliştirmek için bir dizi deney yaptı. Silindirin her döngüsünde basıncın nasıl değiştiğini anlamaya çalıştı. Kendisi ve ekibinin yürüttüğü çalışmalar, 19. yüzyılda basınç-hacim diyagramıyla termodinamikte atılacak adımlara yol gösterdi. Termodinamikteki gelişmeler, yüksek basınçlı buhar makinesinin icadıyla daha da hız kazandı. Sadi Carnot 1824'te ünlü çevrimini geliştirerek herhangi bir tipteki ısı makinesi/motoru için genel bir bilgiye ulaşmış oldu. 1840 ve 1850'lerde Joule tarafından mekanik ısı teorisinin geliştirilmesi ve Lord Kelvin, Rankine ve Clausius gibi araştırmacı mühendislerin yaptıkları çalışmalar Carnot'un ilkesi olan yüksek sıcaklıktan düşük sıcaklığa ısının iletilmesiyle iş üretilebileceği ile Joule'un ısının işe dönüştürülebileceği ilkesi bağdaştırılmış oluyordu. Kelvin ve Rankine termodinamiği, o zamanlar için yeni bir kavram olan enerji kavramı cinsinden yeniden formüle etmeye başladılar. Aynı dönemde Clausius ve Rankine, birbirlerinden bağımsız olarak Carnot çevrimindeki kaybolan/israf olan (dissipated) ısı için bir bağıntı geliştirdiler. Clausius daha sonraları entropi kavramını tanıtarak, kaybolan/sarf olan ısının eşdeğer karşılığını bulmuş oldu. Termodinamiğin ikinci yasasının temeli bu karşılıktı.

Suyun gücünü artırmak, yeni gemiler inşa etmek, balistik bilgisinin gelişmesi için gelen yeni talepler, akışkanların davranışlarını ve üzerlerinde yüzen, hareket eden nesnelerin kuramsal ve deneysel olarak araştırılmasını teşvik etti. 1738'de Daniel Bernoulli, "Hydrodynamica" adlı eserini yayımladı. Bu eserinde, akışkanları incelemek için Newton mekaniğini kullandı. Bu çalışma, J. D'Alembert tarafından sürdürüldü ve sabit kütleli bir akışkanın hareketini modelleyen ya da betimleyen bir diferansiyel denklem türeterek sağlamlaştırıldı. Bernoulli ve d'Alembert'in çalışmalarını bir araya toplayan ve tutarlı bir matematiksel kurama oturtan ise Leonhard Euler oldu. Bu üç araştırmacı, teorik çalışmalarını hem akışkanların davranışını hem de akışkanlar mekaniğiyle gemi tasarımı arasındaki ilişkileri analiz etmek için kullandılar.

Akışkanlar mekaniğine ilişkin kuramsal araştırmalar sürerken, cisimlerin havadaki hareketi de inceleniyordu. 18. yüzyılın ortalarında B. Robins, sarkaca benzeyen bir araç ve dönen kol mekanizması kullanarak, hava direncinin top mermilerini nasıl etkilediğini ölçtü. Euler, daha sonraları Robins'in verilerini, balistik bilimi için bir matematiksel teori geliştirmek için kullandı. Robins'ten sonra çok geçmeden J. Smeaton, yel değirmenlerinde bir dizi deney yaptı. Bu deneyler şöyle bir sonucun üretilmesini sağladı: Eğrisel bir yüzey üzerinde hareket eden hava, düz bir yüzey üzerinde hareket eden havadan daha büyük bir yaratmaktadır. 19. yüzyılın başında, G. Caley, Smeaton'ın çalışmasını geliştirerek havada hareket eden bir kanadın nasıl aerodinamik bir kaldırma kuvvetine neden olacağını gösterdi.

19. yüzyılda mühendisler ve bilim insanları, 18. yüzyıl boyunca yapılan çalışmaları daha da ileriye götürdüler. Euler'in çalışması, akışkanların hareketinin anlaşılmasında belirgin bir gelişme sağladı. Ancak, Euler sürtünme etkilerini ihmal etmişti. 1822 ile 1845 arasında C. Navier ve G. Stokes birbirlerinden bağımsız olarak akışkanların akışındaki sürtünmeleri de göz önüne alan denklemler geliştirdiler. Bu matematik modeller bugün de Naiver-Stokes denklemleri olarak bilinir ve oldukça verimli bir şekilde kullanılır. Bu arada, birçok mühendislik alanında deneysel verilerle matematiksel kuramlar arasındaki köprüyü kuracak grafiksel yöntemler geliştirildi. Bu yaklaşımın önemli bir rol oynadığı alanlardan birisi denizcilik mimarisi olmuştur. 1840'larda J. Scott Russell, gemi gövdesinin biçimini doğal su dalgaları üzerine oturtan bir grafiksel yöntem geliştirmiştir. Bu düşünce, 1870'te M. Rankine tarafından daha da ileriye götürülerek akım çizgileri kavramını öne sürmüştür. Bu kavram, daha sonra mühendislik bilimlerinin yeni kavramsal çerçevesinin temel bir bileşeni olacaktır.

Mühendislik bilimlerinin kısa tarihçesi, belirleyici olgularıyla 20. yüzyıla kadar incelendi. 20. yüzyıldaki gelişmeler biraz daha ayrıntılı ele alınmalıdır. Bu da, bir sonraki yazının başlangıcında yapılacaktır. Hem bu yazıda yeri zorlamamak hem de teknolojik determinizm yaklaşımlarıyla bir arada çözümlemek için bir sonraki makaleye bırakılmıştır. Aynı zamanda, akademyada teknolojik determinizmin ürünlerine bakan ve öğretim süreçlerindeki bilim/teknoloji indirgemeciliğinin ideolojik boyutlarını inceleyen bir bölüm de içerecektir.

KAYNAKLAR

Buğra, A., K. Ağartan, "21. Yüzyılda Karl Polanyi'yi Okumak-*Bir Siyasi Proje Olarak Piyasa Ekonomisi*," İletişim Yayınları, 2009.

Dusek, V., "*Philosophy of Technology: An Introduction*," Blackwell Publishing, 2006.

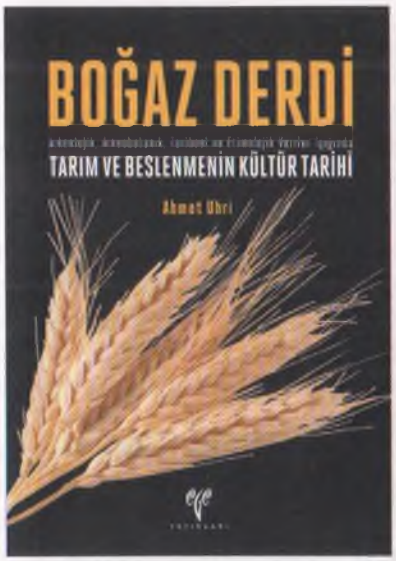
Heisenberg, W., "*Physics and Philosophy*," 3. Baskı. Penguin Books, 2000.

Kuhn, T., "*Structure of Scientific Revolutions*," *University of Chicago Press*, 1970.

Kuhn, T., "*The Essential Tension: Selected Studies in Scientific Tradition and Change*," University of Chicago Press, 1977.

Smith, M. R., L. Marx, "*Does Technology Drive History?: The Dilemma of Technological Determinism*," The MIT Press, 1994.

Vermaa, P. et.al., "*A Philosophy of Technology-FromTechnical Artefacts to Sociotechnical Systems*," Morgan & Claypool Publishers, 2011.

BOĞAZ DERDİ

Arkeolojik, Arkeobotanik, Tarihsel ve Etimolojik Veriler Işığında

Tarım ve Beslenmenin Kültür Tarihi

Ahmet Uhri

978-605-5607-71-5

446 sayfa, karton kapak

İlk hominidlerle başlayan insanın kültürel olarak varoluş serüveni içinde yeme-içme önemli bir yer tutar. Bununla birlikte yeme-içmenin kültür tarihi arkeolojinin ve tarihin çoğu zaman görmezden geldiği ya da hafife aldığı bir alandır. Oysa insanın dünyada görünmeye başladığı ilk günden bu yana temel sorunlarının başında, diğer canlılar gibi, aç kalmamak, üremek, barınmak ve korunmak gelmiştir. Özellikle aç karnını doyurma ya da diğer deyişle 'boğaz derdi', insanoğlunun hemen her zaman birincil önceliği olmuştur.

PEŞTE GÜNLERİ

Ahmet Hikmet Müftüoğlu'nun Özel Mektupları

Giriş, Notlar ve Mektupların Çevirisi

Nil Türker Tekin

978-605-5607-77-7

180 sayfa, siyah/beyaz belgeler, karton kapak

Balkanların hemen yanı başındaki bir ülkede (Macaristan) Başşehbenderlik yapan Ahmet Hikmet'in mektuplarda dile getirdiği konular büyük önem taşımaktadır. Her ne kadar burada sunulan mektupların resmi bir niteliği olmasa da, içeriğinde, Osmanlı Devleti'nin Balkan Savaşları sırasındaki politikasına ve bu dönemde Osmanlı Devleti'nde yaşanan iç politik sorunlara yer verilmiş olmasının yanı sıra üst düzey bir Osmanlı bürokratının, devletini ve kendisini kuşatan olaylara bakış açısını yansıtması nedeniyle de kayda değer öneme sahiptir.

HARPUT

Kale Mahallesinde Osmanlı Yaşamı

Veli Sevin
Necla Aslan Sevin
Haydar Kalsen

978-605-5607-67-8

viii + 276 sayfa,
222 renkli/sb resim
ve çizim, karton kapak

Harput yüz elli yıl kadar önce Doğu Anadolu'nun en büyük şehirlerinden biriydi. Cami, kilise, medrese, kolej ve bedestenler ile hanlar ve hamamların yükseldiği kent, Müslümanı ve Hıristiyanı ile renkli bir nüfusu barındırıyordu. Sonra gün geldi boşalıp ıssızlaştı; bir kısım halkı aşağıda yeni kurulan Mamuret-ül Aziz yani Elazığ'a taşındı, bir kısmı da göçüp gitti başka diyarlara. Zamanla mahalleler kaybolup gitti toprağın altında. Kitapta, bu mahallelerden birinde yapılan arkeolojik çalışmaların ışığında Osmanlı dönemi Harput'u çeşitli yönleriyle ele alınıyor.

SOKAK YAZICILARI

Osmanlılarda Arzuhaller ve Arzuhalciler

Gülden Sarıyıldız

978-605-88536-0-7

xvi + 238 sayfa, renkli ve siyah/beyaz resimler, karton kapak

Her devirde ve devlette olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de talep ve şikâyeti olan herkes resmî makamlara arzuhal sunmuştur. Arzuhal kurumu, otoritenin en üst noktası olan Osmanlı padişahlarının, şahıslar arasındaki anlaşmazlıklar ve kendi otoritesini temsil edenlerin, bunu kötüye kullanarak yaptıkları haksızlıkları önlemek veya düzeltmek için yararlandıkları bir mekanizma olmuştur. Arzuhaller kim tarafından verilirse verilsin, muhatabı tarafından ciddiye alınarak incelenir ve cevaplandırılırdı.

OSMANLI ARKEOLOJİSİ İÇİN BİR ÖRNEK: HARPUT

OĞUZ TEKİN

Daha bir ay önce sessiz sedasız yayımlanan **Harput Kale Mahallesinde Osmanlı Yaşamı** *kitabı henüz tanıtım yazısını yazamadan neredeyse tükenme aşamasına geldi. Eskiden Doğu'nun en güzel ve büyük şehirlerinden biri olan, günümüzde ise Elazığ'ın sade bir mahallesi statüsündeki Harput, yayımlanan bir kitapla tüm dikkatleri üzerine çekti. Kitapta her ne kadar Harput'un sadece bir mahallesinde yürütülen arkeolojik kazı çalışmalarına ve sonuçlarına yer verilmişse de, üçte birinde her yönüyle Harput tarihi ele alınmıştır.*

V. Sevin, N. A. Sevin ve H. Kalsen tarafından kaleme alınan *Harput Kale Mahallesinde Osmanlı Yaşamı* Ege Yayınları'ndan çıktı. Kitapta yer alan belli başlı başlıklar şunlardır: "Giriş", "Harput'un Ünlü Konukları", "Harput Mahallelerine Genel Bir Bakış", "Kale Mahallesi", "Osmanlı Arkeolojisi ve Harput Kazıları", "Kazı Sonuçları: 2005-2009 Yılları", "Küçük Buluntular", "Kayaya Oyulmuş Tesisler ve Harput Zindanı". Aşağıda, bu başlıklar altında anlatılanlara kısaca değinilecektir.

Giriş'te esas olarak Harput'un tarihsel gelişimi üzerinde durulmuştur. Yazarların verdiği bilgiye göre, Harput'taki en erken tarihsel izler MÖ 8. yüzyıla kadar gitmektedir. Bu dönemde Harput, Urartuların egemenliğinde varlığını sürdürüyordu. Doğrudan yapılan atıflar bulunmasa da; Harput'un daha sonra Perslerin, Helenistik krallıkların ve Romalıların egemenliğinde olduğu ya da en azından onların egemenliğini tanıdığı aşikâr olmalıdır. Ortaçağa gelindiğinde ise, Harput'taki Bizans izleri daha belirgindir. Ancak, Bizans'ın zayıflaması ve otoritesini kaybetmesi sonucu, Harput -bölgenin diğer şehirleriyle birlikte- Anadolu Selçukluları, İlhanlar (İran Moğolları) ve Türk beyliklerinin iktidar mücadelelerine sahne olmuştur. 16. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlıların eline geçen Harput, zamanla gelişti ve bölgenin en önemli ticaret ve kültür merkezlerinden biri oldu. Ancak 19. yüzyılın ortalarında bir tarihte Elazığ'ın kurulması, Harput'un sonunu hazırladı. Yeni kentin kurulmasıyla, diğer yakın beldelerden olduğu gibi Harput'tan da Elazığ'a (Mamuret-ül Aziz) göç başladı; Harput birkaç kuşak daha varlığını sürdürebildi ama eski canlılığı kalmadı.

Harput'un Ünlü Konukları başlığı altında seyyahlar, araştırmacılar ve misyonerlerin Harput hakkındaki izlenimlerine yer verilmiştir. Bu kısımda yer alan eski kartpostallar veya seyyah ve araştırmacıların kitaplarından alınmış fotoğraflar, 19. yüzyıl Harput'unun panoramasını gözler önüne sermektedir.

Harput Mahallelerine Genel Bir Bakış'ta Osmanlı egemenliği öncesinde bir elin parmaklarını geçmeyen mahalle sayısının Osmanlı egemenliği ile birlikte hızla artarak 19. yüzyılın sonuna gelindiğinde yirmiyi aştığı anlaşılmaktadır. Mahallelerin çoğunluğu Türk-Müslüman karakteri göstermesine rağmen Harput'un çok kültürlü bir demografik yapısı vardı. Müslüman Türklerin yanı sıra Ermeniler, Süryaniler de Kürtler gayrimüslim nüfusun önemli unsurlarıydılar.

Kale Mahallesi başlığı altında, Osmanlı döneminde bir mahalleye dönüşen Harput Kalesi'ndeki arkeolojik kazılar ve sonuçları üzerinde durulmaktadır. Özellikle Kale Camii'nde yapılan sondajlar, Kale'deki yerleşim tarihinin (tabakaları) anlamak için önemli olmuştur. Osmanlı, Bizans

ve Artuklu izlerinin tespit edildiği kazılarda mimari kalıntıların yanı sıra çok sayıda seramik parçaları, mozaik parçaları ve sikkeler ele geçmiştir. Ele geçen buluntuların yanı sıra kayıtlar, askeri bir karakter taşıyan Kale'nin mahalleye dönüşmesinin, Osmanlıların eline geçmesiyle hemen olmadığını, bunun yavaş ve uzun bir süreçte gerçekleşmiş olduğunu göstermektedir.

Osmanlı Arkeolojisi ve Harput Kazıları'nda, Harput'ta ilk kazı çalışmalarının nasıl başladığı ve kullanılan yöntemler üzerinde durulmaktadır. Bu noktada "Osmanlı Arkeolojisi" adı verilen disiplin tüm yönleriyle Harput'un yeniden kazanımı için seferber edilmiş ve bir Osmanlı şehrinin sadece mimari yapısını değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel yapısını da anlamaya yönelik bir proje hayata geçirilmiştir. Bu bölümde; klasik arkeoloji, sanat tarihi ve tarih ile birlikte hareket eden ama kendine özgü yöntem ve belgelemeyi de uygulayan Osmanlı arkeolojisinin temel nitelikleri ve Harput'taki uygulamalarından söz edilmektedir.

Kazı Sonuçları: 2005-2009 Yılları başlığı altında Harput'un Kale Mahallesi'nde yürütülen arkeolojik kazı çalışmaları anlatılmaktadır. Yaklaşık beş kazı sezonu sürdürülen çalışmaların esas olarak cami ve cami çevresinde odaklandığı anlaşılmaktadır. Ancak, mahallenin genel yapısını anlamak için kuşkusuz diğer alanlarda da kazı, sondaj ve yüzeydeki kalıntılara yönelik çalışmalar yapılmıştır. Kent dokusu ve kanalizasyon sisteminin yanı sıra Kale Camii, Mahalle Mektebi, dükkânlar, atölyeler ve konutlar Kale Mahallesi'nin araştırılan unsurlarıdır.

Küçük Buluntular'da 2005-2009 yılları arasında Kale Mahallesi'nde sürdürülen kazılarda ele geçen çok sayıda çanak çömlekler, takılar, kandiller, tütün lüleleri, mutfak eşyaları ile çeşitli cam ve tunç eşyalara yer verilmiştir. Buluntular, Harput'un sosyal ve kültürel yapısını anlamak için önemlidir.

Kayaya Oyulmuş Tesisler ve Harput Zindanı'nda, Urartular döneminde yapılmış ve muhtemelen daha sonraki dönemlerde de kullanılmış olan bazı kayaya oyulmuş tesisler ele alınmakta ve birkaç yapı evresini işaret eden Zindan yapısı üzerine odaklanılmaktadır. Aslında bir sarnıç ya da su tesisi olarak tasarlandığı anlaşılan ve içinde su toplama haznelerinin yer aldığı yapının geçmişi Urartu dönemine kadar gitmektedir.

Yukarıda kısaca bilgi verdiğimiz kitap, Harput ve özellikle Kale Mahallesi için önemli bir kaynak niteliğindedir. Türkiye'de kaç Osmanlı kentinin sosyal ve kültürel hayatı ortaya konmuştur? Yazılı kaynaklar dışında, sosyal yaşamın elle tutulur gözle görülür kaç eşyası yayınlarda yerini almıştır? Herhalde çok az. Yazarlar, her ne kadar, bu çalışmanın bir başlangıç olduğunu, bundan sonraki çalışmalarla Harput'un tam olarak ortaya çıkarılabileceği inancını taşısalar ve bunu dile getirseler de, bu tür çalışmalar ne yazık ki yapıldığı kadarıyla kalıyor. Belki, en fazla, Harput'ta ilginin eskisinden daha fazla olacağını ve koruma amaçlı bir projenin hayata geçirilebileceği öngörülebilir ama daha fazlasını hayal etmek bile güç.

Çeşitli fildişi, kemik alet ve eşyalar.

Harput Kalesi'nin kuzeybatıdan görünümü.

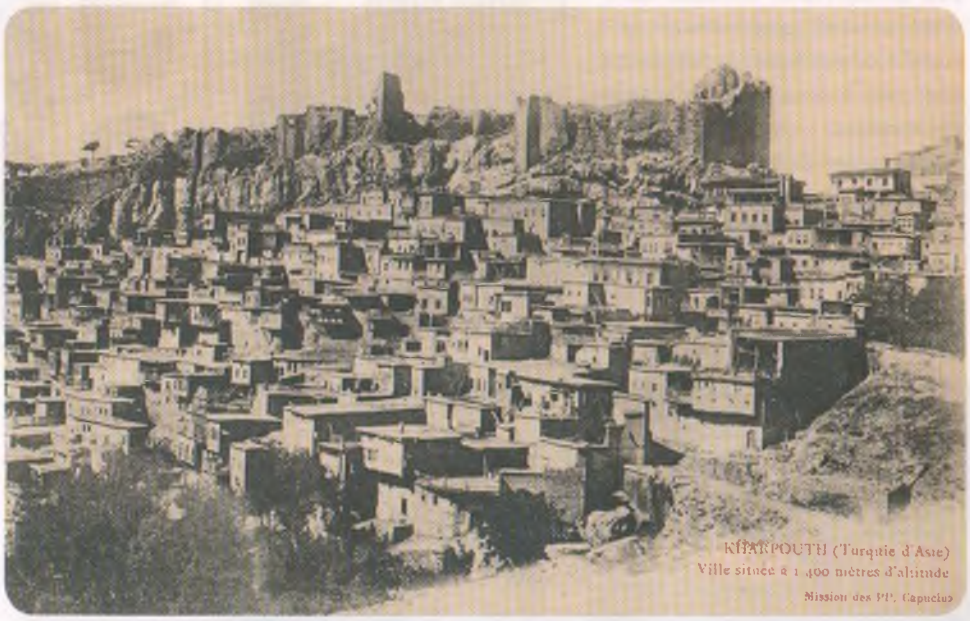
OSMAN KÖKER İLE SÖYLEŞİ

GAYRİMÜSLİMLERDEN KALAN TARİHİ MİRASI KORUMAK İÇİN SİVİL BİR GİRİŞİM YARATMALIYIZ

İnsan Hakları Haftası vesilesiyle 14 Aralık'ta İnsan Hakları Derneği Irkçılığa ve Ayrımcılığa Karşı Komisyon'un düzenlediği toplantıda "Yitirilen Tarihi Miras: Ahtamar ve Surp Giragos Kurtuldu, ya Diğerleri" başlıklı bir sunum yapan Osman Köker'le görüştük.

Osmanlı'nın gayrimüslim cemaatlerinden Cumhuriyet'e nasıl bir mimari miras kaldı? Bunun bir dökümünü yapmak mümkün mü?

Tam bir dökümünü çıkarmak kolay değil ama belli verileri sıralarsak genel bir fikir edinebiliriz. 1914 Osmanlı nüfus sayımına, o dönem Erzurum'un doğu kazaları; Kars ve Ardahan'ı egemenliğinde bulunduran Rusya'nın nüfus sayımı verilerini de eklersek, bugünkü Türkiye Cumhuriyeti topraklarında toplam nüfusun dörtte birine yakınını Ermeni, Rum, Yahudi, Süryani, Bulgar, Keldani, Yezidi, Nasturi gibi gayrimüslimlerin oluşturduğunu görürüz. Bu toplulukların hem dini hem de sivil mimari eserleri vardı. Ermeni kaynaklarında 2.200 kadar kilisenin varlığından söz edilir. Ben 2005'te yayınlanan 100 Yıl Önce Türkiye'de Ermeniler kitabımda bunların 1.500 kadarının yerini şehir, kasaba, köy ve mahallesine kadar tespit etmiştim. Yakında yine Birzamanlar Yayıncılık'tan yayınlanacak olan 100 Yıl Önce Türkiye'de Rumlar kitabı için Ari Çokona arkadaşımızın yazdığı metinde bir o kadar da Rum kilisesi geçiyor. Sinagoglar üzerine özel bir çalışma yapmamakla birlikte Yahudi nüfusun yerleşim yerleri itibariyle baktığımızda 20. yüzyılın başında 100 civarında sinagogun faal olabileceğini tahmin ediyorum. Süryani, Ermeni Katolik, Latin Katolik, Protestan grupların her birinin kilise sayısı yine 100 civarındaydı. Başta Ermeni ve Rumlar olmak üzere yine bu cemaatlerin faal manastırlarının sayısı da 500'e yakındı. 2.000 civarındaki gayrimüslim okulunun bir kısmı kiliselerin müştemilatında faaliyet gösteriyordu ama hiç de

20. yüzyıl başında Harput'taki Ermeni mahallesini gösteren bir kartpostal.

Orlando Carlo Calumeno Koleksiyonu.

Aynı yerin 2009'daki hali.

Fotoğraf: Osman Köker.

azımsanmayacak sayıda bağımsız ve mimari açıdan önemli okul binası da vardı. Özellikle misyoner kuruluşları Merzifon, Harput, Antep, Maraş, İzmir, İstanbul, Ankara, Sivas hatta İzmit'in Bardizag köyü gibi yerlerde çok görkemli binalara sahip okullar kurmuştu. Bunlara yine aynı kuruluşların kurdukları hastaneleri de eklemek gerekir. Konakların, hanların, hamamların, çeşmelerin, Ermeni mezarlıklarındaki bazısı 5-6 metre yüksekliğe ulaşan haçkarların dökümünü yapmak mümkün değil.

Ankara'nın 30 km batısındaki Ermeni kasabası Stanoz'dan geriye sadece bu ev, bir iki ağıl ve bir mezarlık kaldı.

Fotoğraf: Pascaline Marre.

Han, hamam, çeşme gibi eserlerin dini aidiyetinden ne ölçüde bahsedilebilir?

Gayrimüslimlerin kilise ve okullarının giderleri devlet tarafından karşılanmazdı. Düzenli gelir elde etmek için han, hamam gibi yerler yaptırmışlardı. Mesela Arapgir'de Küçük Çarşı denen mevkideki han, dükkânlar, hamam, aynı yerdeki Surp Asdvadzadzin Ermeni Kilisesi'nin mülkiyetindeydi. Sivas'ın en büyük hanı olan Aramyan Hanı, Tarkmançats adlı Ermeni okulunun giderlerini karşılamak üzere inşa edilmişti. İstanbul Sirkeci'deki Sanasaryan Hanı'nın geliri Erzurum'daki Sanarasyan Mektebi için kullanılıyordu; Sansaryan adıyla Cumhuriyet döneminde işkence merkezi olarak hafızalarda yer eden handan söz ediyorum. Birçok yerde -Afyonkarahisar, Akşehir, Sivrihisar, Ürgüp aklıma ilk gelenler-, "Gâvur hamamı" olarak adlandırılan binalar varlıklarını hâlâ bir şekilde sürdürüyor. "Ermeni çeşmesi" diye bir deyim kullanmak da yanlış değil: Sadece nüfusunun tamamı Ermenilerden oluşan kasaba, köy ya da mahallelerde bulundukları ve buranın Ermeni halkı tarafından kullanıldığı için değil, mülkiyeti Ermeni kilisesinde olduğu, bakımı Ermeni vakfı tarafından yapıldığı ve kitabesi Ermenice olduğu için de.

Bu alanda sivil bir inisiyatif geliştirmek gerektiğini düşünüyorum. Hem bilgi birikimini artıracak, hem de kamu kurumlarını teşvik edip, yol gösterecek bir sivil girişim lazım. Bir binayı kurtarmak da yetmiyor. O binanın neyin nesi olduğunu, bize kimlerden miras kaldığını açıklayıcı panolar koymak lazım.

Yönetim kadrosu, öğretmen ve öğrencilerinin tamamına yakını Ermenilerden oluşan Osmanlı'nın resmi kurumlarından Bursa'daki İpekçilik Enstitüsü, İmam Hatip Lisesi'nin önünde çürümeye terk edilmiş durumda.

Fotoğraf: Osman Köker.

Bütün bu mimari mirasın şimdi ne durumda olduğu konusunda bir çalışma var mı?

Ermenistanlı bir araştırmacının 10-15 mekân hakkında yaptığı güncel bir araştırmaya rastladım. 1970'lerde benzer amaçlarla gelip fotoğraflayanlar olmuş ama bunlar hep çok önemli az sayıda mekânla sınırlı kalmış.

100 Yıl Önce Türkiye'de Ermeniler adlı kitabımdan Orlando Carlo Calumeno Koleksiyonu'ndan kullandığım kartpostallarda birçok Ermeni kilisesi, manastırı ve okulunun fotoğrafı vardı. Bu binalar ne oldu sorusu o zamanlar aklıma takılmıştı ve *100 Yıl Önce 100 Yıl Sonra 100 Ermeni Mekânı* diye adlandırdığım bir kitap çalışmasına başlamıştım. Ermeniler açısından sembolik öneme sahip 100 mekânın eski ve yeni halini karşılaştıran ve tarihini aktaran bu çalışma maalesef çok yavaş, ama bu vesileyle üç dört yıldır bütün Anadolu'yu dolaştığım için de çok zevkli gidiyor.

Bazı binaların olduğu gibi ya da fonksiyonlarını değiştirerek varlığını sürdürdüğünü görmek şaşırtıcı oluyor. Büyük kısmı harap vaziyette

hatta birçoğundan iz bile kalmamış. Sadece aradığımız binalar yok olmuş değil, bazen kasabaların da haritadan silinmiş olduğunu görüyorum. En tipiği Ankara yakınındaki Stanoz kasabası. 4.000 kadar nüfusu olan bu Ermeni kasabası şimdi haritadan tamamen silinmiş. Burada bir zamanlar yerleşim olduğunun kanıtları, sadece yarı yıkık bir binadan, daha sonra da kullanılan birkaç ağıldan ve son dönemde Ergenekon silahlarının gömülü bulunduğu

Bitlis'in Por (bugün Değirmenaltı) köyündeki haçkarların bir kısmı bir ahırın duvarında.

Fotoğraf: Pascaline Marre.

Adana'nın Ermeniler gittikten sonra adı da Saimbeyli yapılan kasabası Hacin'deki bir Ermeni kilisesi.

Fotoğraf: Osman Köker.

mezarlıktan ibaret; geçmişe ilişkin başka hiç işaret kalmamış. Maraş'ın tamamı Ermenilerden oluşan 10 bin nüfuslu Zeytun kasabası şimdi bir köy görünümünde. Köyün girişindeki çeşme de durmasa, yanlış yere geldik hissine kapılıyorsun.

Binaların ne zaman, nasıl fonksiyon değiştirdiği, ne zaman yıkıldığı gibi konularda genellemeler yapmak mümkün mü?

Böyle genellemeler yapmak çok zor. Bazı binalar daha Ermeniler yollanır yollanmaz tahrip edilmiş. Diyarbakır Surp Giragos Ermeni Kilisesi'nin çok görkemli, şimdi ayakta olsaydı herhalde Diyarbakır'ın simgesi olabilecek çan kulesi 1916'da yıktırılmış. 1917 tarihli bir fotoğrafta Muş'taki Surp Garabed Manastırı'nın büyük ölçüde tahrip edilmiş olduğunu görüyoruz. Maraş'taki üç Ermeni kilisesinin içine sığınan Ermenilerle birlikte Şubat 1920'de bombalanıp yakıldığını biliyoruz. İzmir'deki Surp Stepanos Ermeni Kilisesi, Eylül 1922'de Türk birlikleri şehri aldıktan sonra, bütün bir Ermeni mahallesi hatta "Gâvur İzmir"le birlikte yanmış ya da yakılmış. İzmit Armaş Manastırı'ndaki Çarhapan Surp Asdvadzadzin Kilisesi de aynı yıllarda aynı kaderi paylaşmış.

1915'te Ermeniler tehcir edildiği, 1924'te Rumlar mübadeleyle yollandığı, 1934'te Yahudiler Trakya'dan sürüldüğü için insansızlaşan ve bu nedenle de zamanla bakımsızlıktan yıkılan çok sayıda bina var. Ama Yozgat'ın Burunkışla köyü çok ilginç. Hâlâ Ermenilerin yaşadığı ve kiliselerini kullandığı bir tarihte, 1933'te Yozgat valisinden emir geliyor: "Üç gün içinde köyü terk edeceksiniz, gitmeden önce de kilisenizi kendi elinizle yıkacaksınız". Aynı vali 1936'da Ordu'ya tayin olur olmaz bu şehirdeki Ermeni kilisesini de yıktırıyor. O tarihte hâlâ 130'un üzerinde Ermeni hanesi var, kilise kullanılıyor, hatta papazı da görevinin başında. Kürtler için çıkarılmış gibi görünen İskân Kanunu, Yahudilerin Trakya'dan kovulması ve bahsettiğim Ermeni kiliselerinin yıkımı, bunlar hep 1930'lu yılların ortasındadır, aynı politikanın farklı yönleridir.

Ama kilise yıkımları sadece tek parti dönemine has bir uygulama değil. Ürgüp'teki büyük Rum kilisesinin yıkımına 1948'de başlanıyor, 1952'de tamamlanıyor. 1950'lerin başında Sivas'taki Surp Asdvadzadzin Ermeni Kilisesi, şehirde hâlâ belli bir Ermeni nüfus varken yıktırılıyor. Yine Arapgir'deki Ermeni kilisesi de aynı yıllarda kasabada belli bir Ermeni topluluğu varken yıktırılmış. Bodrum'daki Aya Nikola Rum Kilisesi'nin yıkım tarihi ise 1969. Bunların bir kısmı sadece mimari açıdan değerli eserler değil, son derece büyük ve sağlam yapılar. Yıkım kararı çıkarmak için önce Nafia'dan tehlikeli halde bulunduğuna, yıkılmak üzere olduğuna dair rapor alınıyor. Yıkıma başlandığında görülüyor ki bina çok sağlam, balyozlar yetmiyor, dinamitler kullanılıyor.

Farklı fonksiyonlarda kullanıma örnek olarak da birkaç şey söylemek mümkün. Camiye çevirme en yaygın olanı. Özellikle Batı'da mübadeleyle gelenlerin yerleştirildiği köy ve kasabalarda bu hemen ve düzenli olarak gerçekleşmiş. Ama daha sonra da camiye çevrilenler var. Antep'teki Surp Asdvadzadzin Kilisesi, ki Balyanların taşrada yaptığı birkaç mimari eserden biridir, uzun süre hapishane olarak kullanıldıktan sonra Kurtuluş Camii adıyla 1980'lerde fonksiyon değiştirdi. Kars'taki Surp Arakelots (Havariler) Ermeni Kilisesi uzun süre depo ve müze olarak kullanıldıktan sonra 1990'larda camiye çevrildi. Urfa Surp Asdvadzadzin Kilisesi yine uzun süre depo ve elektrik santrali olarak kullanıldıktan sonra 1990'larda Selahaddin Eyyübi Camii oldu.

I. Dünya Savaşı sırasında bazı Ermeni kiliselerinin ve büyük Ermeni konaklarının Alman birliklerinin karargâhı olarak kullanıldığını biliyoruz. Mesela Diyarbakır'daki Surp Giragos Kilisesi ve Mardin'deki İskender Atamyan Evi. Kiliselerin hapishane olarak kullanılma eğilimi de yine savaş yıllarında başlıyor. Ankara'daki Garmir Vank (Kırmızı Manastır) ve Afyonkarahisar'daki Surp Asdvadzadzin Kilisesi İngiliz savaş esirlerinin konduğu yerler. Ordu, Nevşehir, Sinop Ayancık'taki Rum kiliseleri, Şırnak İdil'deki Süryani kilisesi, Antep ve Konya Karaman'daki Ermeni kiliseleri 1980'lerde daha güvenlikli binalar inşa edilene kadar hapishane olarak kullanılıyordu.

Kamu kuruluşlarının, özellikle de askeriyenin garaj ya da deposu olarak kullanılan, hâlâ kullanılmakta olan birçok kilise ve manastır var. Bazı kilise ve manastırlar ise her nasılsa özel ellere geçmiş. Kırsal alanda bulunanlar konut veya ahır

olarak kullanılıyor, şehirlerde ise genellikle fabrika ve depo olarak. Sivas Gürün'deki Ermeni kilisesi ve Diyarbakır'daki Protestan kilisesi bir dönem sinema olarak kullanılan binalardan. Malatya'daki Katolik kilisesinin ise Cumhuriyet döneminde şehre genelev olarak hizmet vermesi uygun görülmüş.

Son dönemde restorasyon faaliyetleri dikkat çekiyor. Ahtamar Surp Haç Kilisesi ve Diyarbakır Surp Giragos Kilisesi toplantının başlığında da geçiyordu.

İki restorasyon, iki farklı yoldan geçerek gerçekleşti. Ahtamar zaten devlet mülkiyetindeydi ve burayı Kültür Bakanlığı bir müze olarak restore ettirdi. Açılış sırasında tepesine haç konup konmayacağı gibi tartışmalar da oldu ama esas olarak başarılı bir uygulamaydı. Bunda İstanbul Ermeni Patriği Mesrob Mutafyan'ın isteği doğrultusunda projede gönüllü olarak çalışan Ermeni mimar Zakarya Mildanoğlu'nun da büyük bir payı var. Biz Türkler, mimarı ve müteahhidi dâhil, kilise mimarisinin bazı inceliklerinden bihaberiz. Mildanoğlu sayesinde Ermenilerin, hatta dolaylı yollarla da olsa Ermenistan'ın bu alandaki bilgi ve birikiminden yararlanıldı.

Diyarbakır'daki kilise ise halen Ermeni cemaatinin mülkiyetindeydi. Ermeni vakfı tarafından yaptırılan restorasyona yurtiçi ve yurtdışında Ermenilerden toplanan bağışların yanı sıra Büyükşehir Belediyesi de büyük maddi destekte bulundu. Sonuçta müştemilatının restorasyonu henüz tamamlanmasa da birkaç ay önce kilise olarak ibadete yeniden açıldı.

Çok ilginç ama nedense kamuoyuna henüz layığıyla duyurulmamış olan bir restorasyon da Elazığ Kovancılar ilçesinin Habab, yeni adıyla Ekinözü köyünde gerçekleşti. Fethiye Çetin'in "Anneannem" kitabında hikâyesi anlatılan anneannesinin köyündeki, birisinin tarihi 1634'e kadar uzanan iki çeşme, Hrant Dink Vakfı'nın girişimiyle, Kültür Bakanlığı'ndan, uluslararası vakıflara, özel şirketlere, gönüllü mimar ve sanat tarihçilerine kadar çok farklı kesimlerin katkılarıyla Kasım ayında tamamlandı.

Son yıllarda hem merkezi yönetimde hem de yerel yönetimlerde gayrimüslimlerden kalan bu mimari mirası restore ederek turizme açma yönünde bir eğilim var. Trabzon'daki Sümela Manastırı Kültür Bakanlığı tarafından, Sivrihisar'daki Ermeni kilisesi ve Ürgüp Sinasos'taki Rum manastırı belediyeler tarafından,

Urfa Germüş köyündeki Ermeni kilisesi İl Özel İdaresi tarafından restore edildi ya da edilmekte. Birçok yerde yerel yöneticiler "Ah şurayı yıkmasaymışız şimdi buraya ne turist gelirdi" diyor. "Bizim köyde bir kilise var, bunu tamir ettirmiyor musunuz?" diye Ermeni ve Rum patrikhanelerini arayan muhtarlar biliyorum.

Bunlar bazen, "Ermenilerden aldığımız malları güzelleştirelim, görmeye gelsinler, onlardan bir kez daha para kazanalım" gibi tuhaf bir saikle yapılıyor olsa da tarihi mirasın korunması açısından olumlu adımlar. Ama bu bakışla yapıldığında sadece gösterişli binalar kurtarılmaya çalışılıyor. Oysa çok ufak müdahalelerle yaşatılacak o kadar çok tarihi bina var ki.

Bunu kim yapacak?

Bu alanda sivil bir inisiyatif geliştirmek gerektiğini düşünüyorum. Hem bilgi birikimini artıracak, hem de kamu kurumlarını teşvik edip, yol gösterecek bir sivil girişim lazım. Bir binayı kurtarmak da yetmiyor. O binanın neyin nesi olduğunu, bize kimlerden miras kaldığını açıklayıcı panolar koymak lazım.

Bir kilise zamanında camiye çevrilmişse, hele orada bunu kilise olarak kullanacak bir Hıristiyan nüfus kalmamışsa, bu binanın tekrar kilise haline getirilmesi için uğraşmak çoğu durumlarda anlamlı olmuyor. Ama onun girişine "Bu bina şu tarihte Rum kilisesi olarak inşa edilmiştir" diye bir tabela koydurabiliyorsak, hem o eseri meydana çıkarana karşı borcumuzu ödeme hem de yeni kuşaklara tarih bilincini aktarma anlamında üzerimize düşeni yapmış oluruz. Kayseri'de şimdi judo, karete, okçuluk kursu olarak kullanılan Surp Asdvadzadzin Ermeni Kilisesi'nin bir kültür sanat kurumu haline getirilmesini sağlamak, Ermenice kitabesinin üzerine yazılan "Disiplin Kültürden Üstündür" gibisinden yazıları sildirmek, kilisenin tarihini anlatan bir tabela koydurmak bizi bekliyor. Bu tür incelikleri hiçbir durumda devlet ve yerel yöneticiler akıl edemez, ancak sivil bir inisiyatif gündeme getirebilir.

Böyle bir sivil inisiyatifin içinde yer alacak tarih araştırmacılarının yapması gereken bir şey de "eskiden ne vardı, şimdi ne kaldı"nın bir envanterini çıkarmak olmalı.

Diyarbakır Surp Giragos Ermeni Kilisesi bu yıl yapılan restorasyonla kurtuldu ama aynı şehirdeki bir diğer Ermeni kilisesi (Surp Sarkis) hâlâ aynı durumda.

Fotoğraf: Osman Köker

I. DÜNYA SAVAŞI'NDA

YENİ BİLGİLER IŞIĞINDA MEHMED ÂKİF'İN ALMANYA SEYAHATİ*

KADİR KON

Mehmed Âkif'in siyasi bir görevle I. Dünya Savaşı'nın başlarında gittiği Almanya'da geçirdiği zaman zarfındaki faaliyetlerini konu alan bu araştırmada başlıca iki sorunun cevabını bulmaya çalışacağız: 1) Âkif, Almanya'ya tam olarak ne zaman, kiminle, ne şekilde ve ne amaçla gitmiştir? 2) Âkif, Almanya'da neler yapmış ve ne gibi izler bırakmıştır?

Mehmed Âkif Ersoy (İstanbul, 1873 – İstanbul, 1936).

Osmanlı Devleti'nin son döneminde ve Cumhuriyet'in ilk döneminde İslamcı görüşleriyle tanınan ve *Sırat-ı Müstakim, Sebilürreşad* gibi dergilerde yayınladığı yazılarıyla Osmanlı ve İslam dünyası kamuoyunda ağırlığı olan birisi olarak Mehmed Âkif'in Almanya seyahati ve buradaki faaliyetleri hakkında, bugüne kadar doyurucu bilgiler ortaya konulmuş değildir. Bilindiği üzere Mehmed Âkif, Türkiye'nin son yüz elli yılındaki ideolojik ve siyasi akımlar arasında önemli bir yere sahip İslamcılık düşüncesinin simge isimlerinden birisi olmuştur. "İslam şairi" olarak adlandırılacak derecede rengi belli olan Âkif gibi bir şahsiyet, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna giden yolda, kritik bir kararla İstanbul'dan Ankara'ya geçmiş ve Anadolu'daki "Kurtuluş Savaşı" mücadelesine katılmıştır. Onun bu faaliyeti "Anadolu Hareketi" tarafından, özellikle de Mustafa Kemal tarafından, çok önemsenmiştir. Nitekim bu anlamda kurulan yeni devletin manifestosu olan İstiklal Marşı'nın Âkif'in kaleminden çıkması hususunda zamanın hükümeti ve meclisi tam bir destek vermiştir.

Âkif'in önemi ve etkisi Türkiye'nin yakın geçmişiyle sınırlı kalmamıştır. O, güncel siyasi oluşumlardaki etkileriyle de Türkiye'nin düşünce dünyasındaki varlığını hâlâ muhafaza etmektedir. Dolayısıyla Türkiye tarihine mal olmuş birisi olması hasebiyle Âkif'in hayatındaki bütün faaliyetlerin araştırılması ve bilinmesi son derece tabii bir durumdur. Bu anlamda onun I. Dünya Savaşı sırasındaki faaliyetlerinin ortaya konulması Âkif'in anlaşılmasına katkı sağlayacaktır kanaatindeyiz.[1]

MEHMED ÂKİF'İN ALMANYA'YA GİDİŞİNİ HAZIRLAYAN TARİHİ SÜREÇ: I. DÜNYA SAVAŞI VE İSLAMCILIK

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gerek Avrupa'da gerekse de Osmanlı Devleti'nin siyasal ve entelektüel çevrelerinde söz edilmeye başlanan "Panislamizm" veya "İttihad-ı İslam" kavramı yüzyılın sonunda daha somut bir hal almaya başlamıştır. Avrupa'da "söz"ün ve diplomasinin bittiği yerde patlak veren I. Dünya Savaşı bir ittifaklar kamplaşması şeklini almış ve Osmanlı Devleti de Almanya'nın başını çektiği kampta, biraz gecikmeli de olsa, yerini almıştır, Bu savaştaki Osmanlı-Alman ittifakı, bir anlamda son elli yıldır bir şekilde gündemde olan Panislamizm düşüncesinin Osmanlı Devleti üzerinden uygulamaya sokulması anlamına geliyordu. Özellikle İtilaf Devletleri olarak adlandırılan İngiltere, Fransa ve Rusya bloğundaki devletlerin idaresindeki müstemlekelerde on milyonlarca Müslüman'ın yaşıyor olması, genel savaş stratejisi içinde bu Müslümanlara yönelik geliştirilecek planlara ve stratejilere Almanya'nın ayrı bir önem vermesini zorunlu kılmıştır.[2] Bu stratejinin ana hedefini genel olarak, İtilaf Devletleri idaresindeki Müslümanların ayaklanmalarını sağlamak ve bu sayede de ana cephelerde Osmanlı-Alman-Avusturya bloğunun yükünü hafifletmek olarak tanımlayabiliriz. Söz konusu ayaklanmaların gerçekleştirilebilmesinin en önemli şartlarından birisi, oralardaki Müslüman halklara ulaşmak ve onları ayaklanmaya ve isyana teşvik etmekti. Bunun için ise ciddi bir propaganda faaliyeti gerekiyordu.

İttifak Devletleri bloğunun en önemli gücü olan Almanya'nın İslam dünyasına yönelik planları 1890'lardan sonra yoğunlaşmaya başlamıştır, ancak yine de Almanların elinde 1914 yılında hemen uygulamaya sokacağı derli toplu bir İslam stratejisi bulunmuyordu. Bu eksikliği gidermek için Almanlar, İslam stratejisini belirleme görevini Almanya Dışişleri Bakanlığı bünyesinde uzun süre görev yapmış, ancak 1913 yılı itibariyle görevinden ayrılmış olan Max von Oppenheim'i[3] görevlendirmişlerdir. Max von Oppenheim, uzun yıllar Alman dışişlerinin Kahire temsilciliğinde İslam dünyasına yönelik gözlemler yapmak ve bu gözlemlerini Berlin'e rapor etmek üzere görevlendirilmiş birisiydi. Nitekim bu görevi kapsamında Oppenheim, 1896-1909 yılları arasında, merkez Kahire olmak üzere, nerdeyse bütün İslam dünyasını dolaşmış ve akla gelebilecek hemen her konuda Berlin'e beş yüze yakın rapor göndermiştir. Sıra dışı bir kişiliğe sahip olan Oppenheim, mükemmel Arapça bilgisi ve İslam'a ve Müslümanlara olan sınırsız ilgisiyle görev yaptığı süre boyunca İslam dünyasındaki yerel aktörlerle de iyi ilişkiler geliştirmiş bir şahsiyetti.

1914 yılı Ağustos'unun başında Berlin'de Dışişleri Bakanlığı bünyesinde tekrar göreve başlamış olan Oppenheim, birkaç aylık bir çalışma sonunda Almanya'nın Şark stratejisine ilişkin düşüncelerini 136 sayfalık bir memorandumla 1914 yılı Ekim ayında Almanya dışişlerine sunmuştur.[4] Fas'tan Hindistan'a, Kafkaslardan Arabistan'a kadar bütün İslam dünyasına yönelik uygulanacak politikaların ortaya konulduğu bu memorandumda, İtilaf Devletleri safında Almanya'ya karşı savaştırılan Müslüman askerlerin Alman-Osmanlı ittifakı lehine kazanılması konusuna da geniş şekilde değinilmiştir.

Memorandumda, İngiltere, Fransa ve Rusya adına savaşan Müslüman askerlere yönelik iki yönlü bir propaganda çalışması dile getirilmiştir. Bunlardan birincisi cephe propagandası, ikincisi de cephe propagandası sonucu Alman tarafına geçen veya savaşta esir düşen Müslüman askerlerin Osmanlı Devleti ve halife adına kazanılması şeklinde idi. Berlin yakınlarında Müslümanlara mahsus oluşturulacak esir kamplarında[5] eğitime ve propagandaya tabi tutulacak esir Müslüman askerlerin Osmanlı-Alman ittifakı lehine kazanılmasıyla Osmanlı ordusunda cihat edecek gönüllü birlikler meydana getirilmesi hedeflenmiştir. Hem Müslüman esirlere yönelik projenin hem de genel anlamda uygulanacak İslam stratejisinin en önemli ayağını propaganda faaliyetleri oluşturuyordu.[6]

Özellikle İtilaf Devletleri olarak adlandırılan İngiltere, Fransa ve Rusya bloğundaki devletlerin idaresindeki müstemlekelerde on milyonlarca Müslüman'ın yaşıyor olması, genel savaş stratejisi içinde bu Müslümanlara yönelik geliştirilecek planlara ve stratejilere Almanya'nın ayrı bir önem vermesini zorunlu kılmıştır.

Bu kapsamda Berlin'de dışişleri bakanlığı bünyesinde oluşturulan Şark İstihbarat Birimi (Nachrichtenstelle für den Orient/NfO) gibi propaganda kurumları Almanya dışına yönelik çalışmalar yürüttüğü kadar Almanya içine yönelik de birtakım faaliyetler yapıyordu. Özellikle Şark İstihbarat Birimi'nin faaliyetlerinde görev alan kimseler Alman akademisyen ve şarkiyatçılardan oluşmakla birlikte, Osmanlı Devleti tarafından gönderilen dini yönü ağır basan şahsiyetler de burada görev yapmıştır. Teşkilat-ı Mahsusa kanalıyla gönderilen kimseler arasında Mehmed Âkif, Abdülaziz Çaviş, Abdürreşid İbrahim, Şeyh Salih Et-Tunûsi, Halim Sabit, Alimcan İdris gibi kimseler yer almıştır. Bu bağlamda Osmanlı Devleti adına Almanya'ya ilk gönderilenler ise *Sebilürreşad*'ın başmuharriri ve şair Mehmed Âkif ile İslam âlimi Şeyh Salih Tunûsi olmuştur.

MEHMED ÂKİF'İN ALMANYA'YA GİDİŞİ: NE ZAMAN VE NASIL GİTTİ?

Bugüne kadar Mehmed Âkif'in Almanya'daki faaliyetleri hakkında birtakım bilgiler ortaya konulmuşsa da, onun Almanya'ya tam olarak hangi tarihte ve ne şekilde gittiği konusunda tatmin edici bir malumat verilememiştir. Bu konuya en ciddi şekilde değinen araştırmacı M. Ertuğrul Düzdağ olmuştur.[7] 2004 yılında yayınlanan *Mehmed Âkif Ersoy* adlı çalışmasında Düzdağ, *Sebilürreşad*

Mehmed Âkif ile beraber Osmanlı Devleti adına Almanya'ya gönderilen İslam âlimi Şeyh Salih Tunûsi.

dergisinin 1914 yılı Aralık sayıları üzerindeki incelemelerinden hareketle, Mehmed Âkif'in Almanya'ya gidiş tarihi olarak Aralık ayının ortalarını tespit edebilmiştir. Ancak yaptığımız araştırmalarda Âkif'in Almanya'ya gidişinin daha erken olduğunu gördük. Yeni bulgularımıza göre bu tarih Kasım ayının 17'si ile Aralık ayının başına denk gelmektedir.

Tespit ettiğimiz bu tarihe ise ne Osmanlı arşiv belgelerinde ne de Alman arşiv belgelerinde rastladık. Bu tarihe biz, Âkif'i İstanbul'dan Almanya'ya götüren bir Alman Dışişleri Bakanlığı çalışanının hatıratında rastladık.[8] Karl Emil Schabinger von Schowingen[9] adlı bu görevli 1914 yılı 14 Kasım'ında İstanbul'da yapılan

"Cihad İlanı" törenlerine yetiştirilmek üzere özel bir görevle, beraberindeki on dört Müslüman savaş esiri ile birlikte Almanya'dan trenle hareket etmiş ve maceralı bir yolculuk neticesinde 12 Kasım'da İstanbul'a ulaşmıştı.[10] Schabinger, beraberinde getirdiği Müslüman esirleri İstanbul'daki 14 Kasım törenlerinde Alman elçiliği balkonundan, elçilik önündeki coşkulu kalabalığa takdim etmiş ve bir müddet daha İstanbul'da kaldıktan sonra Berlin'e gitmek üzere trenle İstanbul'dan ayrılmıştır. Alman görevli, 14 Kasım'dan sonra İstanbul'da ne kadar daha kaldığı konusunda net bir şey belirtmemişse da bu sürenin çok uzun olmadığı anlaşılmaktadır. Schabinger'in Berlin'e dönüş yolunda, kendi ifadesiyle, "refakat etmek durumunda kaldığı" iki kişi vardır. Önce isim zikretmeden ilk olarak bu yolculukta tanıştığı Şeyh Salih Tunûsi'den bahseden Schabinger, sonradan gelişen dostluğundan bahsettikten sonra, onun Enver Paşa ile olan yakınlığından ve İtalyanlara karşı yapılan Trablusgarp savaşında Enver Paşa'ya yaptığı yardımların öneminden bahsetmiştir. Yine herhangi bir isim telaffuz etmeden beraber seyahat ettiği ikinci kişi için ise, "Gerçek bir Türk olan ikinci refakatçiyi bana kimin getirdiğini şimdi tam hatırlamıyorum. O, İstanbul'daki dini bir derginin muharriri idi" şeklinde bir ifade kullanır. Alman görevlinin bahsettiği ikinci kişi Mehmed Âkif'tir.

Almanların kendi yazar ve düşünürleri de Osmanlı Devleti ile olan bu ittifakı Almanlara kabul ettirmek için çok çaba sarf ediyorlardı. Osmanlı Devleti'nin "Avrupalı bir devlet" olduğunu, ayrıca Müslümanların Merkez Devletleri'yle aynı düşmana karşı savaştıklarını ama bunu kendileri için yaptıklarını öne sürüyorlardı.

MEHMED ÂKİF'İN ALMANYA'DAKİ FAALİYETLERİ VE ÂKİF'E DAİR BİR MEKTUP

Almanya Dışişleri Bakanlığı için kaleme aldığı hatıralarında[11] Schabinger, Şeyh Salih'le[12] ilgili birçok faaliyetten bahsederken Almanya'ya beraber gittikleri Mehmed Âkif'in faaliyetlerinden neredeyse hiç bahsetmemiştir. Doğrusu Alman Dışişleri Bakanlığı Siyasi Arşivi'nde döneme ilişkin binlerce belge arasında da Âkif'in ismine, bir iki istisna dışında, neredeyse hiç rastlanmamaktadır. Buna karşın, Şeyh Salih Tunûsi ile ilgili birçok bilgi mevcuttur. Yine aynı arşivde Şeyh Salih Tunûsi yanında, Osmanlı Devleti adına Almanya'ya giden görevlilerden Abdülaziz Çaviş, Abdurreşid İbrahim, Alimcan İdris, Halim Sabit, Halil Halid ve Emir Abdulkadir gibi şahsiyetlerin faaliyetleri hakkında çok sayıda belgenin var olduğu tarafımızdan yapılan araştırmalarda görülmüştür.[13]

Âkif'in Berlin'deki varlığından ve oradaki ilk faaliyetlerinden bizi en erken tarihte haberdar eden bilgiye, dolaylı yoldan, yine Schabinger'in hatıralarında rastlıyoruz. Schabinger'in üniversite yıllarından da hocası olan ünlü Alman şarkiyatçısı Prof. Martin Hartmann'ın[14] Schabinger'e gönderdiği 5 Aralık 1914 tarihli mektupta Hartmann, Şeyh Salih Tunûsi ve Mehmed Âkif'le tanışmasını ve ilk izlenimlerini aktarmıştır. Hartmann'ın Schabinger'e gönderdiği mektubun[15] Türkçe tercümesi aynen şöyledir:

"Bugün, sıra dışı enteresan bir karşılaşma oldu: Size her iki adamı bana getirdiğiniz için teşekkür ederim. Şeyh Salih aslında sıradan birisi değil; zavallı Türk'se (Âkif) onun tam tersi. Salih ne istediğini biliyor ve istediği şeyi başarılı şekilde anlatmasını da. Böyle bir adamla çalışılabilinir. Şeriat'ın doğruluğuna olan inanmışlığına rağmen onunla bir anlaşma zemini sağlanabilir. ... Müslüman hocalarla eğitim verecek Almanya'da İslâmî bir üniversite kurulması düşüncesi hoştu! Bilim konusundaki bu idraksizliğe daha sert bir tepki göstermediğim için sabrıma hayran kalmışlardır herhalde! Bilimin ne olduğu konusunu bu sınıflara açıklamanın tabii ki hiçbir faydası yok ve bir süre daha bu böyle geçecektir (Almanya'da da ondan 'bilimden' anlayan pek yok ya). Şayet bizim topluluk, (Ön Asya Topluluğu Derneği) düzenleyeceği akşamda bu her iki seçkin yabancıyı misafir ederse mükemmel bir etkide bulunurlar düşüncesindeyim. Bugün seminerde beni ziyaret eden Mehmed Âkif'le Mehmet Emin üzerine öğretici bir görüşme yaptım. O (Mehmed Âkif) yeni zamana ayak uyduramamış Türk dar kafalılığının bir temsilcisi olarak, eski usullere göre verimsizce çalışmak istemekte... Ne mutlu ki bana oldukça sakin kaldım, sonuçta böyle insanlarla kavga etmenin getireceği hiçbir şey yok..."

Bu mektup, Mehmed Âkif'in Almanya'daki faaliyetleri ve orada, İslâmi bir üniversite kurmak gibi planlarıyla ilgili bazı bilgileri ihtiva etmesi bakımından önemli olduğu kadar, yazıldığı 5 Aralık tarihi itibariyle de önemlidir. Buradan Aralık ayı başında Âkif'in Almanya'da faaliyetlerine başladığı sonucu çıkmaktadır. Öte yandan Hartmann'ın buradaki ifadelerinden, Mehmed Âkif'le arasında bir soğukluk meydana gelmiş olduğu hemen sezilmektedir. Hartmann, yer yer hakaret sayılabilecek ifadelerle eleştirdiği Âkif'in İslamcı görüşlerinden pek hoşlanmamışa benzemektedir.[16] Bunun yanında İslâmi bir üniversite kurulması gibi kendinden emin ifadeler, zaten "kibirli" olan Hartmann'ı epey kızdırmış olmalıdır. Öte yandan oryantalist bakış açısıyla da İslâm konusuna eğilen Hartmann, bir bakıma İslâm'a "müdahaleci" bir şekilde yaklaşıyordu. Martin Hartmann, kendi görüşlerine "uygun" bir İslâm anlayışına sahip olduğunu düşündüğü kimi yazar ve şairleri idealindeki İslâm ve Müslüman olarak görüyordu. Bu bakımdan o, Türkiye'de irtibatta olduğu Halide Edib, Mehmet Emin gibi Türkçü yazar, şair ve gazetecilerle irtibat halindeydi ve Os-

manlı Devleti'ndeki gelişmeleri de Türkiye'deki bu irtibatları üzerinden değerlendirmekteydi.[17]

ALMANYA'DAKİ PROPAGANDA ÇALIŞMALARI

Mehmed Âkif'in Almanya'daki faaliyetleri arasında bahsedilen Müslüman esirlere yönelik propaganda çalışmaları konusunda da pek bir bilgiye rastlayamıyoruz. Bu alanda Alman tarihçi Gerhard Höpp'ün I. Dünya Savaşı'nda Almanya'daki Müslüman esirler üzerine yazdığı kapsamlı çalışmasında[18] da maalesef Âkif'le ilgili çok az bilgi verilmiştir. Höpp, Âkif'e ilişkin olarak yalnızca "Şark İstihbarat Birimi" tarafından Müslüman esirlere yönelik propaganda için çıkartılan farklı dillerdeki *El Cihad*[19] adlı gazetenin Türkçe redaksiyonundan sorumlu olmak üzere Âkif'in Berlin'e geldiği bilgisine eserinde yer vermiştir.[20]

Almanya Dışişleri Bakanlığı Siyasi Arşivi'nde yaptığımız araştırmalar sonucunda Âkif'le ilgili yalnızca bir belgede onun ismine tesadüf ettik. 27 Şubat 1915 tarihli bu belgede,[21] Berlin'de bir "Orient-Press-Büro"(Şark-Basın-Bürosu) kurulması konusundaki görüşler dile getirilirken, oluşturulacak basın bürosunda görev alacak Alman üyeler yanında, Şarklı üyelerin de isimleri verilmiştir. Söz konusu Şarklı isimler, Şeyh Salih Tunûsi ve (H)Âkif Bey'dir.[22] Almanya içinde ve Şark'ta bu büro üzerinden gazetelere ve ajanslara gönderilecek haber ve yorumlarla kamuoyunun İttifak Devletleri lehine kazanılması amaçlanmıştır. Ancak bu büronun faaliyete geçtiği yönünde herhangi bir bilgiye rastlayamadık. Muhtemelen öngörülen faaliyetler, Şark İstihbarat Birimi (NfO) çatısı altında ve aynı birimin *Korrespondenzblatt* adındaki periyodik yayınlarıyla gerçekleştirilmiştir.[23] Yine, ulaşabildiğimiz kaynaklarda Mehmed Âkif'in planlanan bu çalışmalara katıldığına yönelik bir kanıta da rastlayamadık. Kaldı ki Mehmed Âkif de bu olaydan kısa süre sonra, 18 Mart 1915 tarihi itibariyle, Şeyh Salih Tunûsi ile birlikte İstanbul'a dönmüştür.[24]

Elde ettiğimiz bu bilgilere göre, Mehmed Âkif'in Almanya'da geçirdiği süre yaklaşık dört ay kadardır. Almanya'daki bu dört aylık dönemle ilgili yukarıda verilen bilgilere, Âkif'in sonraki dönemlerde yakın arkadaş çevresine anlattığı bazı anekdotları ilave edebiliriz. Burada dikkatimizi çeken bir husus da Âkif'in Almanya'da geçirdiği süre boyunca oradaki faaliyetler hakkında ne kendi gazetesinde ne de başka bir yerde bir şeyler yazmamış olmasıdır. Her şeyden önce bir şair olan Âkif, muhtemelen Berlin'de görüp yaşadıklarını kalp süzgecinden geçirip sadece şiirlerinde ifade etmeyi tercih etmiş olmalıdır. Nitekim Âkif, "Berlin Hatıraları" şiirinde bir Alman kadına hitap eder şekilde kaleme aldığı mısralarda Fransız ordusunda savaşırken Almanlara esir düşen Müslüman esirlerin durumunu konu etmiştir:

Mehmed Âkif'in Almanya'ya çağırılış sebebi olarak, gerek Osmanlı Devleti içinde ve gerekse de İslâm dünyasında, özellikle Türkçe konuşulan bölgelerde, o zamanın popüler dergilerinden birisi olan *Sebilürreşad*'ın[25] baş yazarı olmasının etkili olduğu muhakkaktır. Zira Eşref Edib, büyük ihtimalle Âkif'in anlattıklarından hareketle, kaleme aldığı Mehmed Âkif'in Almanya hatıralarında bu seyahatle ilgili şunları yazmıştır:

"Harbiye Nezareti'ne merbut Teşkilât-ı Mahsûsa kendisine mühim vazifeler tevdi etti. Bunun üzerine Berlin'e gitti. Almanya'da İtilaf Devletleri ordularından alınmış birçok Müslüman esirler vardı. Almanlar bunları diğer esirlerden ayırmış, bunlara mahsus kamplar yapmışlardı... Almanlar bunları me'lûf oldukları hayatta yaşatıyorlardı. Müttefikleri Türkiye'ye karşı bir cemîle olmak üzere Müslüman esirlere hususî bir itina gösteriyorlardı. Onlara mahsus camiler yapmış, mektepler açmışlardı. İmamlar, muallimler, hafızlar, vaizler getirmişlerdi. Ayrı ayrı lisanlarda Araplara, Hintlilere, Rusya Müslümanlarına mahsus gazeteler çıkarıyorlardı. Bu bir siyaset ve cemîle idi. Alman hükümeti Müslüman esirlere karşı yapılan müstesna muameleyi İslâm âleminin duymasını,

Almanya'da İtilaf Devletleri ordularından alınmış birçok Müslüman esir vardı. Almanlar bunları diğer esirlerden ayırmış, bunlara mahsus kamplar yapmışlardı.

bilhassa Türkiye'nin görmesini, bilmesini pek arzu ediyordu. Bunun için muhtelif milletlere mensup Müslüman muharrirler davet ediyor, Müslüman esirlerine yapılmakta olan itinayı göstermek istiyordu. Almanlar bunu faydalı bir propaganda addediyorlardı. İşte üstad (M. Âkif) Müslüman esirlerinin geçirdiği hayatı görmek onlara bazı şeyler söylemek üzere Berlin'e gitmişti... buradaki Teşkilât-ı Mahsûsa İslâm âlemi ile temas hususunda Alman vasıtalarından, Alman teşkilatından, bilhassa Alman tahtelbahirlerinden Müslüman muharrirlerin İslâm âlemine hitaben yazdıkları beyannameleri ta Cava'ya kadar götürüyordu. ..."[26]

Almanların esirlere iyi muamele etmesinin propaganda amaçlı olduğu ve Türkiye ve İslâm dünyasına yönelik bir "cemile" olduğu şeklindeki tespit temelde doğrudur. Fakat Almanlar bu gibi uygulamalarla bazı pratik faydalar sağlamak amacını da gütmüşlerdir. İslâm dünyasında propaganda yapacak yazarların seçilmesi ve bu anlamda Âkif gibi popüler birinin çağrılması son derece isabetli görünmekle beraber, Âkif'in bu mevzuyu yazılarına konu etmemiş olması kafalarda bazı soru işaretleri oluşturmaktadır. Hassas bir zamanda ve önemli bir görevle gittiği anlaşılan Almanya'daki faaliyetleri hakkında Âkif'in ancak dost sohbetlerinde veya savaştan sonra Kurtuluş Savaşı sırasındaki vaazlarında bahis açması gerçekten enteresandır.

Berlin Hatıraları

"... Bilir misin ne kadar anne var bugün, yasta
Tunus'ta, sonra Cezayir'de, sonra Kafkas'ta?
Götür de kalbine bir kerre ey kadın elini:
Düşün zavallıların sermüvişt-i erzelini!
Ne ibtila!Ne musibet! Cihan cihan olalı,
Bu ızdırabı, eminim ki çekmiş olmamalı.
Hesaba katmıyorum şimdilik bizim yakada
Sönen ocakları; lakin zavallı Afrika'da,
Yüz elli bin kadının tütmüyor bugün bacası.
Ne körpe oğlu denilmiş, ne ihtiyar kocası,
Tutup tutup getirilmiş Fransız askerine
Siperlik etmek için- saff-ı harbin önlerine.
O ümmehatı, o zevcehat-ı bir düşünmelisin:
Kimin hesabına ölmüş, desin de inlesin,
Anarken oğlunu, biçare, yahud erkeğini?
"Kimin hesabına?.." Bir söz ki:Parçalar beyni!
Bakınca kasdolunan gâyenin şenâ'atine,
Ne olsa çıldırır insan işin fecâ'atine.
Ne milletin şerefiyçin, ne kendi şanın için!
Feda-yı can edeceksin adüvv-i cânın için!
Geber ki sen: baba yurdun, harim-i namusun
Yabancı ökçeler altında çiğnenip dursun!
Gebermek istemiyorsun değil mi?Bak ne olur:
Rehin bıraktığın efrad-ı ailen tutulur
Birer birer ezilir. Hem nasıl vesaitle:
Yanardı havsalan imkân olaydı tahlile. ..."[25]

ÂKİF'İN HARTMANN'A "CEVABI"!

Yukarıda Martin Hartmann'ın, Âkif'le karşılaşmasını anlatan mektubunu vermiş ve Hartmann'ın Âkif'e karşı düşüncelerinin pek de olumlu olmadığını görmüştük. Meselenin bir de Âkif tarafının olduğunu ve Âkif'in de Hartmann'la ilgili düşüncelerini dost sohbetlerinde dillendirdiğini görüyoruz. Burada iki şahsiyet arasındaki tatsızlığın tek taraflı olmadığı anlaşılmaktadır:

"Bir gün Âkif'e Berlin'deki müsteşrikler sorulur. Âkif de onların en büyüğü Hartmann'mış. Şu göklere çıkarılan adamı bir tanıyayım dedim. O da beni görmek istiyormuş, konuştuk. Bu meşhur müsteşrik her ilim dalaverecisi gibi benim gözümü boyamak isteyen birtakım umumi laflar etti. Ben dediklerini dinler gibi göründükten sonra, 'En iyi bildiğiniz Türk şairi kimdir?' dedim. O tereddütsüz 'Fuzuli' diye cevap verdi. Sonra şunu ilave etti: 'Ben şimdi bunu yazmakla meşgulüm.' Bir de gördüm ki, herif yüzünden Fuzuli'yi okuyamıyor, hele hiç anlamıyordu. Artık tahammülüm kalmadı, 'Ben, dedim, bilgilerinizin sınırını takdir edecek durumda değilim, fakat size bir şey söyleyeyim mi, sizin en bilmediğiniz ve anlamadığınız Türk şairi Fuzuli'dir, buna emin olun.' ... Herif iki gün sonra Fuzuli'nin 'Su' kasidesini öğretmemi benden ricaya gelmesin mi? ..."[27]

Bu hikâyenin doğruluk payı yüksek olmalı, zira Âkif'le Hartmann'ın görüştükleri ve birbirlerinden hoşlanmadıkları iki tarafın da beyanlarıyla sabittir. Aralarındaki görüşmeyi her iki taraf da kendi bakış açılarından aktarmış ve karşı tarafı küçük gösterirken de bunu farklı şairler üzerinden yapmışlardır. Hartmann, Mehmet Emin'le ilgili konuştuk derken; Fuzuli konusundan bahsetmemiştir. Âkif de Mehmet Emin konusuna değinmemiştir. Hartmann, Âkif'i dar kafalılıkla suçlarken, Âkif de onu cahillikle itham etmiştir.

Mehmed Âkif'in Berlin'le ilgili bir başka hatırası da Alman Katoliklerinin taassubuyla ilgili olanıdır.[28] Gerçekten de Almanların bir kısmı I. Dünya Savaşı'nda Müslümanlarla ittifak edilmesini, üstelik de bunun Hıristiyan Avrupalılara karşı yapılmasını, bir türlü hazmedemiyorlardı. Bu yüzden de Almanlar savaş sırasında içe yönelik propagandaya da çok önem vermişlerdi. Bu anlamda gerçekleştirilen birçok faaliyet ve yayın arasında, cihat fikrinin Almanlar tarafından da anlaşılması amacıyla, Şeyh Salih'in cihatla ilgili kitapçığından bahsedebiliriz. Bu kitapçık Schabinger tarafından Almancaya çevrilmiştir.[29]

Öte yandan Almanların kendi yazar ve düşünürleri de Osmanlı Devleti ile olan bu ittifakı Almanlara kabul ettirmek için çok çaba sarf ediyorlardı. Bu anlamda Osmanlı Devleti'nin "Avrupalı bir devlet" olduğunu, ayrıca Müslümanların Merkez Devletleri'yle aynı düşmana karşı savaştıklarını ama bunu kendileri için yaptıklarını öne sürüyorlardı. Bu arada propaganda faaliyetlerinde (NfO bünyesinde) aktif rol alan Martin Hartmann ve Carl Heinrich Becker gibi şarkiyatçılar ırkçı ve mutaassıp Almanları yumuşatmak için "Kulturislam/Medeni Müslümanlık" ve "Negerislam/Zenci (ilkel) Müslümanlık" gibi tasnifler yapma zorunluluğunu hissediyorlardı.[30] İki millet arasındaki müttefikliği dostluğa çevirmek için yazarlar kadar şairler de çaba sarf ediyordu. Mehmed Âkif'in Berlin Hatıraları'nda[31] Alman kadının duygularıyla kurduğu ve onu Müslüman anaların acılarına ortak etmeye çalıştığı satırların benzerleri Almanlar tarafından da kaleme alınmıştır.[32]

SONUÇ

Dört aylık bir Almanya seyahati ardından İstanbul'a 18 Mart 1915 tari-

hinde Şeyh Salih Tunûsi ile birlikte dönen Mehmed Âkif'in Almanya'da savaş sırasındaki faaliyetlerini ele almaya çalıştığımız bu makale ile konuya ilişkin yeni bilgiler ortaya koymuş olmamıza rağmen hâlâ aydınlanamayan bir çok hususun varlığı aşikârdır. Âkif'le birlikte Almanya'ya giden Şeyh Salih, Almanya'da lüks otellerde kalıp, Almanların ileri gelen topluluklarına konferanslar verirken ve onlarla iyi ilişkiler kurarken orada adeta "yıldızlaşmış" idi. Şeyh Salih'in aksine, Mehmed Âkif'in bu kadar sessiz ve "iz bırakmadan" görevini tamamlamış olması neyle açıklanabilir? Belki Âkif'in şairliğiyle, belki mizacıyla, belki de şimdilik bilemediğimiz başka bir sebeple açıklanabilir. Âkif'in Almanya'daki "sessizliği"nin, onun mizacıyla ve dünya görüşüyle ilgili olduğunu kabul edebiliriz. Şöyle ki Âkif, Berlin'de Alman Dışişleri Bakanlığı'nca kendisinin kalması için tahsis edilen lüks bir otelde kalmayı kabul etmemiş ve ikinci sınıf, ucuz bir otelde kalmayı tercih etmiştir. Buna gerekçe olarak o, kendi devletinin de ortak menfaatinin bulunduğu bir olayda bütün masrafları Almanlara yüklemenin doğru olmayacağını öne sürmüştür.[33]

I. Dünya Savaşı'nda Almanya'da Wünsdorf-Zossen'de savaş esirleri kampı içinde bulunan cami.

Öte yandan bir fikir adamı ve şair olan Âkif, I. Dünya Savaşı'ndaki faaliyetiyle bir eylem adamı olduğunu da göstermiştir. Mehmed Âkif'in Almanya'da Müslümanlara yönelik propaganda faaliyetlerine katılması onun İslâmcı, daha doğrusu İttihad-ı İslâmcı görüşlerinden ve isminden yararlanılması amacına matuftur. Nitekim Almanya'dan döndükten sonra Teşkilat-ı Mahsusa kanalıyla Arabistan'a gitmekten geri durmadığı gibi,[34] Anadolu'da bir kurtuluş hareketi başladığında da buna ilk önce katılanlardan birisi Âkif olmuştur. I. Dünya Savaşı'ndaki ve Almanya'daki tecrübelerinin, onun Kurtuluş Savaşı'ndaki faaliyetlerinde mutlaka etkisi olmuştur. Almanya'da edindiği tecrübelerle de, savaşta propagandanın ve gazeteler yoluyla halkın düşüncelerini etkilemenin ne kadar önemli olduğunu görmüş bir Âkif, gazeteciliğini Anadolu'ya taşımış ve inandığı davası uğruna kalemini ve hitabetini kullanmaktan geri durmamıştır.

ARŞ. GÖR. KADİR KON
ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ TARİH BÖLÜMÜ/ BOCHUM RUHR ÜNİVERSİTESİ DOKTORA ÖĞRENCİSİ.

KAYNAKLAR

Arşiv

Politisches Archiv des Auswärtiges Amtes (PA AA)
R 1501 Nr. 13633
Nachlass von Schabinger U2.3.06.b, Regal 1, Karton 1193
Hausarchiv des Bankhauses Sal. Oppenheim jr.&Cie., Köln (HBO)
Max von Oppenheim, *Denkschrift betreffend Die Revolutienierung der islamischen Gebiete unserer Feinde*, Berlin 1914, Hausarchiv des Bankhauses Sal. Oppenheim jr.&Cie. (HBO). Nachlass Max von Oppenheims, Nr. 42 (Nl. MvO/42)

Literatür

Albayrak, Sadık, *Son Devrin İslâm Akademisi*. İstanbul, 1998.
Bihl, Wolfdieter, *Die Kaukasus-Politik der Mittelmachte.. T. 1. Ihre Basis in der Orient-Politik und ihre Aktionen 1914-1917*, Wien ; Koln ; Graz : Bohlau, 1975.
Bragulla, Maren, *Die Nachrichtenstelle für den Orient. Fallstudie einer Propagandainstitution im Ersten Weltkrieg*, Saarbrücken 2007.
Cündioğlu, Dücane, *Bir Kur'an Şairi Mehmed Âkif ve Kur'an Meali*, İstanbul, 2000.
Çantay, Hasan Basrı, *Âkifname*, İstanbul, 1966.
Doğrul, Ömer Rıza, "*Mehmed Âkif'in Hayatı*". *Sabahat*, İstanbul, 1944.
Düzdağ, Ertuğrul, *Mehmed Âkif Ersoy*, İstanbul, Aralık 2004.
Düzdağ, M. Ertuğrul, *İstiklal Şairi Mehmed Akif Ersoy*, Fide Yayınları, İstanbul 2006.
Erışırgil, Emin, *Mehmed Âkif, İslamcı Bir Şairin Romanı*, Cilt III., Ankara Maarif Yayınları ve İstanbul İnkılap Yayınları (Tarihsiz).
Ersoy, Mehmed Akif, *Sabahat, Sabahat* ve eklerini neşre hazırlayan, kitabın baş tarafına şairin hayatı hakkında geniş bir araştırma yazan, M. Ertuğrul Düzdağ, İstanbul 2005.
Eşref Edib, *Mehmed Âkif. Hayatı, Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları*, Asar-ı İlmiye Kütüphanesi, 1. Cilt, İstanbul 1938.
Fischer, Fritz, *Griff nach der Weltmacht: Die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschland 1914/18*, Droste Verlag, Düsseldorf 1964 (Dritte verbesserte Auflage).
Heine, Peter, "Salih Ash-Sharif At-Tunûsi, A North African Nationalist in Berlin During the First World War", *Revue de L'occident Musulman et de la Mediterranée*, 33 (1982-1), s 89-95.
Horani-Kirchberg, Dorothea, *Der Türkische Dichter Mehmed Akif (Ersoy) (1873- 1936) Leben und Werk. Ein Versuch*, Hamburg, 1977.
Höpp, Gerhard, *Muslime in der Mark. Als Kriegsgefangene und Internierte in Wünsdorf und Zossen. 1914 1924*, Verlag das Arabische Buch, Zentrum Moderner Orient, Berlin 1997.
Höpp, Gerhard, *Arabische und islamische Periodika in Berlin und Brandenburg*, Verlag Das Arabische Buch, Berlin 1994.
İsmail Kara, Sessiz Yaşadım Matbuatta. Mehmed Âkif 1936-1940, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.
Karakoç, Sezai, *Mehmed Âkif*, İstanbul, 1968.
Kon, Kadir, *Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'daki Müslüman Esir Kampları (1914-1918)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2011.
Lüdtke, Tilman, *Jihad made in Germany. Ottoman and German Propaganda and Intelligence Operations in the First World War*, Lit Verlag, Munster 2005.
Mithat Cemal (Kuntay), *Mehmed Âkif: Hayatı, Seciyesi, Sanatı, Eserleri*, İstanbul, 1939.
Müller, Herbert Landolm, *Islam, Gihad ("Haeiliger Krieg") und Deutsches Reich. Ein Nachspiel zur wilhelminischen Weltpolitik im Maghreb 1914-1918*. Frankfurt/Main 1991.
Okay, M. Orhan, *Mehmed Âkif: Bir Karakter Heykelinin Anatomisi*. Ankara, 1989.
Okay M. Orhan / M. Ertuğrul Düzdağ, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), *Mehmed Âkif Ersoy*, maddesi, C. 28, s. 71-95.
Özçelik, Mustafa, "Sırat-ı Müstakim ve Sebilürreşad Dergileri Bağlamında Mehmed Âkif – Eşref Edib. Dostluğu.http://www.mehmetakifarastirmalari.com/index.php?option=com_k2&view=item&id=138:s%C4%Brat-%C4%Bm%C1%BCstakim-ve-sebil%C3%BCrre%C5%9Fad-dergileri ba%C4%9Flam%C4%Bında-mehmet-akif-e%C5%9Fref-edip-dostlu%C4%9Fu&Itemid=159
Tansel, Fevziye Abdullah, *Mehmed Âkif Ersoy: Hayatı ve Eserleri*, İstanbul, 1973.
Teichmann, Gabriele; Gisela Vögler, (Hgg), *Faszination Orient. Max von Oppenheim: Forscher, Sammler, Diplomat*, Köln 2001.

DİPNOTLAR

* Bu makale, Sebahattin Zaim Üniversitesi'nde 12-14 Ekim 2011 tarihleri arasında gerçekleştirilen Mehmed Âkif Ersoy Millî Birlik ve Bütünlük Sempozyumu'nda sunulan bildirinin metnidir.

1 Bu makaleyi hazırlarken konuya ilişkin mevcut literatürün incelenmesi yanında Almanya Dışişleri Bakanlığı Siyasi Arşivi'nde ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde incelemelerde bulunulmuştur. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Hariciye Nezareti'nin 1914-1918 yıllarına ait Harb-i Umumi belgeleri baştan sona taranmış ancak Mehmed Âkif'in bu dönem zarfında Almanya'daki faaliyetlerine ilişkin bir bilgiye rastlanmamıştır.

2 Bu stratejiler konusunda bkz. Fritz Fischer, *Griff nach der Weltmacht: Die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschland 1914/18*, Droste Verlag, Düsseldorf 1964 (Dritte verbesserte Auflage).

3 Max von Oppenheim'ın hayatı ve siyasal faaliyetleri konusunda bkz. Gabriele Teichmann, Gisela Vögler, (Hgg), *Faszination Orient. Max von Oppenheim: Forscher, Sammler, Diplomat*, Köln 2001; Kadir Kon *Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'daki Müslüman Esir Kampları (1914–1918)*, yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2011, s. 22-57.

4 Max von Oppenheim, *Denkschrift betreffend Die Revolutionierung der islamischen Gebiete unserer Feinde*, Berlin 1914, Hausarchiv des Bankhauses Sal. Oppenheim jr.&Cie. (HBO), Nachlass Max von Oppenheims, Nr. 42 (NL MvO/42).

5 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Gerhard Höpp, *Muslime in der Mark. Als Kriegsgefangene und Internierte inWünsdorf und Zossen. 1914-1924*, Verlag das Arabische Buch, Zentrum Moderner Orient, Berlin 1997; ayrıca hem esir kampları hem de bu esirlerin Osmanlı Devleti topraklarına nakli konusunda bkz. Kon, *a.g.eser.*

6 Çok yönlü propaganda faaliyetleri kapsamında Berlin'de ilk olarak Max von Oppenheim'ın girişimleriyle bir "Tercüme Bürosu" meydana getirilmiştir. Ancak bu "Tercüme Bürosu" sonradan daha profesyonel bir birim halını alarak *"Nachrichtenstelle für den Orient"* (NfO) (Şark İstihbarat Birimi) adını almış ve Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar varlığını sürdürmüştür. Bu konuda bkz. Kon, *a.g.e.*; Wolfdieter Bihl, *Die Kaukasus Politik der Mittelmachte. T. 1. Ihre Basis in der Orient-Politik und ihre Aktionen 1914-1917*, Wien; Köln, Graz: Bohlau, 1975; Tilman Lüdtke, *Jihad made in Germany. Ottoman and German Propaganda and Intelligence Operations in the First World War*, Lit Verlag, Munster 2005; Maren Bragulla, *Die Nachrichtenstelle für den Orient. Fallstudie einer Propagandainstitution im Ersten Weltkrieg*, Saarbrücken 2007; Herbert Landolin Müller, *Islam, Ghad ("Haeiliger Krieg") und Deutsches Reich. Ein Nachspiel zur wilhelminischen Weltpolitik im Maghreb 1914-1918*. Frankfurt/Main 1991.

7 Ertuğrul Düzdağ, *Mehmed Âkîf Ersoy*, İstanbul, Aralık 2004, dipnot 106, s. 54; Mehmed Âkif'le ilgili olarak bkz. Eşref Edip (Fergan), *Mehmed Akif. Hayatı, Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları*, İstanbul 1938-39; Mithat Cemal (Kuntay), *Mehmed Akif: Hayatı, Seciyesi, Sanatı, Eserleri*, İstanbul, 1939; Ömer Rıza Doğrul, *"Mehmed Akif'in Hayatı"*, *Safahat*, İstanbul, 1944; M. Emin Erişirgil, *Mehmed Akif: İslamcı Bir Şairin Romanı*, Ankara 1956; Hasan Basri Çantay, *Akifname*, İstanbul, 1966; Sezai Karakoç, *Mehmed Akif*, İstanbul, 1968, Fevziye Abdullah Tansel, *Mehmed Akif Ersoy: Hayatı ve Eserleri*, İstanbul, 1973; Dorothea Horani-Kirchberg, *Der Türkische Dichter Mehmed Akif (Ersoy) (1873- 1936) Leben und Werk, Ein Versuch*, Hamburg, 1977; M. Orhan Okay, *Mehmed Akif: Bir Karakter Heykelinin Anatomisi*, Ankara, 1989; Sadık Albayrak, *Son Devrin İslâm Akademisi*, İstanbul, 1998; Dücane Cündioğlu, *Bir Kur'an Şairi Mehmed Akif ve Kur'an Meali*, İstanbul, 2000; İsmail Kara, *Sessiz Yaşadım Matbuatta. Mehmed Akif 1936-1940*, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2011. M. Orhan Okay/ M. Ertuğrul Düzdağ, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), *Mehmed Akif Ersoy*, maddesi, C. 28, s. 71-95.

8 Schabinger, kaleme aldığı hatıralarında bu seyahatten bahsettiği gibi özellikle Tunuslu Şeyh Salih'in Almanya'da yaptığı faaliyetlerden ayrıntılı şekilde bahsetmiştir. Bu bağlamda İstanbul'dan hareket ettikleri kesin tarihi vermemekle birlikte İstanbul'daki cihat ilanı törenlerinin ardından Alman elçisi Wangenheim'la görüşmüş ve ardından kısa süre içinde hareket etmiş olmalıdır. Zira bu yazı içinde vereceğimiz gibi, Alman şarkiyatçı Martin Hartmann'dan Schabinger'e gönderilen 5 Aralık tarihli mektupta Hartmann, Şeyh Salih ve Mehmed Âkif'le Berlin'deki ilk görüşmesinden bahsetmiştir. Mehmed Âkif'le Şeyh Salih 5 Aralık'ta Martin Hartmann'ı ziyaret ettiklerine göre İstanbul'dan çıkış tarihleri bu tarihten en az bir hafta on gün kadar öncesine rastlamış olmalıdır ki, bu tarih daha da erkene alınabilir. Zira İstanbul ile Berlin arası tren yolculuğu o dönemde normal şartlarda üç-dört gün sürüyordu. Savaş durumu dolayısıyla yollarda meydana gelebilecek gecikmeler yanında, Almanya'ya vardıklarında ilk önce Berlin'deki Türk yetkililerle görüşme, tanışma ve yerleşme için ayrılan vakit de hesaba katıldığında Mehmed Âkif'le Şeyh Salih'in İstanbul'dan ayrılma tarihlerini 25 Kasım gibi de kabul edebiliriz. Seyahatle ilgili olarak bkz. Karl Emil Schabinger von Schowingen, *Weltgeschichtliche Mosaiksplitter, Erlebnisse und Erinnerungen eines kaiserlichen Dragomans*, Baden-Baden 1967, s. 111.

9 Mehmed Âkif ve Şeyh Salih Tunusi'yi İstanbul'dan Almanya'ya götüren Karl Emil Schabinger von Schowingen Almanya Dışişleri Bakanlığı bünyesinde I. Dünya Savaşı öncesinde Fas'ta tercüman olarak görev yapıyordu. I. Dünya Savaşı'nın başlamasından sonra döndüğü Almanya'da yine bir süre tercüme işlerinde çalışmakla birlikte sonradan Max von Oppenheim'ın kurduğu Nachrichtenstelle für den Orient bünyesinde çalışmaya başlamıştır. Oppenheim'ın 1915 yılı ilkbaharında İstanbul'a görevlendirilmesi üzerine Schabinger NfO'nun başına geçmiş ve bu görevini bir yıl kadar sürdürdükten sonra 1916 yılı Mayıs'ında Filistin'e gitmiş ve orada Filistin'in İngilizlerin eline geçmesine kadar Yafa şehrinde konsolos olarak çalışmıştır. Bkz. Schabinger, *a.g.eser.*

10 Müslüman esirlerin İstanbul'a getirilişleri ile ilgili olarak bkz. Schabinger, *a.g.e.*, s. 104-107; *Tanin* gazetesinin Müslüman esirlerin İstanbul'a gelişiyle ilgili verdiği haber için bkz. Kadir Kon, *a.g.e.*, dipnot 217, s.58.

11 *Politisches Archiv des Auswaertiges Amtes*, Nachlass von Schabinger U2.3 06.b, Regal 1, Karton 1193.

12 Şeyh Salih Tunûsi ilgili olarak bkz. Peter Heine, "Salih Ash-Sharif At-Tunûsi, A North African Nationalist in Berlin During the First World War", *Revue de L'occident Musulman et de la Méditerranée*, 33 (1982-1), s 89-95; Tunûsi'nin hayatı ve Almanya'daki faaliyetleri hakkında bir değerlendirme için bkz. Herbert Landolin Müller, *a.g.e.*, s. 270-280.

13 Berlin'deki Almanya Dışişleri Bakanlığı Siyasi Arşivi'nde (PA AA) özellikle *Nachrichtenstelle für den Orient* (NfO) ile ilgili belgeler arasında bu konuda çok sayıda belge bulunmaktadır.

14 Martin Hartmann (1951-1918), Berlin'deki Şark Dilleri Enstitüsü'nde Arapça dersleri veren Hartmann, bir süre Almanya'nın Edirne konsolosluğunda ve İstanbul'da tercümanlık da yapmıştır. Bu görevinden ayrıldıktan sonra ölümüne kadar Berlin'de hocalık yapmış ve Şark ve İslam üzerine kitaplar kaleme almıştır. Aynı zamanda Türkiye uzmanı da olan Hartmann, I. Dünya Savaşı sırasında bu sıfatıyla *Şark İstihbarat Birimi*'nin Türkçe kısmının başına getirilmiştir. Eserlerinden bazıları: *Arabischer Sprachführer für Reisende*. Leipzig 1881; *Islam, Mission, Politik*. Leipzig 1912, *Reisebriefe aus Syrien*. Berlin 1913.

15 Schabinger, *a.g.e.*, s. 109; mektubun Türkçe tercümesinde parantez içinde yazılan ifadeler tarafımdan eklenmiştir.

16 Âkif'le Hartmann arasındaki hoşnutsuzluğun bir sonucu olarak kabul edilecek bir gelişme de Martin Hartmann'ın Türk şairleri üzerine kaleme aldığı ve ölümünden hemen sonra yayınlanan kitabından takip edilebilmektedir. Bu kitapta Hartmann, Mehmed Âkif'i Türk şairleri arasında göstermemiştir. Bkz. *Dichter der neuen Türkei; mit einem Bildnis des verewigten Verfassers und zehn Bildnissen türkischer Dichter* (1919).

17 Nitekim Schabinger, İstanbul'a geldiğinde Alman elçisi Wangenheim'la yaptığı görüşmede, Martin Hartmann'ı referans göstererek Türkiye'deki "Panturancı" fikir akımlarının önemi konusunda elçiyi bilgilendirdiğini söylemiştir. Dolayısıyla Türkiye'deki tek gücün İslam ve İslamcılar olmadığını, Türkçülerin de toplumda etkili olduğu konusunda Wangenheim'in dikkatini çekmiştir. Bkz. Schabinger, *a.g.e.*, s. 108.

18 Gerhard Höpp, *Muslime in der Mark. Als Kriegsgefangene und Internierte in Wünsdorf und Zossen, 1914-1924*, Verlag das Arabische Buch, Zentrum Moderner Orient, Berlin 1997, s. 101.

19 Bu konuda bkz. Kon, *a.g.e.*, s. 107-112; Ayrıca bkz. Gerhard Höpp, *Arabische und islamische Periodika in Berlin und Brandenburg*.Verlag Das Arabische Buch, Berlin 1994.

20 Höpp, *a.g.e.*, s. 101.

21 Politisches Archiv des Auswärtiges Amtes (PA AA), R 1501, Nr. 13633.

22 Belgede Mehmed Âkif'in ismi yanlışlıkla "Hakif Bey" olarak yazılmıştır.

23 *"Korrespondenzblatt"* ilk sayısı 30 Nisan 1915'te yayınlamış olup 1917 yılı Nisan ayına kadar bu isimle yayınlanırken, bu tarihten itibaren daha kapsamlı bir dergi şeklinde ve "Der Neue Orient" adıyla yayınlanmaya başlamıştır. *Korrespondenzblatt*'ın ilk on üç sayısının fotokopisi şahsi arşivimizde yer almaktadır.

24 Mehmed Âkif'in İstanbul'a dönüş haberi başmuharriri olduğu *Sebîlürreşâd* dergisinin 18 Mart 1915 tarihli nüshasında şu şekilde haber verilmiştir: *"Başmuharririmiz Mehmed Akîf Beyefendi ile fâzıl-ı muhterem Şeyh Salih eş Şerîf et-Tunûsi hazretleri Almanya'dan avdet buyurmuşlardır."* Bkz. Ertuğrul Düzdağ, *Mehmed Akîf Ersoy*, İstanbul, Aralık 2004, dipnot 106, s. 54.

25 Bu konudan bahseden Eşref Edib, Abbas Halim Paşa'nın tavsiyesiyle, İslam dünyasını dolaşmasıyla meşhur Abdürreşid İbrahim'in elinde bulunan adreslerin alındığını ifade ederek, derginin Osmanlı dışındaki yerlere gönderilmesi ve popülerliği konusunda şu ifadeleri kullanmıştır: "On bin, yirmi bin, basıyor, gazete yetiştiremiyorduk. (...) Bilhassa Rusya'ya binlerce nüsha sevk olunuyordu. Asya'nın en uzak köşelerinden üstada metluplar geliyor, şiirleri, yazıları takdir olunuyordu." Bkz. Eşref Edib'den aktaran, Mustafa Özçelik, *"Sırat-ı Müstakim ve Sebîlürreşâd* Dergileri Bağlamında Mehmed Âkif - Eşref EdibDostluğu",http://www mehmetakifarastirmalari.com/index.php?option=com_k2&view=item&id=138:s%C4%Birat-%C4%Bim%C3%BCstakim-ve-sebil%C3%BCrre%C5%9Fad-dergileriba%C4%9Flam%C4%Bında-mehmet-akif-e%C5%9Fref-edip-dostlu%C4%9Fu&Itemid=159

26 Eşref Edib, *Mehmed Akîf, Hayatı, Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları*, 1. Cilt, 1938, s. 39, 40, 41. Yukarıdaki satırlarda, Almanya'daki Müslüman esir kampları meselesinin can alıcı noktaları son derece isabetli şekilde ifade edilmiştir. Yalnız, Âkif'in Almanya'dan dönüşünden sonra gerçekleşen bazı gelişmelerin de, örneğin Müslüman esirler için cami inşası gibi, anlatılmış olması bize bu bilgilerin sonraki bilgilerle güncellendiğini göstermektedir.

27 Mithat Cemal'le aralarında geçen sohbetten aktarılan bu hikâye için bkz. Emin Erişirgil, *Mehmed Akîf. İslamcı Bir Şairin Romanı*. Cilt III., Ankara Maarif Yayınevi, İstanbul İnkılap Kitabevi, s. 307, 308.

28 "Ben mühim bir vazife ile Berlin'e gitmiştim. O aralık Almanya hükümeti bize dedi ki, Bizim Meclis-i Mebusanımızdaki Katolik mebuslar kıyamet koparıyorlar. Almanlar gibi mütemeddin bir millet, nasıl olur da Müslümanlar gibi, Türkler gibi vahşilerle ittifak ediyorlar? Bu bizim için zul değil midir? Diyorlar Aman, makaleler yazınız, biz onları Almancaya tercüme ettirelim. Ta ki Müslümanlığın da bir din, Müslümanların da insan olduğu, bunların nazarında taayyun etsın.' Almanya hükümeti haklı idi. Çünkü Alman milleti nazarında Müslümanlar vahşilerden başka bir şey değildi. Onların gazetecileri, romancıları, hele müsteşrik denilip de Şark lisanlarına, Şark ulum-u fununa, Şark ahlak ve âdatına vakıf olan adamları mensup oldukları milletin efkarını asırlardan beri bizim aleyhimize o kadar zehirlemişler ki, orada bir anlaşma hususuna imkân yoktu. Biz o sırada kendimizi onlara tanıtmak için, tahli elden geldiği kadar çalıştık. Lakin tamamıyla muvaffak olduğumuzu asla iddia edemem. Taassubları yaman..." Bkz. Eşref Edib, *a.g.e.*, s. 45.

29 Shaich Salih Aschscharif Attunusi, *Haqiqat Eldschihad. Die Wahrheit über den Glaubenskrieg*, Aus dem arabischen übersetzt von Karl E. Schabinger, Berlin 1915, 18 sayfalık bir broşür formatında yayınlanan kitabın gelirinin Kızılay'a verileceği eserin iç kapağında belirtilmiştir.

30 Höpp, *Muslime in der Mark ....*, s. 20.

31 *"... Değil mi bir anasın sen? Değil mi Almansın?/ O halde bîkr ile vicdana sahib insansın./ O halde0 Asayalıdır, ırkı başkadır...' diyerek,/ Benât-ı cinsin olan ümmehâtı incitecek/ Yabancı tavrı yakışmaz senin haziletine.../ Get iştirak ediver şunların felâketine./ Ya0 Paylaşıldı mı artar durur sürûr-i beşer;/ Kederse, aksine: Ortakla ekalir' derler./ ..."*, Mehmed Âkif Ersoy, *Safahat*, yayına hazırlayan M. Ertuğrul Düzdağ, İstanbul 2005, s. 295.

32 Meşhur Alman savaş gönüllüsü Fritz Klopfer'in kaleme aldığı ve 1915'de Leipzig'de basılan eserde yer alan şarkı sözleri. *"Bir Alman savaşçının Müslüman arkadaşına söylediği şarkı"*: *"Ich bin Christ, und Du bist Muslim,/ Doch das schadet kaum! Unser Sieg ist festgeschlossen./ Unser Glück kein Traum!"* (Türkçesi: "Ben Hıristiyan, sen Müslüman,/ Bunun bir zararı yok kil Zaferimiz kesin,/ Mutluluğumuz hayal değil!"), bkz., Höpp, *a.g.e.*, s. 20.

33 Ertuğrul Düzdağ, *Mehmed Âkîf Ersoy*, İstanbul, Aralık 2004, s. 56, 57.

34 Bu konuda bkz. Cemal Kutay, *Necid Çöllerinde Mehmed Akîf*, İstanbul 1963; *DİA*, "Mehmed Âkif Ersoy", C. 28, s. 73.

35 Bkz. Mehmed Âkif Ersoy, *Safahat*. *Safahat* ve eklerini neşre hazırlayan, kitabın baş tarafına şairin hayatı hakkında geniş bir araştırma yazan, M. Ertuğrul Düzdağ, İstanbul 2005, s. 293, 294.

TİMAŞ TARİH'TEN YENİ KİTAPLAR

224 Sayfa-50 TL

EDWARD J. ERİCKSON
Dünya Savaş Tarihi 4
I. Dünya Savaş'ında Osmanlı
Çeviri: Sare Levin Atalay
Hazırlayan: Muzaffer Albayrak

DÜNYA SAVAŞ TARİHİ serisi devam ediyor...
Sarıkamış, Çanakkale, Filistin, Süveyş, Irak, Kütülammare...
Osmanlı'nın savaştığı cephelere dair detaylı bilgiler..
Ana cepheleri ve savaşları gösteren 20 renkli harita ve Osmanlı ordusuna dair özel, renkli çizimler...

160 Sayfa-12.50 TL

ALİ ÇİMEN
Tarihi Değiştiren Gizli Servisler

Yeraltından denizlere, gökyüzünden uzayın derinliklerine varıncaya dek bilgi uğruna birbirini kovalayanların hikâyesi...
Operasyonları, birbirinden akıl almaz yöntemleri ve hepsi birbirlerini bir şekilde tanıyan koca bir aileye mensup ajanlarıyla CIA, KGB, MOSSAD ve MI6'nın hikâyesi...

184 Sayfa-10 TL

TAHA AKYOL-İLBER ORTAYLI
Tarihin Gölgesinde

* Kanuni'yi diğer padişahlardan ayıran özellikler nelerdir?

* Şehzade Mustafa'nın katlinde Hürrem Sultan'ın rolü nedir?

* Yahudilerin gizli planlarının yazıldığı Siyon Protokolü gerçek mi?

Ve daha birçok sorunun cevabını *Tarihin Gölgesinde* kitabında bulacaksınız....

328 Sayfa-16.50 TL

ÖNDER KAYA
Avrupa Tarihi

Roma'nın kuruluşu ve düşmanlarına karşı elde ettiği zaferler, Roma'ya kök söktüren Kartaca'ya dair detaylı bilgiler, Habsburg Hanedanı'nın tarihi, Amerika kıtasının ilk kaşifleri Vikingler, Osmanlılar ve Avrupa mizahı...
Birçok çarpıcı başlıkta Avrupa tarihini resimler, fotoğraflar eşliğinde okumak isteyenlerin kaçırmaması gereken bir kitap...

272 Sayfa-14 TL

MUHARREM KESİK
At Üstünde Selçuklular

Muharrem Kesik, Selçukluların savaşlarda izledikleri taktiklerden kullandıkları silah ve gereçlere, denizcilik alanında sağladıkları gelişmelerden İslamiyet'in yayılışındaki etkilerine kadar pek çok konuyu birinci el kaynaklardan araştırdı ve yazdı.

304 Sayfa-16.50 TL

KEMAL KARPAT
Türk Siyasi Tarihi

Kemal H. Karpat, Türkiye'deki siyasal sistemi, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminden başlayarak kendine has üslubuyla yaptığı dikkat çekici analizlerle anlatıyor.

ARKEOLOJİ NE DEĞİLDİR?

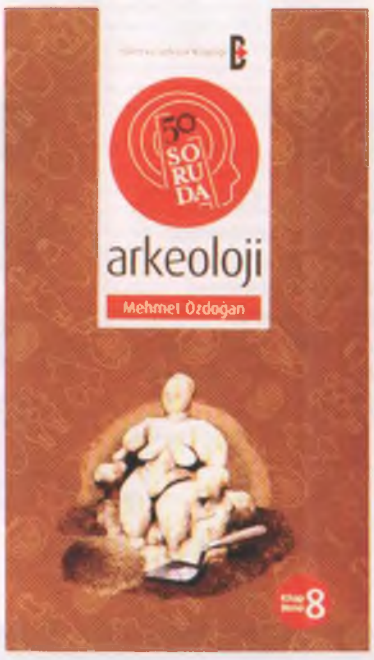
HEVAL BOZBAY

Bilim ve Gelecek Kitaplığı tarafından hazırlanan 50 Soruda dizisi kapsamında Mehmet Özdoğan'ın **50 Soruda Arkeoloji** *kitabı yayınlandı. Bu kitap arkeoloji hakkında merak edilen temel bilgilerin özet bir sunumu niteliğinde. Mehmet Özdoğan, arkeolojinin ne olmadığını sorusunu, arkeolojinin ne olduğunu anlatarak yanıtlıyor: "Arkeoloji bir bilimdir, geçmişi anlamamızı sağlayarak düşünce sistemini zenginleştiren bir zaman laboratuvarıdır. Arkeoloji sözcüğü dilimize 'kazıbilim' olarak çevrilmiştir. Oysa arkeolojinin amacı kazı yapmak değildir. Kazı, arkeologun gerekli verileri elde edebilmek için kullandığı yöntemdir yalnızca."*

Hindistan, Mısır, Peru gibi ülkelerde başına buyruk bir şekilde dolaşarak hazine veya kutsal bir nesne arayan Indiana Jones (Harrison Ford), arkeoloji denilince akıllara ilk gelenlerden biridir. Dr Jones, aradığı şeye ulaşmaya çalışırken, onu engellemeye çalışan kötü adamlardan, geçmişten kalma büyülerden ve tuzaklardan kıvrak zekâsı ve zehir gibi kuvvetiyle birer birer kurtularak mutlu sona ulaşır. Her arkeolog güçlü bir bileğe sahiptir ve silah kullanmayı iyi bilir zaten. Bu arkeolog imajı o kadar sevilmiştir ki onun bir de kadın versiyonunun filmi çekildi. Bu -şimdilik iki filmlik- seride Angelina Jolie, Lara Croft rolünde arz-ı endam etti. O da hazine veya kutsal bir nesne peşinde diyardan diyara koştu, paraladı kendini. Tabii bunlar fiktif karakterler; kimse onlardan ellerine bir mala ya da fırça alıp saatlerce bir çanak kırığını ortaya çıkarmalarını bekleyemez. Öyle bir filmi de kimse izlemez.

Türkiye'de arkeolojiyi ve arkeologları az çok konu edinen -bildiğim kadarıyla- bir film çekildi: Orhan Oğuz'un yönettiği, 2004 tarihli "Büyü". O filmde de arkeologlar, neyse ki bu defa bir ekip olarak, 700 yıllık bir kitabı (evet, toprağın altında bir kitap) gelişigüzel bir biçimde ararken başlarına gelmeyen doğaüstü olay kalmamıştı. Sinema sektöründe arkeoloji ve geçmiş hep böyle doğaüstü, mistik olaylarla ilişkilendiriliyor nedense. Geçmişin bilinmezliği kendi içinde mistik bir gizem taşıyor herhalde.

Toplumun genelinde de arkeologlar hakkında bundan farklı, gerçeğe daha yakın bir imaj yok aslında. Arkeologlar genelde define veya maddi değeri yüksek olan heykel, kitap vb şeyler arayan kişiler olarak görülür. Yahut en iyi ihtimalle, yapılacak bir barajın, metronun ya da binanın inşaatını çanak çömlek arayarak geciktiren işgüzarlar. Toplumdaki bu algının sebebi yalnızca sinema sektörünün vurdumduymazlığında ya da eğitim sistemindeki yetersizliklerde aranamaz sanırım. İğneyi başkasına batırırken çuvaldızı kendimizden esirgememek lazım. Arkeologların da arkeolojiyi ve arkeolojik çalışmalar sonucunda edinilen bilgiyi, toplumun her kesiminin anlayabileceği uygun bir dille aktarmakta, şimdiye kadar başarılı olduğu pek söylenemez; zira teknik bilgiyi popüler dile tercüme etmek de ayrıca bir maharet istiyor. Tabii buna hiç gönül indirmeyen, "gözlerimi kaparım vazifemi yaparım" diye düşünen arkeologlar da yok değil.

Kitabın Künyesi: Mehmet Özdoğan, *50 Soruda Arkeoloji*, Bilim ve Gelecek Kitaplığı, İstanbul, Mayıs 2011.

Arkeolojinin ne olduğunu, arkeolojik bilgi üretim sürecini ve arkeologların nasıl çalıştıklarını konu edinen, popüler bir dille yazılmış yayın sayısı, belki yok denecek kadar azdır. Popüler yayın bir yana, arkeologlara

ve arkeoloji öğrencilerine yönelik yayın sayısı da sınırlı düzeydedir maalesef. İstanbul Üniversitesi emekli hocalarından ve Türkiye'nin önde gelen arkeologlarından Mehmet Özdoğan'ın, Bilim ve Gelecek Kitaplığı'nın 50 Soruda dizisi kapsamında yayımlanan *50 Soruda Arkeoloji* kitabı, bu eksiği bir nebze de olsa kapatmaya aday bir kitap. Mehmet Özdoğan'dan ders alanlar bilirler, onun klasikleşmiş sınav sorularından biri, "Kendinize dersin kapsamıyla ilgili bir soru sorun ve cevaplayın"dır. Tabii sorunun kalitesi, en az cevap kadar önemlidir. Yanlış soruya doğru cevap verilemez ne de olsa. Kitabın formatı gereği, bu defa Özdoğan kendisine 50 soru sormuş ve bunların cevaplarını vermiş. Sorular da cevaplar da Özdoğan'ın yarım asırlık arkeoloji deneyimini yansıtıyor.

Özdoğan arkeolojinin, toplumun genelinde algılandığı üzere, başıbozuk bir biçimde, kıymetli ya da "güzel" eser aramak olmadığına sık sık değiniyor. Kuşkusuz, maddi yahut görsel değeri olan eserleri toplamak, olmayanları ise göz ardı etmek gibi bir anlayış, arkeoloji tarihinin ilk dönemlerinde hâkim olmuştur. Rönesans'tan başlayarak, 20. yüzyıl başlarına kadar, önce Eski Yunan ve Roma'nın, daha sonradan Mezopotamya ve Mısır uygarlıklarının görkemini yansıtan eserler, Batılı arkeologlar tarafından yağmalanarak ülkelerindeki müzelere taşınmışlardır. Bugün Avrupa ülkelerinin British, Louvre, Berlin gibi büyük müzeleri, bu bölgelerden toplanmış eserlerle doludur. Fakat bu dönem boyunca arkeoloji bir yandan böyle bir koleksiyonerlik faaliyeti olarak devam ederken, bir yandan da bilimsel temellerini atmakta, araştırma alanını belirlemekte ve yöntemini oluşturmaktadır. Bugün gelinen aşamada arkeoloji için bir eserin değeri, ondan edinilecek bilgiye bağlıdır. Yeri geldiğinde bir çanak parçası, Karun'un Hazinesi'nden daha önemli olabilmektedir. Üstelik yalnızca insan elinden çıkma eserler değil, araştırılan toplumu ya da dönemi yorumlamaya, öğrenmeye ve anlamaya yarayabilecek, örneğin hayvan kemiği, bitki tohumu gibi her türden kalıntının yanı sıra, geçmişteki doğal çevre ortamına dair ipuçları veren deniz dibi çökelleri ve buzul birikimleri de arkeolojinin ilgi alanına girmiştir. Böylece arkeoloji, çok çeşitli bilim dallarıyla bilgi ve yöntem alış verişinde bulunan, dar tanımlar içine sıkıştırılamayacak bir disiplin hâline gelmiştir.

Definecilik, koleksiyonerlik, mezarcılık vs. arkeoloji hakkındaki çarpık imajlardan yalnızca birkaç tanesidir. Bunlar gibi tek kelimeyle ifade edilemeyecek daha bir yığın şey sayılabilir. *50 Soruda Arkeoloji* kitabı yalnızca bu çarpık imajları düzeltmeye çalışmıyor elbette. Yedi bölüme ayrılan kitapta, arkeolojinin ne olduğuna ve ne olmadığına, temel yöntemlerine, günümüzdeki yaklaşım ve uygulamalarına, dünyada ve Türkiye'de arkeolojinin (siyaset ve ideolojilerle fazlasıyla iç içe olan) tarihine dair çeşitli sorular ve bu sorulara verilmiş cevaplar bulunuyor. Arkeoloji kadar, arkeolojiyle ilişkili olan kültürel miras, kültür sektörü, müze ve müzecilik konuları da yer alıyor kitapta. Bu bakımdan, Özdoğan'ın kitabı yalnızca arkeologların değil, arkeolojiye ilgi duyan herkesin faydalanabileceği bir başvuru kitabı.

ARAŞ. GÖR. HEVAL BOZBAY
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ARKEOLOJİ BÖLÜMÜ

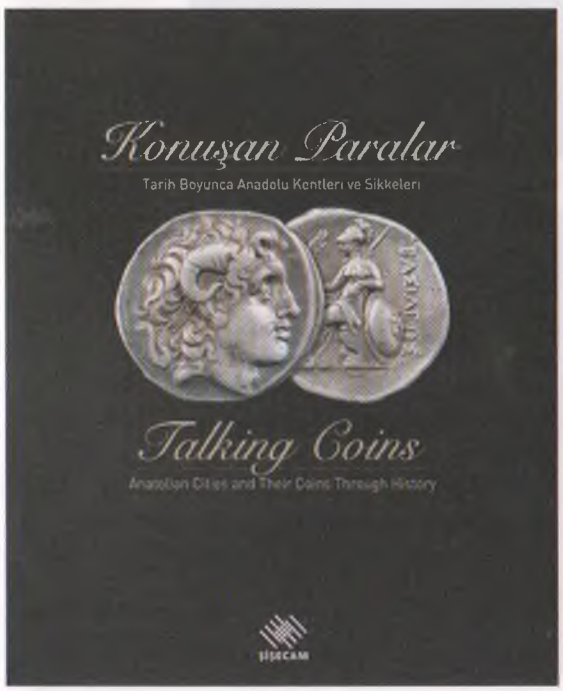

KONUŞAN PARALARIN DİLİNDEN

KENTLER, EFSANELER, SİKKELER

Paşabahçe Mağazaları özel koleksiyonlarının sonuncusuna bu kez bir de kitap eşlik ediyor. Bir proje olarak tasarlanan kitapta, sikkenin icadından Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarına kadar Anadolu ve Türkiye Trakyası kentlerinde basılmış sikkelerden bir seçki sunulmaktadır. 16 bölüm olarak kurgulanan kitapta yurtiçi ve yurtdışı müze koleksiyonlarından alınmış 107 adet sikke görseli kullanılmış. Aşağıda, Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları AŞ adına Prof. Dr. Oğuz Tekin tarafından yazılan ve yayın hazırlığı Korpus Kültür Sanat ve Yayıncılık tarafından yapılan kitapta yer alan üç kent, efsaneleri ve sikkeleriyle birlikte sunulmaktadır.

Konuşan Paralar. Tarih Boyunca Anadolu Kentleri ve Sikkeleri (haz. O. Tekin), Şişe Cam / Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011. 263 sayfa + 107 sikke görseli.

ABYDOS

Abydos (Aydos-Nara Burnu), Çanakkale Boğazı (Hellespontos) üzerinde denize doğru uzanan bir burun üzerinde yer alır. MÖ 7. yüzyıl başında Lydia Kralı Gyges'in izniyle Miletoslular tarafından kurulmuş bir koloni kentidir. Strabon ise Miletoslulardan önce Trakların kente yerleştiğini vurgular. Homeros'un *İlyada* adlı eserinde geçmesinden dolayı bölgenin en eski yerleşimlerinden biri olduğu açıktır. Önceleri Pers egemenliğinde olan Abydos, MÖ 477'de Atinalılar tarafından Pers tehdidine karşı kurulan Delos Deniz Birliği'ne alındı. Birliğe yıllık 4 talanton gibi yüksek olmayan bir vergi ödüyordu. MÖ 411'de, Atinalıların başarısız Sicilya seferinin ardından birlikten ayrıldı ve bir süre Sparta ile müttefik oldu. MÖ 386'daki Antialkidas Barışı'yla tekrar Pers egemenliğine girdi. Büyük İskender'in MÖ 334'te Granikos (Biga Çayı) mevkiinde Persleri yenilgiye uğratmasının ardından, bölge kentleriyle birlikte Abydos da önce İskender'in, onun ölümünden sonra da Hellenistik kralların egemenliğine girdi. MÖ 200'de Makedon Kralı V. Philippos tarafından kuşatıldığında büyük bir dirençle karşı koymasına rağmen, Philippos kenti ele geçirdi. MÖ 190'da Romalıların Seleukosları yenilgiye uğratmasından sonra, Abydos, Batı Anadolu'daki diğer kentlerle birlikte Bergama Krallığı'nın egemenliğine girdi. Romalıların, Bergama Krallığı topraklarında Asya Eyaleti'ni kurmasıyla (MÖ 129), Abydos da eyaletin bir kenti oldu. Roma İmparatorluğu döneminde önemli bir liman kenti ve gümrük istasyonuydu. Anadolu'dan Avrupa yakasına geçişte Çanakkale Boğazı'nın en dar yeri olması nedeniyle stratejik bir öneme sahipti.

Hero ile Leandros

Antik Çağ'da kulaktan kulağa dolaşan Hero ile Leandros efsanesi Abydos'ta geçer. Efsanenin kahramanları Abydos'ta yaşayan Leandros adlı delikanlı ile karşı kıyıdaki Sestos'ta (Akbaş Limanı) bir kulede yaşayan Hero adlı genç bir rahibedir. Sestos'taki bir festival sırasında karşılaştığı Hero'ya âşık olan Leandros her gece yüzerek boğazı geçer ve Sestos'ta kendisini bekleyen sevgilisiyle buluşurdu. Leandros, Hero'nun beklediği Sestos'taki kuleye yaklaştığında, Hero elinde tuttuğu büyükçe bir kandille denizi aydınlatır ve sevgilisinin rahatça karaya çıkmasını sağlardı. Ancak, günlerden bir gün, fırtınalı bir gecede sevgilisini görmek

için denize atlayan Leandros, dalgalarla boğuşarak kıyıya yaklaşmaya çalıştığı sırada rüzgâr kulede kendisine ışık tutan Hero'nun kandilini söndürür; birden karanlığa gömülen Leandros yolunu kaybeder ve boğulur. Ertesi gün Hero, sevgilisinin cansız bedenini kulenin dibindeki kayaların arasında görünce, kendini kuleden aşağıya atarak intihar eder.

Abydos'un Roma imparatorluk dönemi sikkelerinin bazılarında Hero ile Leandros efsanesine yer verilmiştir. Burada yer alan sikke İmparator Commodus (MS 180-193) zamanında basılmış bir Abydos sikkesidir. Sikkenin ön yüzünde Commodus'un defne çelenkli büstü ile adı ve unvanları (ΑΥ Κ Λ ΑΥΡΗ ΚΟΜΟΔΟϹ ΓΕΡΜ) yer almaktadır. Sikkenin arka yüzündeyse, kulede bekleyen sevgilisi Hero'ya doğru yüzen Leandros betimlenmiştir. Hero, Leandros'a elindeki kandille ışık tutmaktadır. Yukarıda uçan Eros da elindeki meşaleyle denizi aydınlatmaktadır. Sol tarafta, kaya üzerinde, Leandros'un denize girmeden önce üzerinden çıkardığı mığferi, pelerini, kılıç ve kalkanı resmedilmiştir. Çevredeki yazı, ΕΠΙ ΑΡΧ ΑΙΛ ΖΩΙΛΟΥ ΤΟ Β ΑΒΥΔΗΝ şeklindedir Bu yazıdan, sikkenin, ikinci kez *arkhon* unvanına sahip Aelius Zoilus zamanında Abydos'ta basıldığı anlaşılmaktadır.

TENEDOS

Tenedos Adası (Bozcaada), Çanakkale ilini kapsayan Troas kıyılarının hemen karşısında, Çanakkale Boğazı'nın girişinde yer alır. Hem ada hem de üzerinde yer aldığı kent, Tenedos olarak anılır. Bir ara Pers egemenliğinde kalan Tenedos, MÖ 334 yılında Büyük İskender'in Granikos Savaşı'nda (Biga Çayı) Persleri yenilgiye uğratmasından sonra bağımsızlığına kavuştu. Ancak Roma İmparatorluğu döneminde, MS 2. yüzyılda, hemen karşı kıyıdaki Aleksandreia Troas'a (Dalyan Köyü) bağlı küçük bir kent olarak varlığını sürdürdü. Bağcılık ve şarap üretimi Antik Çağ'dan bu yana Tenedos'un gelir kaynaklarından başlıcasını oluşturmuştu.

Abydos sikkesi Roma İmparatoru Commodus dönemi (MS 180-193), bronz, 37 mm, 22,25 gr. Ön yüzde imparatorun büstü; arka yüzde, kulede sevgilisi Leandros'u bekleyen Hero.

Ashmolean Museum.

Tenedos sikkesi, gümüş tetradrahmi, MÖ 2. yüzyıl, 16,27 gr, 30 mm. Ön yüzde Tenes ve Hemithea'nın ters yönlere bakan başları; arka yüzde çifte balta.

Nomos AG.

Tenes ile Hemithea

Kentin kuruluş mitolojisi oldukça ilginçtir. Çanakkale il sınırları içindeki Beşik Tepe'ye lokalize edilen Kolonai kentinin Kralı Kyknos'un ilk eşi Proklea'dan Tenes ve Hemithea adlı çocukları vardır. Ancak eşinin ölümü üzerine Kral Kyknos, Philonome ile evlenmiştir. Günlerden bir gün Philonome, üvey oğlu Tenes'e âşık olduğunu anlar ve bu durumu ona açıklar. Ancak Tenes, üvey annesiyle birlikte olmak istemez. Aşkına karşılık bulamayan Philonome, kocasına, oğlu Tenes'in kendisiyle birlikte olmak istediğini ama kendisinin bunu reddettiğini söyler. Philonome'ye inanan Kyknos, Tenes ve kardeşi Hemithea'yı bir sandığın içine koyarak denize bırakır; dalgaların sandığı uzaklaştırdığını görünce oradan ayrılır. Ancak sandık Leukophrys Adası'nda karaya vurur ve iki kardeş kurtulurlar. Ada halkı Tenes'i kendilerine kral seçer ve adanın adını da Tenes'ten dolayı Tenedos olarak değiştirirler. Bir süre sonra Kral Kyknos oğlu Tenes'in masum olduğunu öğrenir ve ona iftira atan karısı Philonome'yi öldürür. Çocuklarını görmek için Tenedos Adası'na gider. Ancak, Tenes, kıyıya yanaşmış olan babasının gemisinin halatını çifte baltayla keserek geminin adadan uzaklaşmasını sağlar. Efsaneye göre, daha sonra Tenes, kızkardeşi Hemithea'yı kaçırmak isteyen Akhilleus (Aşil) tarafından öldürülmüştür.

Tenedos'un Geç Hellenistik Çağ'da bastığı gümüş tetradrahmi ve drahmilerinin ön yüzünde olasılıkla Tenedos kenti kralı Tenes ile kızkardeşi Hemithea'nın ters yönlere bakan başları betimlenmiştir. Bu tasvirlerin Zeus ve Hera olabileceği de öne sürülmüştür. Arka yüzdeki esas tasvir ise çelenk içinde çifte baltadır (*bipennis*). Bu balta belki de Tenedos Kralı Tenes'in adaletini ve gücünü simgeliyordu. Baltanın hemen yukarısında kent halkının adını işaret eden ΤΕΝΕΔΙΩΝ=Tenedoslu-ların yazısı vardır. Arka yüzün alt kısımlarında ise üzüm salkımı, lir, baykuş, *pileus* (başlık) gibi bazı semboller veya Dionysos, Artemis, Athena, Herakles gibi tanrı, tanrıça ve kahraman tasvirleri yer alır. Burada örneğini gördüğümüz Tenedos sik-

Smyrna sikkesi, Roma İmparatoru I. Philippus dönemi (MS 244-249), bronz, 33 mm, 25,03 gr. Ön yüzde imparatorun büstü; arka yüzde bir çınarın altında, kalkanının üzerine yaslanmış yatan İskender ve karşısında iki Nemesis.

British Muscum.

kesinde, sol alt kısımda Γ, A ve Y harflerinden oluşan bir monogram ile üzüm salkımı, sağ alt kısımda ise yukarılarında birer yıldızın yer aldığı iki *pileus* vardır. *Pileus*, Zeus'un çocukları olan Dioskur kardeşlerin giydiği başlıktır; özgürlüğü simgeler.

SMYRNA

Çanakkale il sınırları içinden akıp giden Biga Çayı (Granikos) civarında İskender Persleri yenilgiye uğratmış ve böylece bölgenin diğer kentleri gibi Smyrna da İskender'in egemenliğine girmişti (MÖ 334). Büyük İskender kenti Pagos Dağı'nın (Kadifekale) yamaçlarına taşıyarak Smyrna'yı adeta yeniden kurdu. Bergama Kralı III. Attalos'un (MÖ 138-133) vasiyetle topraklarını Roma'ya bırakmasının ardından Romalılar MÖ 129'da Batı Anadolu'da Asya Eyaleti'ni kurdu; Smyrna bundan sonra Roma'nın Asya Eyaleti'nin bir kenti olarak varlığını sürdürdü. Ancak Eski Yunan kültüründen ve geçmişinden kopmadı. Hatta, Roma imparatorları Domitianus (MS 81-96), Marcus Aurelius (MS 161-180), III. Gordianus (MS 238-244) ve I. Philippus (MS 244-249) dönemlerinde nostaljik bir yaklaşımla kentlerinin yeniden kurulmasında önemli bir yer tutan İskender'in rüyasını sikkelerine taşıdılar.

İskender'in Rüyası

Smyrna'nın Roma imparatorluk dönemi sikkelerinde işlenen İskender'in rüyası MS 2. yüzyılda yaşamış Pausanias'ın eserinde anlatılmaktadır. Pagos Dağı (Kadifekale) yamaçlarında avlanan İskender, avdan sonra Çift Nemesis Tapınağı'na gider. Tapınağın önünde bir pınar ve pınarın da dibinde bir çınar ağacı vardır. Dinlenmek için ağacın altına yatan İskender, bir süre orada uyur. Rüyasında kendisine iki Nemesis görünür ve İskender'e orada bir kent kurmasını ve Smyrnalıları bu kente getirmesini söylerler. İskender bu rüya üzerine mi Smyrna'yı yeniden kurar, yoksa kurduktan sonra mı bu rüya ortaya çıkmıştır bilinmez ama gerçek olan şu ki Smyrna, Hellenistik Çağ'da yeni yerine taşınmıştı ve Roma İmparatorluğu döneminde Smyrnalılar sikkelerinde tasvir edecek kadar bu rüyaya inanıyorlardı. İskender'in rüyasında gördüğü iki Nemesis, mitolojide intikam tanrıçası olarak anılır; tanrısal öcü simgeler; kendine ve talihine aşırı güvenenleri, tutum ve davranışlarında aşırıya kaçanları, kötülük yapanları, bir şeyi hak etmeden elde edenleri cezalandırır; insanları ölçülü davranmaya yöneltir.

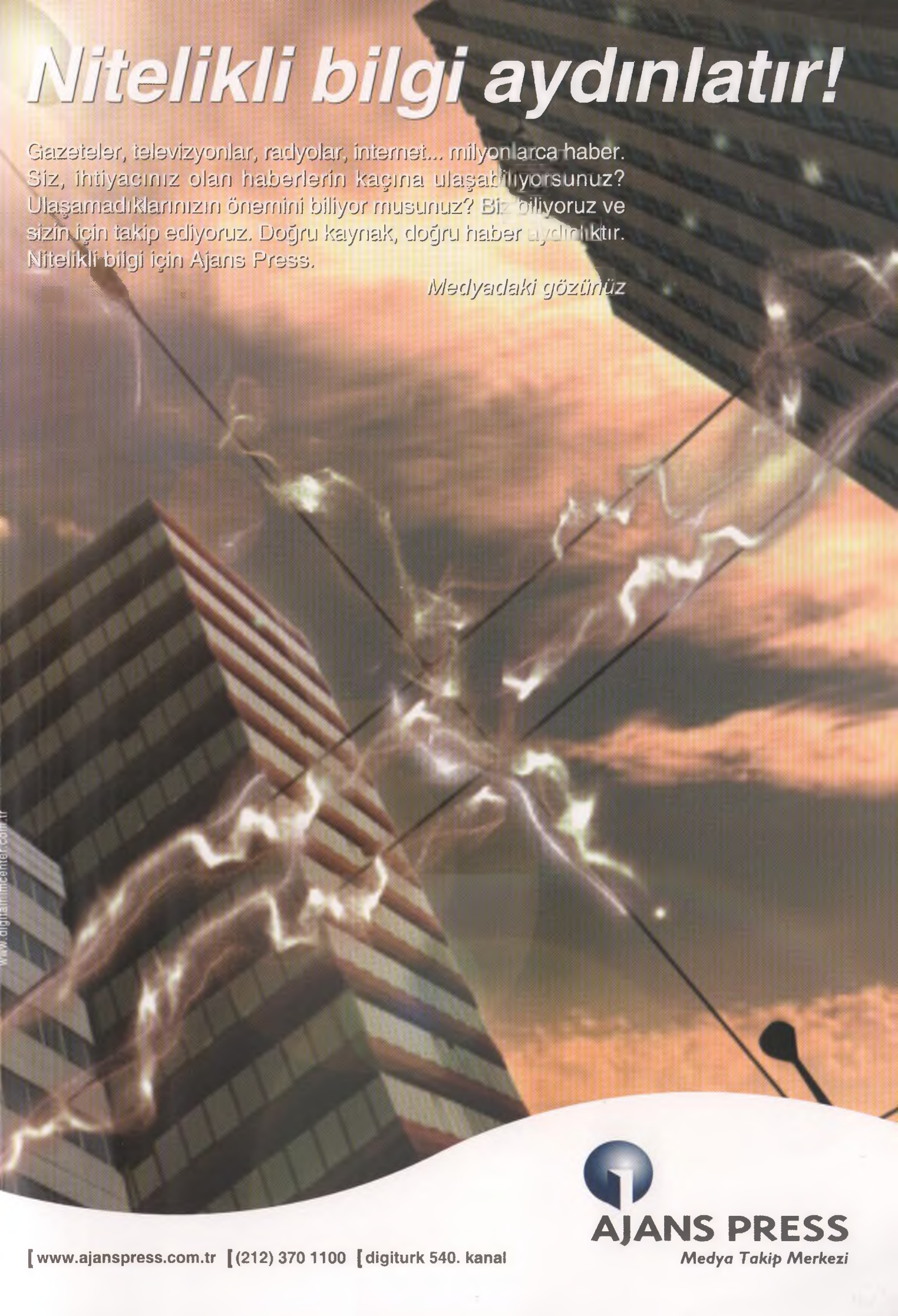
Roma İmparatoru I. Philippus (MS 244-249) zamanında Smyrna'da basılmış olan bronz sikkenin ön yüzünde Philippus'un sağa dönük büstü ile adı ve unvanları (AY K M IOY ΦΙΛΙΠΠΟC) yer alır; sikkenin arka yüzündeyse İskender'in rüyası tasvir edilmiştir. İskender bir çınar ağacının altında kalkanının üzerine uzanmış yatıyor, sağ kolunu başına doğru götürmüş; kalkanın yanında bir bukranion (öküz başı) var. İskender'in karşısında, iki Nemesis karşılıklı ayakta duruyorlar. Sağdaki elinde dizgin, soldaki elinde cetvel tutuyor. Çevrede, CMYPNAIΩN Γ NEΩ EΠ C AΦ EΠI KHTOY yazılıdır. Bu yazıdaki sözcükleri açacak olursak: CMYPNAIΩN= Smyrnalıların; Γ NEΩ, Smyrna'nın İmparator I. Philippus zamanında 3. kez "neokoros" unvanı alarak, imparator tapınımına mazhar olduğunu; EΠI KHTOY ise sikkenin Cetus zamanında basıldığını işaret ediyor. Nemesislerin elinde tuttukları dizgin, aşırıya kaçanları dizginlemeye veya önlemeye, cetvel ise tutum ve davranışlarda aşırıya kaçılıp kaçılmadığını, kötülüklerin ve kabahatlerin, iyiliklerden fazla olup olmadığını ölçmeye yarıyordu.

ANADOLU'DA BRONZ ÇAĞI KENTLERİ
SEVGİ AKTÜRE

Kentler, tarih boyunca en devingen öğe oldu, toplum yaşantısında belirgin izler bıraktı. Sevgi Aktüre, Anadolu'da kent ve kentleşme tarihi üzerinde yapılmış çeşitli araştırmaların sonuçlarını bir araya getirip bunlardan yeni sentezler üretti. Anadolu kentlerinde mekânsal yapı değişimi ile bu yapıyı belirleyen sosyo-ekonomik süreçler arasındaki nedensellik ilişkilerinin irdelendiği bu kitap, araştırmacılar, özellikle kent plancıları için önemli bir kaynak.

Tarih Vakfı Yurt Yayınları
ISBN-975-333-01, Ocak 1997, İnce Kapak, 12,00 YTL

Nitelikli bilgi aydınlatır!
Gazeteler, televizyonlar, radyolar, internet... milyonlarca haber. Siz, ihtiyacınız olan haberlerin kaçına ulaşabiliyorsunuz? Ulaşamadıklarınızın önemini biliyor musunuz? Biz biliyoruz ve sizin için takip ediyoruz. Doğru kaynak, doğru haber aydınlıktır. Nitelikli bilgi için Ajans Press.
Medyadaki gözünüz
AJANS PRESS
Medya Takip Merkezi
[www.ajanspress.com.tr [(212) 370 1100 [digiturk 540. kanal